

Új évi ajánlatunk

Bokor Pál

SZEGEDORSZÁGTÓL MAGYARORSZÁGIG

VISSZAEMLEKEZÉS

A SZEGEDI ELLENFORRADALMI NAPOKRA

A kötet az 1939-ben megjelent első kiadás alapján,
magyarázó jegyzetekkel került újrakiadásra.

2004/XVI. 7-8. BELVEDERE

BELVEDERE

SZEGEDI TÖRTÉNÉSZHALLGATÓK LAPJA XVI. évfolyam 7-8. szám

A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában

Kiss Attila írása lapunk 3-8. oldalán olvasható

Főszerkesztő: KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők: ALÁCS ATTILA, KERTÉSZ PÉTER, TERJÉK MIKLÓS
Munkatárs: HORVÁTH VIKTOR

Szerkesztőbizottság: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ,
DÖBÖR ANDRÁS, JÁNCSAK CSABA,
KISS GÁBOR FERENC, DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ,
DR. RÁCZ LAJOS, DR. ZAKAR PÉTER

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Számunk az EMKE Kft., Oktatási Minisztérium, Magyar Országgyűlés Oktatási Bizottság, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szegedi Tudományegyetem, SZTE JGYTFK Hallgatói Önkormányzat, Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja támogatásával készült.

INGYENES PARTNERKIADVÁNY

A folyóirat megjelenik tavasszal: február–március és április–május; ősszel szeptember–október és november–december hónapokban. A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

Kiadja a BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY
Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ
A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Boldogasszony sugárút 6. E-mail: belvedere@jgytfk.u-szeged.hu
Honlap: www.belvedere.meridionale.hu
Telefon: 06 62/544-759
Nyomás: BABA ÉS TÁRSAI KFT.
Megjelenik 1000 példányban
Lapengedély B/KUL/523/SS1993.

XVI. ÉVFOLYAM 7–8. SZÁM

Referátumok

- Kiss Attila: *A kerlési csata nomádjai*
Kézai Gesta Hungarorumában 3
Farkas Péter: *A magyar–jugoszláv kapcsolatok*
történetéhez (1945–1948) 9
Papp Zsuzsanna: *A városok (borough-k) társadalma*
a XIII–XV. századi Angliában. II. rész 21

Hajdani vármegyéink

- Petrusán Márta: *Arad rövid története* 35

Parthiscum

- Pusztai János: *Fejeztek a szentesi repülés*
történetéből (1909–1959). IX. rész (1945–1949) 41

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

- Kertész Péter: *„Valaki azon Szőlő Hegyen...”*
Szőlőtermesztés Kincses-hegyen a XVIII. században 62
Dávid Áron: *Csárda vagy kocsmá* 66

Szemtanú

- A szabadság álma. Beszélgetés Lökös Balázssal,*
az ’56-os forradalom résztvevőjével 68

Téka

- Dér Terézia: *Négy antik retorikai gyöngyszem.*
Cicero: Négy védőbeszéd. S. a. r. NÓTÁRI TAMÁS 76
Nótári Tamás: *Adalékok az Európa-eszme*
történetéhez. HAMZA GÁBOR:
„Nem akarunk csonka Európát...” 78

In memoriam...

- Nótári Tamás: *Szádeczky-Kardoss Samu emlékére* 84

Pihenő

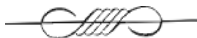
- Kell a vasút Európában! Tizenöt éves a német ICE*
(Írta: Nagy Tamás, fotók: Börcs László Árpád) 86

S Z Á M U N K S Z E R Z Ő I

Dávid Áron hallgató (SZTE BTK)
Dér Terézia egyetemi adjunktus (SZTE BTK)
Farkas Péter főiskolai tanársegéd (TSF PFK)
Kertész Péter hallgató (SZTE JGYTFK, BTK)
Kiss Attila hallgató (SZTE BTK)
Mészáros Tamás hallgató (SZTE JGYTFK)
Nagy Tamás középiskolai tanár (Tatabánya)
Nótári Tamás egyetemi adjunktus (KRE ÁJK)
Papp Zsuzsanna hallgató (SZTE BTK)
Petrusán Márta hallgató (SZTE JGYTFK)
Pusztai János (Szeged)

KISS ATTILA

A kerlési csata nomádjai Kézai Gesta Hungarorumában

1068-ban nomád sereg tört be a Magyar Királyság területére Moldvából. Az eseményekről csak latin nyelvű magyar források révén van ismeretünk, külföldi történészek nem jegyezték fel a támadást. Azonban a magyar adatok is ellentmondásosak; az egyik változatot a Képes Krónika képviseli, amely a nomádokat *cuni* néven ismeri, a másik változat Kézai híradása, aki a betörőket *bessinek* nevezi. A két forma egyúttal két történeti konstrukciót vet fel: a *cuni* alatt a kutatás úzokat keresett, a *bessi* viszont értelemszerűen a besenyőkre vonatkoztatható. Kézai forráshelyének egy új értelmezésével magyarázatot adhatunk arra, hogy melyik nomád nép ütközött meg a magyar erőekkel a keleti gyepüknél, Kerlésnél, 1068-ban.

A KERLÉSI CSATA ÁBRÁZOLÁSA A KÉPES KRÓNIKÁBAN

Források

Kézai, *Gesta Hungarorum* c. munkájában a következőket írja a kerlési ütközetről:

63. „Post Geicham vero regnavit Ladislaus XXX annis et tribus mensibus. In Warod requiescit. Istius igitur temporibus in VII Castris, in monte, qui Kyrioleis dicitur, Bessi Hungaris infestissimi spoliata Hungaria fugientes coniunguntur et per eundem Ladislaum regem ac Hungaros taliter superantur, ut nec unus ex ipsis fertur remansisse...” (SRH I, 180).

63. „Géza után pedig László uralkodott harminc évig és három hónapig. Váradon nyugszik. Mármost az ő idejében Erdély földjén, azon a hegyen, melyet Kerlésnek hívnak, a besenyőket, a magyarok ádáz ellenségeit, akik Magyarország fosztogatása után menekülőben voltak, utolérték, és ugyanezen László király, valamint a magyarok úgy szétverték őket, hogy – a hagyomány szerint – egy sem maradt meg belőlük.” (Bollók 1999, 116).

A Képes Krónika ugyancsak említi nomádok betörését Erdélybe, azzal a különbséggel, hogy sokkal több információt árul el az eseménnyel kapcsolatban.

102. „*Post hec autem pagani Cuni a superiori parte porte Meses ruptis indaginibus irruerunt in Hungariam totamque provinciam Nyr usque civitatem Byhor crudeliter depredantes, infinitam multitudinem virorum ac mulierum ceterorumque animalium secum trahentes, per amnem Lapus et fluenta Zomus inopinabiliter transeuntes remeabant. (...) Rex igitur Salomon et dux Geysa cum fratre suo Ladizlao collecto exercitu festinantissime acceleraverunt, ut per portam Meses transeuntes, priusquam Cuni montes et silvas transcenderent, in urbem Dobuka, pene per totam septimanam ibi adventum paganorum expectarunt...*” (SRH I, 366).

102. „Ezután a pogány kunok áttörték a gyepűket, és a Meszes-kapu felső részénél berontottak Magyarországra; Bihar városáig kegyetlenül végigprédálták az egész Nyírséget, véghetetlen sokaságú férfiakat, asszonyokat és állatokat vittek magukkal, várakozás ellenére átkeltek a Lápos patakon és a Szamos folyón, majd visszahúzódtak. (...) Salamon király tehát és Géza herceg öccsével, Lászlóval, összeszedték seregüket, nagy sietve elindultak, és áthaladtak a Meszes-kapun, még mielőtt a kunok átkelhettek volna a hegyeken; Doboka városában közel egy hétig várakoztak a pogányok érkezésére.” (Geréb 1971, 73).

A krónika további szövegéből kiderül, hogy a támadó kunok vezetője Osul hadnagy, aki Gyula, kun vezér embere volt, s a nomád erők visszavonulóban megütköztek a magyar sereggel Kerlés hegyénél, ahol a betörők vereséget szenvedtek (SRH I, 366–369).

Kutatástörténet

A kerlési csata nomád résztvevőit azonosították a Képes Krónika adatai alapján a kunokkal és az úzokkal,¹ valamint Kézai nyomán a besenyőkkel.² A kutatás hamar kizárta azt a lehetőséget, hogy 1068-ban kunok törtek be Erdélybe; ekkor ugyanis a kunok még csak a Dnyeper vonalát érték el, azon túl csak később terjeszkedtek³ (Kossányi 1924, 526).

Az új támadás mellett Kossányi Béla érvelt, aki rámutatott: sem Marczali, sem Pauler nem vették figyelembe azt, hogy az úzok és a kunok népét, s azok tetteit külön kell választani egymástól, hiszen külön-külön vannak megnevezve a forrásokban, így az eddigi elméletek nem számoltak az új törzsekkel, mint a kérdés lehetséges megoldásával (Kossányi 1924, 533). Az orosz évkönyvekre és bizánci adatokra támaszkodva kimutatta: a kerlési csata idején az új törzsek szállásterülete Moldva területén helyezkedett el; ezen a területen besenyők ekkor már nem éltek (Kossányi 1924, 531). Mivel a nomádok támadása erre a területre lokalizálható, a Képes Krónika kunnak nevezi a támadókat, valamint a magyar források által említett fekete kunok⁴ az úzokkal azonosíthatóak,⁵ Kossányi szerint a kerlési ütközet nomádjaiban az új törzseket kell keresnünk, akik világosan meg vannak különböztetve a besenyőktől, akiknek dél-keleti irányú támadását, 1071 alatt, említi a Képes Krónika⁶ (Kossányi 1924, 533–534).

Györffy György Kossányi steppetörténeti érveit elfogadta;⁷ mégis, Pauler Gyula nyomán, arra a következtetésre jutott, hogy az 1068-as betörés nomádjai a besenyők voltak (Györffy 1948, 169). Györffy a magyar kútfők elemzése révén kimutatta, hogy a cuni általános értelmű népelnevezés a magyar forrásokban, ami annyit jelent, mint keleti nomád, mellyel más nomád törzseket is jelöltek, ezért a tárgyalt esemény kapcsán biztosan az úzokhoz kötni nem lehet (Györffy 1948, 169). Emellett Györffy hivatkozott a DAI-nak arra a híradására, amely a besenyők Gyula törzsét Moldva területére helyezi,⁸ és ezt az adatot párhuzamba állította a KK által említett Gyula vezérrel, aki a kerlési csata nomádjainak vezetője volt (Györffy 1948,

169). Hogy a szóban forgó nép csak a besenyő lehetett, arra Györffy Kézai adatát idézte, aki gestájában a besenyőket nevezte meg a magyarok ellenfeleiként a kerlési csatában (Györffy 1948, 169). Györffy elmélete szerint tehát egy besenyő törzs, a Gyula, az úz és kun hullámok ellenére Moldvában maradt, és ezek a besenyők 1068-ban támadást intéztek a Magyar Királyság ellen. Kossányi érveit azonban nem hagyhatta figyelmen kívül, mivel azokat részben maga is elfogadta, ezért koncepcióját azzal egészítette ki, hogy a Moldván átvonuló úzok egy része Gyula vezér besenyőjéhez csatlakozott, így egy besenyő sereg, úzokkal kiegészülve vívott harcot a magyarokkal Erdélyben 1068-ban (Györffy 1984, 877).

Kézai információinak értéke

A korunkra jutott kivonatos Kézai-szöveg magyar terület elleni nomád támadást egyszer említ csak, László király uralkodása alatt.⁹ Ekkor a kútfő szerint besenyők törtek az ország hatáira, akiket Szent László Kerlés mellett legyőzött. Kézai adata nem pontos; a Képes Krónika részletes információi szerint az esemény 1068-ban történt, Salamon uralkodása alatt, az ütközetben László herceg „csak” részt vett (SRH I, 366–369). Ugyancsak pontatlan László uralkodási éveinek száma; nem harminc évig és három hónapig, hanem csak tizenhét évig regnált. Kézai szűkszavú közlésében a konkrétum csupán a helyszín, Kerlés, László király személye és hogy a támadók besenyők voltak. Sem a támadók vezérét, Osult, sem Gyula vezért nem említi.

Kézai adatának megbízhatósága már amiatt is megkérdőjeleződik, hogy az eseményt nem jól datálja, és semmilyen más nomád támadásról nem tud. Az igazi probléma viszont a forrás népmegnevezésével kapcsolatban merül fel. A gestaiban ugyanis a besenyők neve: *bessi*.¹⁰ Ez az alak 11. századi formát mutat (Györffy 1990, 115).

Szegfű László rámutatott arra, hogy Kézai információi visszavezethetők az István- ill. László legendákra. Három István legenda maradt fenn; a kisebbik, a nagyobbik és a Hartvik-féle. Eltekintve keletkezésük történetétől, számunkra ezekből a forrásokból csak annyi a lényeges, hogy mindegyik egységesen elbeszéli azt, hogy besenyők törnek magyar területre¹¹ (Szegfű 1977, 27).

A nagyobbik István életrajz és a Hartvik püspök által készített legenda is megőrizte a népnév eredeti, 11. századi *bessi* alakját¹² (Györffy 1990, 113). László szentté avatása körüli időben (12. század vége) készült legendájának szerzője ismerte az István legendákat, és felhasználta az ebben talált információkat a magyarok nomád ellenségeiről; ezért ír a kútfő besenyő támadásról Magyarország ellen, azzal toldva meg az adatot, hogy a besenyők foglyul ejtett nőket és férfiakat hurcoltak el,¹³ akik ellen László hadba vonul. (Szegfű 1977, 27).

László valóban harcolt nomád betörők ellen, ezeket a támadókat azonban a Képes Krónika *cuminak*, s nem besenyőnek mondja. Az orosz és a bizánci kútfők alapján pedig a kelet-európai steppe nyugati részét, Moldva területét, már a kunok ellenőrizték az 1070-es évek végétől, ezelőtt pedig (1065–1075 k.) úz fennhatóság alatt állott (Kossányi 1924, 526; 532–533). A szentéletrajz szerzője tehát László nomádok elleni harcát az István legendákban foglaltakhoz hasonlóan formálta meg. Ezeknek az információknak az ismeretében állt össze Kézai leírása László király harcáról a besenyőkkel, melyet a gesta szerint „az ő idejében” vívtak Kerlésnél (Szegfű 1977, 27–28).

Kézai adata tehát a következőképpen magyarázható: Kézai, az István és a László legendák

ismeretében, összedolgozta kivonatos információit a később a Képes Krónikában megjelenő, annak 11. századra vonatkozó értesítésével, mely a kerlési csatáról számol be. Ennek a leírásnak az alapja a 11. századi ősgesta, mely nem sokkal az események után keletkezhetett.¹⁴ Kézai, ismervén a László legendában megfogalmazott nomád támadást, amelynek szerzője átvette az István legendából a besenyők támadásának leírását, összekapcsolja az ősgestából fennmaradt értesítéssel, mely szerint László Salamon királlyal és fivérével, Géza herceggel Erdélyben, a gyepekknél, legyőzte a Magyarországot fosztogató nomádokat, Kerlés hegyénél. Hogy a besenyők említése Kézai művében nem más, mint a nomád támadók megnevezésének átvétele az István legendából, jól mutatja az 1283 k. készült munkában felbukkanó anakronisztikus, 11. századi *bessi* névalak, amely a besenyők korabeli elnevezése volt.¹⁵ A László legenda ismeretében Lászlóhoz tudta kapcsolni az István legendából oda is bekerült besenyő támadást, amelyet egyeztetett a kerlési csatáról szóló információival,¹⁶ ahol László a magyar sereg egyik vezére volt. Így született meg az a forrásadat, amellyel a kutatás a besenyő betörés mellett érvelt 1068 kapcsán.

Összefoglalás

Ha pedig ez a gondolatmenet helytálló, elhárul a nehézség annak tisztázása elől, hogy melyik nomád nép tört be Moldvából 1068-ban Erdélybe, és szenvedett vereséget a kerlési ütközetben a Salamon, Géza és László vezette magyar erőktől.

A Györffy által felvetett magyarázat, amely szerint a *cuni* nem egzakt népnév, s jelentése 'keleti nomád', vonatkoztatható az úz törzsekre. A támadás Moldvából indult ki (a támadók a Meszes-kapun át törtek be Erdélybe), Thuróczy szerint Moldva Fekete Kumaniával azonos,¹⁷ az úzok megfeleltethetők a Kézai és a Képes Krónika által említett fekete kunokkal, s Kézai Kerléssel kapcsolatos párhuzamos helye kompiláció. Ezek mellett Györffynek az az érve sem perdöntő, hogy a KK *Gyula duxa* azonosítható a DAI által említett *Āðēā* törzsszel, amely Moldvában foglalt szállásterületet.¹⁸ A Bíborbanszületett adata a 10. század első felére vonatkozó információ, amelynek 1068-ra való vonatkoztatása erőltetett.¹⁹

Már Marczali Henrik is hangsúlyozta: az az érv, hogy a kerlési csata nomádjainak feje, Gyula vezér megfeleltethető a hasonló nevű besenyő törzsszel, nem túl meggyőző érv a besenyő azonosítás mellett, mert a név megvan a magyar nyelvben is, s talán meglehetett a rokon nyelvű, más török nyelvű nomád törzseknél is²⁰ (Marczali 1995, 83; 1. jegyz).

Összességében megállapítható, hogy Moldva területét 1068-ban, a kerlési csata évében az úz törzsek tartották megszállva, besenyők ezen a területen nem mutathatók ki. Az egyetlen erre vonatkozó információ, Kézai adata, kompiláció, korábbi latin nyelvű magyar forrásokból. Sem a források révén rekonstruálható történeti helyzet, sem az ezekből nyerhető információk nem mutatnak arra, hogy a kerlési ütközet nomádjaiban besenyőket kellene keresnünk, viszont az adatok valószínűsítik, hogy az úz törzsek utolsó történeti periódusa kiegészíthető a kerlési csatával.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BELLUS 2001: THURÓCZY János: *A magyarok krónikája*. Ford. BELLUS Ibolya, Budapest.
 BOLLÓK 1999: KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Ford. BOLLÓK János, Budapest.

Referátumok

- DAI: *De Administrando Imperio, A Birodalom Kormányzásáról*. Ford. MORAVCSIK Gyula, Budapest, 1950.
- DOMANOVSKY 1906: Domanovszky Sándor: *Kézai Simon mester krónikája*. Forrástanulmány, Budapest.
- GERÉB 1971: *Képes Krónika*. Ford. GERÉB László, h.n.
- GYÖRFFY 1948: Györffy György: *A kun és komán népnév eredetének kérdéséhez*. *Antiquitas Hungarica* 2. 158–176.
- GYÖRFFY 1984: Györffy György: Az új társadalmi rend válsága, trónküzdelmek. In: *Magyarország története*, I/1;4. 835–888, Budapest.
- GYÖRFFY 1990: Györffy György: *A magyarság keleti elemei*, Budapest.
- GYÖRFFY 1993: Györffy György: *Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések–új válaszok*, Budapest.
- GYÖRFFY 1998: Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* IV, Budapest.
- KOSSÁNYI 1924: Kossányi Béla: *Az úzok és kománok történetéhez a XI–XII. században*. Századok, 519–537.
- KURCZ 1983: Szent István király legendái; Szent László király legendája. Ford. KURCZ Ágnes. In: *Középkori magyar legendák és intelmek*, Budapest.
- MARCZALI 1995²: Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301) In: *A magyar nemzet története*, 3. kötet. Reprint, 2. kiadás. Szerk. SZILÁGYI Sándor, Budapest.
- NÉMETH 1922: Németh Gyula: *A besenyők ismeretéhez*. MNy 18, 2–7.
- PAULER 1985²: Pauler Gyula. *A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt*. 1 kötet, reprint, 2. kiadás. Szeged, 1985.
- SPINEI 1986: Victor Spinei: *Moldavia in the 11th–14th centuries*. H.n.
- SRH: *Scriptores Rerum Hungaricarum I–II*. Budapestini, 1999.
- SZEGFÜ 1977: Szegfű László: *A kerlési (cserhalmi) ütközet leányrablás epizódjának nyomozása*. *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* 1, 23–31.

JEGYZETEK

- ¹ Vö. MARCZALI 1995, 80; 82–83; KOSSÁNYI 1924, 532–537.
- ² Vö. PAULER 1985², 432; 236. jegyz; GYÖRFFY 1948, 169.
- ³ Vö. RPC 146–150.
- ⁴ Vö. SRH I, 257 (*Képes Krónika*); SRH I, 148 (*Kézai*).
- ⁵ Vö. KOSSÁNYI 1924, 534–537.
- ⁶ Vö. SRH I, 369. „A kunok bejövetele után harmadik esztendőre történt, hogy a besenyők Bulgárfelhérvár felől átúsztattak a Száva folyón Buziás mezejére, és foglyot, prédát nem csekély számmal ragadoztak és hurcoltak el a maguk földjére.” (GERÉB 1971, 75).
- ⁷ Vö. GYÖRFFY 1993, 90–91.
- ⁸ Vö. DAI 167.
- ⁹ Szemben a jóval részletesebb információkat közlő Képes Krónikával, amely László hercegsége és uralkodása alatt négy nomád támadásról tudósít; 1068, 1071, 1085 (nem datálja), 1091-ben (SRH I, 366–369; 369–375; 408–409; 412–414).
- ¹⁰ Vö. SRH I, 182.
- ¹¹ Vö. SRH II, 389; 398; 423. KURCZ 1983, 19; 30; 44.
- ¹² Vö. SRH I, 398; 423.
- ¹³ Vö. SRH II, 520. A forrás a besenyő népnév 12. századi *bisseni* alakját mutatja.
- ¹⁴ Györffy a magyar krónikairódalom kezdeteit Könyves Kálmán idejére helyezi (GYÖRFFY 1993, 186). Ugyan Szegfű felvetette, hogy a kerlési csata leírása csak egy, a László legendá-

ból vett, legendás elem magyarországi lokalizálására való törekvés (SZEGFÜ 1977, 28), arra alapozva, hogy a nomád katonai stratégiának ellentmondó az, hogy a támadók egy hegytetőn foglalnak állást (SZEGFÜ 1977, 23), a gyepek mellett, a Kárpátokban, elképzelhető egy ilyen földrajzi adottságú területen való, kényszerű, ütközet. Magát a csata tényét, és 1068-ra való datálását a szakirodalom nem kérdőjelezte meg, a Képes Krónika részletes leírása nyomán azt elfogadta, és csak a betörő nomádok etnikumában nem jutott konszenzusra.

¹⁵ Vö. SRH I, 182.

¹⁶ Már Domanovszky Sándor rámutatott, hogy Kézai I. Endrétől V. Istvánig terjedő királylistája nem Kézai koncepciója, hanem a bővebb krónikák által teljesebben fenntartott ősforrás (ősgesta) kivonata. Kézai a szöveget tetemesen megrövidítette. Kézai és a bővebb szövegek közötti nagy hasonlóság (a terjedelmi differenciák ellenére) kétségtelenül bizonyítja, hogy a szövegek eredete közös. A bővebb krónikák az ősgesta szövegét bővebben és helyesebben őrizték meg, mint Kézai, aki mindig kevesebbet vett át a forrásból amazoknál, s a forrásnak egyes helyeit félre is magyarázza (DOMANOVSKY 1906, 115; 125–126).

¹⁷ Vö. BELLUS 2001, 32.

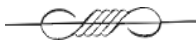
¹⁸ Vö. DAI 167.

¹⁹ Már az is valószínűtlen, hogy besenyő törzs, az úz és kun törzsek vonulása után, helyben maradhatott. A 11. sz. közepére a besenyő törzsek zöme már Havasalföldön és a Duna vonala alatt nomadizált. Törzsszervezetük felbomlott, a század derekára már 13 törzsükről szólnak a bizánci források (SPINEI 1986, 87). Györffy maga is elfogadta Kossányi azon megállapítását, hogy Moldva területe 1060–1070 k. az úz törzsek fennhatósága alatt állott (GYÖRFFY 1993, 90), későbbi munkájában pedig azt írja, hogy a Áőéá törzs a 11. sz. közepéig tarthatta kézben a moldvai síkságot (GYÖRFFY 1998, 114).

²⁰ A *gyula* titulus más török nyelvű nomád népnél is adatolható a magyarok mellett: megvolt a bolgároknál, a bolgár fejedelmi lajstrom első kilenc fejedelme a *Dulo* nemzetségből származott. E szó d-je úgy viszonyul az eredeti j-hez, mint a bolgár fejedelmi lajstrom *dilom* szavának d-je az eredeti *jylan* j- hangjához. A *Dulo* szót a bolgárok valószínűleg *džula*-nak ejtették. Megtalálható a kazároknál is; Kedrenos szerint egy kazár fejedelem neve Ōæīēiō. A szó a törökségből is adatolható, mint „a régi nagy idők maradványa az altaji törökség hőseinekben és meséiben,” így: *Kattandžula* 'egy hős neve', *Kattandžula Ahy* 'egy hős neve', *Katkaandžula* ugyanazzal a jelentéssel. Megvan a džula ezenkívül az altaji *arandžula* szóban, mely mint a hőslő jelzője, majd pedig a neve szerepel (NÉMETH 1922, 4).

FARKAS PÉTER

A magyar–jugoszláv kapcsolatok történetéhez (1945–1948)

Magyarország a II. világháborút a vesztes oldalon fejezte be. Anyagi vesztesége 22 milliárd pengő volt, ami az 1938-as nemzeti jövedelem ötszörösét tette ki. Embervesztése is jelentős mértékű. 1944. december 22-én megalakult az Ideiglenes Kormány, s ezek után hat nappal hadat is üzent Németországnak. 1945. január 20-án Moszkvában fegyverszüneti egyezményt írt alá, amelyben elfogadta, hogy területét a trianoni határokhoz igazítja vissza, illetve jóvátétel fizetésre is kötelezettséget vállalt. Ennek nagysága 300 millió dollárt tett ki, amelyből 70 milliót Jugoszláviának kellett fizetni. Magyarország a fegyverszünettel nem nyerte vissza szuverenitását, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottság fennhatósága alá került, melyben vezető szerepet a szovjetek játszottak, s itteni vezetője Vorosilov marsall volt. Ez a szervezet irányította lényegében az országot, és a külpolitikában is az ő szava érvényesült. Ezekben a hónapokban az ország elszigeteltsége tovább fokozódott, ugyanis a Szövetséges Ellenőrző Bizottság határozatai alapján a semleges országok képviselőit eltávolították, a magyar kormánytisztviselők szovjet engedély nélkül nem hagyhatták el az országot, sőt a SZEB jóváhagyása nélkül nem újíthatták fel diplomáciai kapcsolataikat sem.¹

Magyarország helyzete alapvetően megváltozott, hiszen eddig Európa középső régiójához tartozott társadalmilag, kulturálisan és gazdaságilag is, 1945 után viszont a szovjet érdekszféra alá kerülve gyökeres változások következtek be. A Szovjetunióval Magyarország 1945. október 15-én vette fel a diplomáciai kapcsolatot. Ez hazánk számára igen kedvező volt, hiszen egy győztes nagyhatalom partnerévé vált ez által.

1945. szeptember 20-án a londoni külügyminiszteri értekezleten az Amerikai Egyesült Államok, a Szovjetunió, Anglia és Franciaország elfogadta, hogy az osztrák–magyar, a jugoszláv–magyar és a csehszlovák–magyar viszonylatban az 1938. évi határok álljanak helyre. A magyar–román határ kiigazításának kérdésében viszont hiba keletkezett. A nyugati nagyhatalmak azon a véleményen voltak, hogy a határszakaszt a magyarok számára kedvező módon kellene kiigazítani. Molotov, szovjet népbiztos azonban ellene volt mindenféle, a határokat érintő változtatásnak. Végül is a szovjetek álláspontja győzött.²

1945. december 16-án Moszkvában ült össze a Külügyminiszterek Tanácsa. Itt határozták el a Németországgal szövetséges államok békeszerződésének kidolgozását.

Magyarország 1946. február 27-én lakosságcsere-egyezményt kötött Csehszlovákiával. Ezt a szerződést sem két egyenrangú fél kötötte, hanem egy győztes, illetve egy vesztes állam. Ezek után sem javultak azonban a két ország közötti kapcsolatok, hiszen Csehszlovákia az ott élő magyarságot továbbra is erőszakos módon asszimilálni igyekezett.

Magyarország a békeszerződést 1947. február 10-én írta alá Párizsban. Ennek a békeszerződésnek I. részében meghatározták a magyar határokat, melyek Ausztriával, Jugoszláviával és Romániával ugyanazok maradtak, mint 1938. január 1-én voltak. Magyarország és Csehszlovákia között azonban határkiigazításra került sor, mivel északi szomszédunkhoz újabb három falut csatoltak (Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsun). A békeszerződés II.

résében kikötötték, hogy Magyarországnak legfeljebb 18 hónap alatt át kell adnia Jugoszláviának és Csehszlovákiának azokat a szellemi örökség részét képező tárgyakat, amelyek a II. világháború alatt magyar kézre kerültek.

A békeszerződés V. részének 23. cikkelyében jóvátétel fizetéséről állapodtak meg. „Magyarország a Szovjetuniónak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának megtéríti a Magyarország által való megszállás folytán okozott veszteségeket 300 millió dollár összegben, amely 1945. évi január 20-ától számítandó, 8 év alatt fizetendő árucikkekben.” A 300 millió dollárból 200 milliót a Szovjetunió, 70 milliót Jugoszlávia, 30 milliót pedig Csehszlovákia kapott.³ A jóvátételi egyezmény Jugoszláviával csak 1946. május 11-én írta alá Magyarország, miután Jugoszlávia és Csehszlovákia megegyezett a kártérítés 70:30 arányában történő elosztásáról. Ezt Magyarországnak 6 év alatt kellett kifizetnie Jugoszlávia részére. 1948-ban politikai okok miatt megszakadt a fizetés, ekkora a jóvátételi kötelezettségének közel 27%-át teljesítette az ország.

Az egyetlen Magyarország nézve kedvező előírás a IV. rész tartalmazta, amely kinyilvánította: „A jelen Szerződés életbelépését követően minden Szövetséges fegyveres erőt Magyarországáról vissza kell vonni.” Ennek ellenére a Szovjetunió fennmaradt a joga magyar területen fegyveres erők tartására, hiszen felvonulási területként használhatta mindaddig, amíg Ausztria a szovjet megszállási övezet része.⁴

Az 1947 júniusában a miniszterelnöki székbe került Dinnyés Lajos külpolitikájában is a fokozatosság elvét próbálta alkalmazni. Elsődleges célja a Szovjetunióval, illetve a környező demokratikus országokkal való jó viszony kialakítása és fenntartása volt. A barátsági egyezmény megkötését, a kulturális kapcsolatokat rögzítő okmányok aláírása előzte meg. 1947. október 15-én Jugoszláviával, október 29-én Bulgáriával és november 25-én pedig Romániával kötött ilyen szerződést a magyar kormány. Ezen államok közül Magyarország Jugoszláviával való kapcsolata fejlődött a legdinamikusabban. Az 1947-es év fontos eredményeket hozott tehát hazánk és a szomszédos országok kapcsolataiban, ugyanakkor ettől kezdve állandósult a szovjet befolyás.

A magyar-jugoszláv lakosságcsere tervezete

A II. világháború után a győztes hatalmak a kisebbségi kérdés megoldását Délkelet-Európa területén is szorgalmazták.

Jugoszlávia a kisebbségi kérdést kizárólag saját belügyeként kezelte. A délszlávok általában úgy vélték, hogy nagylelkűen viszonyultak a magyar kisebbséghez, és széleskörű jogokat biztosítottak számukra. Titóék szerint csak azokat a magyarokat utasították ki az országból 1945 után, akik 1941-től kezdve, vagyis az impériumváltás óta ide telepedtek le. 1944-től az „átköltözöttek” száma az adatok szerint 84 800 fő volt.⁵

1946 májusában Párizsban a magyar békeszerződés tárgyalásakor Gyöngyösi János külügyminiszter jegyzéket nyújtott át a budapesti SZEK-nek, amelyben javasolta, hogy Jugoszlávia alakítson ki a kisebbségeinek autonóm területet, amelyet nemzetközi ellenőrzés alatt szervezhetnének meg. A jugoszlávokkal kétoldalú tárgyalásokon szerették volna az ottani magyarság helyzetét tisztázni. Nagy feltűnést keltett Velebit jugoszláv külügyminiszter-helyettes 1946. március 10-i kijelentése Prágában az esetleges magyar lakosságcsere vonatkozóan. „300 ezer jugoszláviai magyarnak fele annyi magyarországi jugoszláv kicseréléséről még nem

döntöttünk, mert bevárjuk a csehszlovák–magyar lakosságcserét” – jelentette ki Velebit.⁶

1946. augusztus 16-án Párizsban Gyöngyösi mint a magyar delegáció vezetője, látogatást tett Kardeljnél,⁷ a jugoszláv delegáció vezetőjénél. Itt a jugoszlávok követelésekkel álltak elő. Kérték, hogy a magyar delegáció 48 órán belül írjon alá egy lakosságcsere-egyezményt és egy vízügyi megállapodást. Jože Vilfan, a delegáció főtitkára, augusztus 17-én kijelentette, hogyha ez nem történik meg, akkor kormánya kérni fogja, hogy a párizsi konferencia módosítsa a magyar békeszerződést. A magyar delegáció további tárgyalásokat tudott csak javasolni. Hangsúlyozták ugyan, hogy üdvözik a jugoszlávok kezdeményezését, de az ügy ennél nagyobb hatósugarú. Ezért valamennyi dunai országnak részt kellene vennie a rendezésben. Szeptemberben a jugoszláv külügyminiszter jegyzéket adott át magyar kollégának, amelyben kijelentették, hogy hajlandók felvenni a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal.⁸

Magyarország ezt örömmel vette, és a SZEB elnökhelyettese, Szviridov felé azzal a kéréssel fordult, hogy engedélyezze a jugoszlávokkal való kapcsolatteremtést. Szviridov altábornagy megbízásából közölték, hogy „a magyarországi SZEB-nek nincs kifogása a Magyarország és Jugoszlávia közti diplomáciai kapcsolatok helyreállítása ellen.”⁹

Ezek után Kardelj miniszterelnök-helyettes és Gyöngyösi még szeptemberben levelet váltott, amelyben megállapodtak az önkéntes lakosságcseréről, melynek maximális létszámát 40 ezer főben határozták meg. Kertész István, a magyar delegáció főtitkára kérte a jugoszláv felet, hogy készítsen egy egyezménytervezetet. A magyar fél augusztus 21.-én meg is kapta a népcsereegyezmény tervezetét. Ez az irat 11 pontból állt, melynek a fontosabb részei a következők:

- A 18. életévüket betöltött, Magyarországon állandó jelleggel letelepedett, magyar állampolgárságú jugoszlávok egy éven belül kifejezik szándékukat, hogy Jugoszláviába akarnak áttelepedni, ezt megtehetik anélkül, hogy a magyar kormány bármilyen nehézséget támasztana számukra. E személyek elveszítik magyar állampolgárságukat a határ átlépésekor, s elnyerik a jugoszlávot.

- A magyar kormány befogadja területére azokat a magyar kisebbséghez tartozó személyeket, akiket Jugoszlávia áttelepülésre ajánl fel. Erről egy bizottságnak kell döntenie, akik egyensúlyba hozzák a kölcsönösen áttelepülők számát.

- Áttelepülési szándékukat azon állam elsőfokú közigazgatási hatóságaival kell közölni, ahol le vannak települve. A két kormány kéthavonta kölcsönösen közli egymással az áttelepülési szándékról szóló nyilatkozatok számát.

- Mindkét állam magára vállalja a vele egynemzetiségűek áttelepítésének megszervezését és költségét.

- Az áttelepített személyek magukkal vihetik ingóságukat, de ingatlanjaik az elhagyott állam tulajdonát képezik a továbbiakban.

- Két hónapon belül négy tagból álló vegyesbizottságokat kell felállítani.¹⁰

A magyar delegáció már rögtön a helyszínen kilátásba helyezte Budapest elvi hozzájárulását a tervezet elfogadásához, hiszen nem akarták a jugoszlávok esetleges jóindulatát elveszíteni. Augusztus 23-án Gyöngyösinél megbeszéléseket tartott a magyar delegáció, ahol hajlandónak mutatkoztak a szerződés elfogadására, bár úgy vélekedtek, hogy a jugoszlávok által megállapított szám, a 40 ezer fő, maximumérték lehet. Kertész István ezek után levelet írt Kardeljnek, amelyben kérte a jugoszláv felet, hogy legyenek tekintettel Magyarország pénzügyi helyzetére, és a lakosságcserét egy későbbi időpontban bonyolítsák le. Kikötötte ezek mellett, hogy a magyar félnek csak „egyenlő szám” lehet az elfogadható.

Gerő Ernő is tárgyalásokat folytatott Kardeljjal augusztus 24-én, ahol a jugoszláv politikus kijelentette, hogy ha a magyar fél levélváltásra hajlandó a lakosságcsere ügyében, abban az esetben a jugoszlávok visszavonják a módosító indítványukat. Budapesten a minisztertanács is megvitatta ezt a kérdést, és közös megállapodásra jutottak abban, hogy ezt a tervet elfogadják. Kérték azonban a jugoszlávokat, hogy csak egy év múlva kezdődjék el ennek a megvalósítása és három évig tartson, az önkéntesség elvén alapuljon, és maximum 40 ezer főt érintsen. Szeptember 12-én megtörtént Kardelj és Gyöngyösi levélváltása, amelynek következtében a jugoszlávok visszavonták módosító indítványukat.¹¹

Jugoszlávia a lakosságcsere-tervezettel nagylelkűségét mutathatta fel Magyarországgal szemben, ezzel is a balkáni középhatalmi pozícióját próbálta meg erősíteni, Magyarország pedig egy győztes hatalom jóindulatú kezdeményezését látta ebben. 1946-ban azonban változás történt a jugoszláv belpolitikában, s ezek után már megpróbáltak együtt élni a magyar kisebbséggel. A lakosságcsere-egyezmény így már nem valósulhatott meg, néhány népcsoport hazatelepítését viszont még a későbbiekben is megkísérelte a magyar kormány.

A jugoszláv–magyar barátsági szerződés előzményei

A titóista Jugoszlávia a II. világháború egyik vitathatatlanul győztes állama. Ennek számos jelét lehet egymás mellé sorakoztatni, akár területi vonatkozásokat is. Ezzel szemben Magyarország a legnagyobb vesztesek közé tartozott, s ez a területi veszteségekben is megmutatkozott. Nemcsak ez volt a tartós negatív következmény, hanem az is, hogy Magyarországnak hosszú ideig kellett viselnie az „utolsó csatlós” pejoratív jelzőt is. Jugoszláviát nemzetközileg kedvezően ítélték meg, ami több évtizedig kihatott az ország helyzetére.

Nagy jelentőségű volt, hogy egy vesztes, illetőleg egy győztes állam rendezte a kapcsolatokat. A világháborút követő időszakban formális értelemben vett rendes diplomáciai kapcsolatok nem voltak olyan minőségűek, mint ahogy az két szuverén állam kapcsolatában lenni szokott, a diplomáciai érintkezés konkrét ügyekre korlátozódott csupán, így például a háborús bűnösök kiadásáról tárgyaltak. Teljesen tiszta helyzet azonban a párizsi békeszerződés megkötése után keletkezett, illetve azután, hogy Jugoszlávia és Magyarország ratifikálta az egyezményt. Ez a béke bizonyos mértékben Magyarország megalázásának is tekinthető, valójában a világháborúban folytatott politika teljes vereségét jelentette. A békeszerződés a kapcsolatokban lényeges változásokat hozott. Ez kihatott a magyar–jugoszláv kapcsolatokra is, hiszen ha csupán formálisan is, Magyarország ismét szuverén államként léphetett fel.

Az 1947-es magyar–jugoszláv viszony első meghatározó sajátossága a jugoszláv fejlődés példaszerűsége, hiszen Jugoszlávia nemcsak győztes állam, hanem már szovjettípusú egypártrendszer is kiépítettek ekkorra. Ez gyorsabban történt, mint a térség más országaiban. 1947 elején az eltérő körülmények miatt a Magyar Kommunista Párt számára nem lehetett közvetlen példa a jugoszláv modell, ami különben sem volt követhető. A jugoszláv helyzet inkább célmodell volt, hiszen a Magyar Kommunista Párt az időigényesebb, fokozatosabb átmenetet tartotta optimálisabbnak. Jugoszlávia azzal is erősítette példaképvoltát, hogy támogatta és ösztönözte az év elejétől az egyre agresszívabb kommunista hatalomátvételt a térség országaiban. A Szovjetunió is elősegítette, hogy Tito példaként álljon a népi demokráciára törekedő államok előtt.¹² Ha voltak vitás kérdések is a két ország között (mint például Trieszt), akkor is támogatta Belgrád a Kreml külpolitikai törekvéseit. Megegyeztek

abban is, hogy mindkét állam támogatja a térségben a kommunista hatalomátvételt. Nem csoda tehát, hogy 1947 tavaszán Rákosi Máttyás kinyilvánította, hogy Jugoszlávia népszerűbb, mint a Szovjetunió.

A délszlávok által lakott olasz, osztrák területekre vonatkozó jugoszláv igény, Albánia feletti protektorátus megszerzésének terve, a görög kommunisták támogatása Moszkva szerint túllépték a támogatható vagy akár elnézhető törekvéseket. Eleinte ebből nem lett konfliktus, mert Tito az angol–amerikai imperialistákban látta a fő ellenséget. A jugoszlávok szerint a konfliktus első jele a Balkán-föderáció volt, ugyanis a túlméretezett hatalmi ambíció Moszkva számára veszélyessé vált. Sztálin szerint háborús feszültség alakulhat ki, ha az ottani népi demokratikus országok a görög háborúba beavatkoznak az angolszász hatalmakkal szemben. Tito kétségtelenül a befolyását akarta növelni e térségben is, de 1947-ben sokkal inkább a magyar politika érdeke volt a közeledés. Abban az évben Budapesten nem a balkáni integrációs kérdés volt a legfontosabb, hanem az, hogy a békeszerződés megkötése után a szomszédos országokkal kapcsolataikat rendezze. Magyarországnak fő konfliktusa Csehszlovákiával adódott a lakosságcsere-egyezmény miatt. Belgrád kijelentette, hogy nem kíván csehszlovákokhoz hasonló politikát folytatni. Rákosi, Tito közvetítését is kérte a magyar–csehszlovák kapcsolatok rendezéséhez, de a csehszlovákok álláspontja ezek után sem változott, ők továbbra is elvárták Belgrádtól, hogy ne adjanak ki semmiféle hivatalos közleményt a magyar–jugoszláv szerződés kilátásairól.

1947 februárjában Simić jugoszláv külügyminiszter magához kérte Szántó Zoltánt, magyar követet, s közölte, hogy a jugoszláv kormányt Csehszlovákia értesítette, hogy beszüntette a szlovákiai magyar lakosság kitelepítését. A jugoszláv kormány a magyar felet arra kérte, hogy Ő is kezdje meg a magyarországi szlovákok kitelepítését. Az 1946. februári lakosságcsere-egyezmény értelmében a külügyminiszter szerint mind csehszlovák, mind magyar részről történtek hibák. Ez a konfliktus a jugoszláv kormányt is kellemetlenül érintette. Ők mindenképpen békés megoldást szerettek volna.¹³

Magyarországnak fontos volt a jugoszláv fél véleménye a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményről. 1947. március 12-én Tito személyesen fogadta Szántó Zoltánt egy megbeszélésre. A marsall megígérte, hogy megpróbálják ezt a helyzetet a holtpontról kimozdítani. Szántó felhívta Tito figyelmét Gottwald csehszlovák miniszterelnöknek a szláv népek együttműködésével kapcsolatos helytelen álláspontjára. Szántó szerint Gottwald olyan értelemben beszélt a szláv népek együttműködéséről, mintha ez a nem szláv nemzetekkel való kapcsolattartást már feleslegessé is tenné, vagy esetleg ellenük irányulna. Ez Magyarország nézve veszélyessé is válhat. Tito ezek után kijelentette: „Ez sajnos így van, de a magyar–szovjet és a magyar–jugoszláv viszony alakulása ellentmond Gottwald beszédeiből levonható esetlegesen helytelen következtéseknek.”¹⁴

Rákosi 1946. április 25-én Békéscsabán beszédet tartott, amelyben Jugoszláviával való kapcsolatunkat elemezte. Kijelentette: „Csehszlovák források azt állítják, hogy Jugoszlávia helyesli a magyarok üldözését Szlovákiában, a jugoszláv gyakorlat ennek homlokegyenest ellent mond. Tudjuk, hogy a jugoszláviai magyarok kiadhatják lapjaikat, képviselőik ott ülhetnek az országgyűlésben, szervezkedhetnek, iskoláik vannak... Valóban vannak, kik mindent megtesznek, hogy sovinizmusukkal, fondorlataikkal megbontsák a magyar–jugoszláv jó viszonyt. Rajta leszünk, hogy a jugoszláv–magyar határon ezek a rendzavaró elemek eltűnjenek, mert szükséges, hogy az a jó viszony jöjjön létre, ami mindkét ország részére oly sürgős és fontos.”¹⁵

1947. március 19-én Szántó Gyöngyösinek egy beszámolót küldött, amelyben a jugoszláv kormány álláspontját részletezte, miszerint a jugoszlávok elvi szempontból elvetik, elítélik a csehszlovák kormány politikáját a szlovákiai magyar kisebbség kérdésében, mert ez ellentétben áll a népek egyenjogúságáról vallott álláspontjával. Szerintük a csehszlovák kormány ezzel a jobboldalt akarta volna megnyerni – eredménytelenül. Gyakorlati szempontból is károsnak tartotta ezt a politikát, mert akadályozta a délkelet-európai országok közötti barátság és együttműködés kialakítását. Ennek ellenére a jugoszláv kormány kíméletet tanúsít Csehszlovákiával szemben, melyhez szövetség köti. A délszlávok célul tűzték ki a konfliktus nagyhatalmak nélküli magvalósítását. Tito helytelenítette Gyöngyösi azon lépését, hogy e kérdésben az ENSZ-hez fordult. Tito javasolta, hogy Magyarország is kezdje meg a szlovákok kitelepítését. Simić kijelentette, hogy a magyar kormány szakította meg a csehszlovákokkal a tárgyalásokat. Szántó kérte ezért a magyar kormányt eme tévhit eloszlatására.¹⁶ Ebből a beszámolóból az derül ki, hogy a jugoszláv vezetés elítélte ugyan a csehszlovák nacionalista politikát, de nem teljesen. Rákosi Mátyás Belgrádba látogatott ezért április elején. Itt vázolta Titónak a magyar problémát. Tito ezt a konfliktust olyan akadálnak tekintette, amit a magyaroknak a Jugoszláviával szorgalmazott szerződés megkötése előtt meg kell oldaniuk. Ez volt a tárgyalások megkezdésének előfeltétele.

Szántó Zoltán 1947. május 6-án levelet küldött Gyöngyösinek, amelyben kifejtette a jugoszláv kételyeket. Mint ahogy írta, megfigyelhető bizonyos tartózkodás hazánkkal szemben. Szemmel látható óvatosságot tanúsítottak a jugoszlávok az országaink közötti barátságos viszony külső demonstrálásában. Ez nem magyarázható azzal, hogy a háborúban ellenségként álltunk egymással szemben – írta a nagykövet -, hiszen Jugoszlávia és Bulgária is más-más oldalon álltak a háborúban, most mégis reménykeltő kapcsolatokat építenek ki. A jugoszláv külpolitika kettős célt követett: egyrészt hosszú időre biztosítani akarta a békét, másrészt az ország függetlenségének megtartását tűzte ki célul. Veszélyt az angolszász hatalmakban láttak a jugoszlávok, ugyanis azok a balkáni politikába is be akarnak avatkozni. Jugoszlávia szerint Magyarország jövőbeni magatartása még bizonytalan, és nem volt világos számukra, hogy hazánk az ék vagy a kapocs szerepét fogja betölteni. A délszlávok nem kételkednek abban, hogy északi szomszédjuk a békét szeretné, de szerintük a világháború óta új helyzet alakult ki (mint például a német kérdés, illetve az Amerikai Egyesült Államok előretörése). Számukra Magyarország álláspontja ezekben a kérdésekben még bizonytalan, s ezért a jugoszláv kormány bizonyos mértékig tartózkodó volt. Szerintük a magyar demokráciát próbára fogják tenni a nyugati hatalmak, mégpedig területi engedmények kilátásba helyezésével. A követ azon a véleményen volt, hogy a jugoszláv vezetőkörökben az iménti vélekedés a domináns.¹⁷

Júniusban Simić ismételt arra hívta fel a magyar követ figyelmét, hogy a csehszlovák kérdés megoldása nélkül Magyarország belépése a „szövetségi rendszerbe” nem erősítő, hanem gyengítő tényező lehet.

1947. szeptember 22–27. között Szkalrska-Pore-ban kilenc nemzet kommunista pártja létrehozta a tájékoztató irodát. Itt magyar részről Révai József és Farkas Mihály jelent meg, de arról számoltak be, hogy a magyar–jugoszláv kapcsolatot meghatározó tényezőkben nem történt változás. A magyar delegáció megerősítette viszont azt a nézetet, hogy kívánatos lenne a Jugoszláviához, illetve a Szovjetunióhoz történő mielőbbi közeledés. A csehszlovák kérdésben a konferencián a jugoszláv, bolgár, román vezetés a magyar álláspontot támogatta. Ezek mellett Malenkov is a magyar elképzelés mellé állt. Tényleges változások azonban nem

történtek.

Karlo Mrazovic', Jugoszlávia budapesti követe 1947. szeptember 27-én táviratot küldött Titónak, amelyben közölte a marsallal, hogy Dinnyés Lajos miniszterelnök vezeténe a magyar–jugoszláv kulturális egyezmény aláírására Belgrádba készülő magyar küldöttséget. Kedvező alkalom nyílna annak eldöntésére is, hogy megkezdik-e a barátsági és együttműködési szerződés megkötéséről a tárgyalásokat. A válasz kedvező volt, a jugoszlávok kikötötték azonban, hogy egyelőre nem írnak alá semmiféle barátsági szerződést, de elfogadják a tárgyalásokra irányuló javaslatot, habár a magyar–csehszlovák viszonyban nem állt be lényeges javulás. Viszont már 1947. október 15-én Belgrádban magyar–jugoszláv kulturális egyezmény kötött, ahol már a barátsági szerződésre vonatkozó tárgyalásokat is megkezdtek. Molnár Erik, az új magyar külügyminiszter értesítette Szántó Zoltán követet, hogy a Szovjetunió csak akkor hajlandó velünk tárgyalni, ha Jugoszláviával, illetve Romániával már megkötöttük az egyezményt. Ebből a tényből arra lehet következtetni, hogy Budapest szorgalmazta a barátsági szerződés megkötését. Szántó Belgrádban október 27-én tudósította a jugoszláv vezetőket, hogy milyen feltételeket szabott Moszkva Budapestnek. A magyar fél – hogy minél előbb megkösse ezt a szerződést – külön terv készítését határozta el. Gesztusokat is tettek emiatt a nemzetiségi politikában, melyeket már említettünk.

A jugoszláv fél ezt respektálta, s 1947. december 8-án megtörtént a barátsági szerződés aláírása. Nemcsak a magyar–jugoszláv fél, hanem többi közép-kelet-európai népi demokrácia is megkötötte egymással az ilyen jellegű szerződéseit. A Szovjetunió 1943. december 12-én Csehszlovákiával, 1945. április 11-én Jugoszláviával, április 21-én Lengyelországgal, 1948. február 4-én Romániával, február 18-án Magyarországgal, március 18-án Bulgáriával, illetve április 6-án Finnországgal kötötte meg kétoldalú egyezményeit.

1946. március 18-án Lengyelország Jugoszláviával (Varsóban), május 9-én Csehszlovákia Jugoszláviával (Belgrádban), július 9-én Jugoszlávia Albániával (Tiranában), 1947. március 10-én Csehszlovákia Lengyelországgal (Varsóban), november 27-én Bulgária Jugoszláviával (Euxinogradban), december 8-án Magyarország Jugoszláviával (Budapesten), december 16-án Bulgária Albániával (Kricsinben), december 19-én Románia Jugoszláviával (Bukarestben), 1948. január 16-án Bulgária Romániával (Bukarestben), 1948. január 24-én Románia Magyarországgal (Budapesten), április 23-án Csehszlovákia Bulgáriával (Prágában), május 29-én Lengyelország Bulgáriával (Varsóban), június 18-án Lengyelország Magyarországgal (Varsóban), július 16-án Magyarország Bulgáriával (Szófiában), július 21-én Csehszlovákia Romániával (Bukarestben), 1949. január 26-án Lengyelország Romániával (Bukarestben), illetve április 16-án Magyarország Csehszlovákiával (Budapesten) kötött barátsági szerződést.¹⁸

A magyar–jugoszláv kapcsolatok

Az 1947. év csúcspontja volt a magyar–jugoszláv viszonyban: abban az évben kötöttek meg olyan fontos szerződéseket, mint például a barátsági és a kulturális egyezmény. Ezek mellett gazdasági szerződéseket is kötöttek. 1946. december 30-án Belgrádban Bán Antal magyar iparügyi miniszter és jugoszláv részről Kapcsok Stanislav iparügyi miniszter kötött két gazdasági megállapodást. Az egyik egy évre szóló magyar–jugoszláv kereskedelmi egyezmény, amelynek keretösszege kb. 15 millió dollár, a másik pedig egy ötéves gazdasági

együttműködés, melynek lényege, hogy Magyarország gépipari berendezéseket szállít Jugoszláviába, míg ellenszolgáltatásként déli szomszédunk főleg érceket. Ezeken a tárgyalásokon csak gazdasági kérdésekről esett szó, kül- és belpolitika nem került napirendre.¹⁹ Vas Zoltán küldött, aki a tárgyalásokon is részt vett, kijelentette: „A Jugoszlávia nyújtotta előlegek részbeni felhasználásával meggyorsítjuk a magyar üzemek gépi berendezéseinek modernizálását és siettetjük annak a versenyképességi foknak elérését, amely nélkül a magyar ipar a világgazdaságban hosszú ideig nem állhat fenn.”²⁰ 1947 májusában államközi megállapodás született az alumíniumipar terén való együttműködésről. A magyar kormány 32 millió dollár értékben vállalta jugoszláviai alumíniumipari telepek felépítését és berendezését. Ennek fejében Jugoszlávia dollárban fizetett, illetve timföldet szállított. 1947 kora őszén Belgrádban már hosszúlejárátú, ötéves kereskedelmi szerződést készítettek elő, aminek keretében Jugoszlávia 130 millió dolláros rendeléseket adott volna Magyarországnak, de ez a '48-as politikai szakítás miatt már nem valósulhatott meg.²¹

1947. június 23-án a két állam légitforgalmi egyezményt kötött, melyben megállapodtak a kölcsönös légtérhasználatban.²² A gazdasági együttműködés 1948 folyamán fokozatosan leépült.

A magyar-jugoszláv kultúregyezmény megkötése (1947. október 15.)

A két nemzet a szorosabb kapcsolatok kiépítésének érdekében kulturális szerződés megkötését már 1946-tól kezdve szorgalmazta, ami realitássá csak 1947. október 13-án vált. Ezen a napon érkezett Belgrádba Dinnyés Lajos miniszterelnök, Szakasits Árpád miniszterelnök helyettes, Molnár Erik külügyminiszter, Veres Péter honvédelmi, Gerő Ernő közlekedésügyi és Dobi István államminiszter társaságában. A delegáció tagjai voltak még: Sebestyén Pál követ, Heltai György miniszteri tanácsos, Vas-Zoltán Péter titkár, illetve Szántó Zoltán belgrádi követ. 13-án este érkeztek Belgrádba, ahol személyesen Tito fogadta őket. Még aznap, a dedinjei kastélyban ült össze a magyar delegáció, a nem sokkal azelőtt megkapott, a jugoszlávokkal kötendő barátsági szerződés tervezetének tanulmányozására. Mint arra már a fentiekben utaltunk, a magyar kormány szorgalmazta, hogy a kulturális szerződés megkötésével párhuzamosan kezdjék meg a tárgyalásokat a barátsági megállapodásról is. Dinnyés és a többi küldött a jugoszláv szövegtervezetről megállapította, hogy az megfelel a magyar elgondolásoknak. Este a delegáció a Fehér Udvarba ment át, ahol a délszláv kiküldöttséggel találkozott. Személyesen megjelent Tito is. A marsall mellett a tárgyalásokon részt vett még Velebit külügyminiszter-helyettes, Kardelj miniszterelnök-helyettes, Alexandar Ranković belügyminiszter, Boris Kidrič iparügyi miniszter, Sreten Zujović pénzügyminiszter, Đilas tárcanélküli miniszter, Karlo Mrazović budapesti jugoszláv követ. A megbeszélések akadály nélkül zajlottak le. Tito javaslatát elfogadta a magyar küldöttség is, mely szerint a szerződést Budapesten írják alá, és Belgrádban történjen meg a ratifikálása.²³ A barátsági tervezetben olyan pontokat fektettek le, mint amilyenek a végleges szövegben is megtalálhatóak. A magyar delegáció egy zárójegyzőkönyv-tervezetet nyújtott be, amely így szólt: „A felek megállapítják, hogy amennyiben még függőben lévő kérdéseik volnának, azt egymással szemben jelen egyezmény szellemében fogják megoldani, ugyanúgy intézkednek kölcsönös nemzetiségi politikájuk gyakorlásában, a kettős birtokos problémák és határátlépési ügyek megoldásában, valamint egymás gazdasági és szellemi újjáépítésének támogatásában.”²⁴ A

zárójegyzőkönyvben a magyar delegáció megpróbálta azt az óháját kifejezni, hogy valamiféle beleszólása lehessen a jugoszláviai magyarok helyzetébe, illetve helyzetükön megpróbáljanak segíteni. A jugoszlávok azonban e tervet nem fogadták el, s így a végleges szövegbe sem kerülhetett be. Egy kommunikét is kiadtak viszont, melyben lefektették, hogy a két nemzet annak a tudatában, hogy az évszázados német elnyomás alatt a közös sorban élő népek barátsága ma már széles alapokon nyugszik, felismerték azt a körülményt, hogy a népi demokrácia megvalósításáért folytatott küzdelemben mindkét ország népe jelentős haladást ért el. Elhatározták, hogy barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést kötnek a dunavölgyi népek békés egymás mellett élésének érdekében.

Október 15-én pedig megkötötték a magyar–jugoszláv kultúregyezményt, melyet Molnár Erik külügyminiszter és jugoszláv részről Marijan Stilinović írt alá.

A szerződés 6 szakaszból áll, melynek tartalma a következő:

1. Kijelentik, hogy a tudományos, irodalmi, kulturális kapcsolatok terén a legnagyobb jóindulatot fogják tanúsítani.

2. Tudományos intézkedéseket fognak létrehozni a másik nép jobb megismerésének érdekében.

3. Az egyezmény megvalósítására vegyesbizottságokat állítanak fel, magyar illetve jugoszláv tagozattal.

4. E bizottságok feladatai közé tartozik a javaslatok előterjesztése az illetékes kormányhoz.

5. Tudórok tapasztalatcseréjének megszervezése, tudományos akadémiák, egyetemek között közvetlen kapcsolat kiépítése, fontosabb kongresszusokra egymás meghívása, hosszabb idejű tanulmányutak biztosítása, egymás könyvtári, múzeumi, levéltári anyagainak kölcsönös hozzáférhetősége, könyv-, illetve folyóiratcsere, az oktatásügyi dolgozók kölcsönös cseréjének biztosítása, pedagógusok cseréje nyelvtanfolyamokon való részvétel céljából, egymás országainak egyetemeire oktatók meghívása, egymás irodalmának, művészetének megismertetése, illetve terjesztése, szépirodalmi művek fordítása, művészeti alkotások cseréje, színházi előadások, zenei hangversenyek szervezése, a két ország sajtószervei közötti együttműködés mélyítése, közös sportrendezvények szervezése.²⁵

6. Ezt a szerződést meg kell erősíteni és a ratifikációs okmányokat Budapesten ki kell cserélni, majd az ENSZ-nek is be kell jelenteni.

A kulturális egyezménynek a magyar sajtóban nagy visszhangja volt. Minden jelentősebb lap, így a Szabad Nép, a Magyar Nemzet, illetve Kis Újság is hírt adott az eseményről. Legrészletesebben a Magyar–Jugoszláv Társaság lapja, a Déli Csillag októberi–novemberi száma számolt be a szerződéskötésről. Dinnyés Lajos miniszterelnök „Belgrádi benyomások” címmel cikket jelentetett meg a lapban, amelyben a következőket hangsúlyozta: „Mint a magyar kormányküldöttség vezetője ismerhettem meg az új Jugoszláviát és Tito marsallt, az új Jugoszlávia hős népének kimagasló vezérét... a két kormány közötti tanácskozások légköre valóban őszintén szívélyes és barátságos volt”. Dinnyés elismerte, hogy szorongó érzésekkel és tartózkodással lépett Jugoszlávia földjére, mert úgy érezte, hogy az elmúlt magyar rendszer embertelen gazdaságai, az újvidéki és a zsabylai vérengzések miatt nekünk számot kell majd adni Belgrádban. Tito viszont kifejezte, hogy az elmúlt bűnökért nem a mostani vezetés, hanem a horthysta rendszer a felelős. A magyar kormányküldöttség egy pillanatig sem érezte,

hogy nem volna egyenrangú tárgyalófél. Tito marsall kifejtette: „Ami a múltban történt a két nép között, az nem volt jó, azt nem lehet egyszerre megváltoztatni, de le lehet fektetni az új baráti kapcsolat alapjait és Jugoszlávia népei örömmel látják, hogy Magyarország a demokrácia útján halad.” A miniszterelnök így folytatta: A magyar demokrácia egyik fontos feladata a belgrádi benyomások kiértékelése, s annak előmozdítása., hogy a magyar népet a Tito marsall által ajánlott őszinte barátság szelleme hassa át. Mi magyar kormányférfiak igyekezni is fogunk ezt a szellemet a magyar népbe átplántálni.”²⁶

Írásban Dinnyés beszámolt arról, hogy a bácskai és bánáti magyar küldöttséggel is találkozhatott a belgrádi látogatása során. A küldöttség tagjai hangsúlyozták, hogy teljes jogú tagjai a népi Jugoszláviának, és hogy őket nem kisebbségként, hanem az állam egyenjogú polgáraiként kezelik Jugoszláviában. Beszámolóját azzal zárta, hogy egy nép felemelkedéséhez hozzátartozik, hogy elsősorban a szomszédait ismerje meg, amit ez a kulturális egyezmény nagyban elősegít.

Szakasits Árpád *Baráti látogatás az új Jugoszláviában* című cikkében kifejtette, hogy a két nemzet történetének új fejezetét nyitotta meg a kulturális szerződés, ami gazdag lesz eredményekben, közös alkotásokban, melynek nyomán mindkét nép élete felvirágzik. „Tito marsall népek igazi vezére, abból az új emberfajtából való, amelyben szerencsésen vegyülnek el a hadvezéri képességek az államalkotói képességekkel, s az államférfiúi keménység, céltudatosság népének lángoló szeretetével. Ez a jövő szép lesz, derűs lesz és szabad. A béke verőfénye aranyozza be.”²⁷

Szegedi Emil ugyanebben a számban *Budapest–Belgrád* címmel beszámolt egyrészt a belgrádi küldöttség újáról, másrészt Belgrád érdemeit ecsetelte. „Belgrád pár éve a népek békéjét, a szomszédok barátságát és összefogását hirdető szellem kisugárzó központja. Most mi, magyarok jöttünk el... ez az első jelentős lépés külpolitikánk terén. Az első látogatás annak a Jugoszláviának szól, amely már előzőleg is tanújelét adta segítőkészségének, baráti hajlandóságának. Ez a spontán szeretettel épített barátság ölt most testet kulturális egyezmény formájában. S ez csak az első lépés...”²⁸

Ezt a szerződést a magyar országgyűlés 1947. december 5-én ratifikálta. Ezen a napon többen szólaltak fel a szerződést méltatva. A sort Losonczy Géza felszólalása nyitotta meg. „Bizonyos vagyok abban, hogy az országgyűlés ünnepi érzések között kezd hozzá az egyezmény becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalásának, Nem tekinthető véletlennek, hogy kormányunk az első szerződést Jugoszláviával kötötte meg, hiszen a Szovjetunió mellett Jugoszlávia a vezető demokratikus hatalom a szomszédos országok közül, aki a legbarátságos magatartást tanúsította hazánk iránt a felszabadulás óta.”²⁹ Ezek után idézett a jugoszláv alkotmány nemzeti kisebbségre vonatkozó szakaszából. Kijelentette, hogy a nemzetiségi kérdést a lenini-sztálini elvek alapján rendezte már a baráti ország. A magyar nemzetiség helyzetét elemezte Jugoszláviában. „ma a jugoszláviai magyarság szabadon ünnepelheti a magyar nemzet nagy nemzeti ünnepeit, nagy íróink, költőink, művészeink évfordulóit.” Losonczy ezek után idézte Tito Szófiában elhangzott elismerő szavait. „A dunavölgyi népek baráti közeledésével eloszlott az a reakciós hírverés, amely szerint Magyarországot fojtogató szláv gyűrű veszi körül és ezért a magyar külpolitikának csak az lehet a célja, hogy a nyugati hatalmakra támaszkodva éket verjen ebbe a szláv gyűrűbe. ... A népi demokratikus Magyarország a helye azoknak az erőeknek a táborában van, amelyeknek az érdeke a tartós béke megőrzését kívánja. A magyar–jugoszláv kulturális egyezmény hatalmas lépést jelent a két nép közös békefrontjának kialakítása felé, a jó barátság útján.”³⁰ Beszédét azzal fejezte be

Losonzy, hogy az egyezmény a magyar külpolitika nagy sikere. Az országgyűlés képviselői számára pedig öröm és büszkeség, hogy törvényeink közé iktathatjuk.

A következő felszólaló Horváth Márton (MKP), aki kifejtette, hogy ez a szerződés az első lépés a barátsági egyezmény megkötéséhez. Tulajdonképpen ezzel ér véget a háborús korszak. A szerződés másikként, hogy az imperialista erők a kis Magyarországot többé nem tekinthetik beavatkozási területnek, felvonulási bázisnak. Ha békét akarunk, azt meg is kell védenünk, és nem valamilyen elméleti semlegességgel, hanem azzal, hogy az imperialistákkal szembeállunk. Szükséges, hogy a Németországgal szomszédságban lévő kis országok felvértezzék és megvédjék magukat. Magyarországnak nemcsak saját népével kell békét teremtenie, hanem a szomszédos államokkal is. – fejezte be beszédét a képviselő. A kisgazdapárt nevében Lupkovits György szólalt fel. Üdvözölte a kulturális egyezmény ratifikálását, hangsúlyozva, hogy a magyar nép és a délszláv népek között soha nem volt lényeges ellentét.

Fischer József az SZDP nevében szintén támogatólag szólalt fel, kifejezte reményét, hogy az elnyomó osztályok nem uszítják többé a két népet egymás ellen.

A parasztpárt nevében Szabó Pál szólalt fel és hangoztatta, hogy a magyar parlament sok évszázados mulasztást pótol e szerződés törvénybeiktatásával.

A Demokrata Néppártból Bálint Sándor üdvözölte a javaslatot, amely a két nép között a szorosabb együttműködés egyik alapköve.

Rob Antun, a Magyarországi Délszlávok Szövetségének elnöke, szintén az MKP nevében szólalt fel, támogatásáról biztosítva a törvényjavaslatot, majd a jugoszláv nemzetiségpolitika pozitívumait sorolta: „A magyar kisebbségeknek több joga van, mint eddig bármikor, ma mi is elmondhatjuk, hogy a magyarországi jugoszláv nemzetiségi kisebbség több jogot élvez, mint bármikor azelőtt.”

Utolsó felszólalóként Molnár Erik külügyminiszter beszélt. Elmondta, hogy a két nép közötti rokonszenv közismert, és a jugoszláv demokrácia olyan fokot ért el, hogy meg tudja különböztetni egy nép erőszakkal uralomra került volt vezetőinek tetteit magától a néptől.

Ezek után így folytatta: „Örömmel ragadom meg ezt az alkalmat arra is, hogy bejelentsem: szombaton jugoszláv kormányküldöttség érkezik Budapestre Tito marsall, jugoszláv miniszterelnök vezetésével. Meg vagyok győződve arról, hogy ez a látogatás igen fontos lépést fog jelenteni a máris fennálló jugoszláv-magyar barátság további megszilárdítása irányában.”³¹ Az országgyűlés a külügyminiszter beszéde után ünnepélyesen, egybehangzóan elfogadta a magyar-jugoszláv kulturális egyezményről szóló törvényjavaslatot (1947. évi XXXI. tc.) Amint látható a két ország kapcsolata 1945 után egy felívelő szakaszt mutatott. 1948-ig kulturális és gazdasági kapcsolat jött létre, amelynek az alapja a két állam azonos politikai berendezkedése volt. A magyar fél külpolitikai sikernek könyvelhette el egy győztes állam jóindulatát, míg a balkáni állam nagyobb szabású külpolitikai terveinek egyik biztosítékát látta meg hazánkban.

Vagyis megállapíthatjuk, hogy mindkét fél érdeke volt a másik jóindulatának kivívása. Azonban e néhány évben mindig a jugoszláv fél volt jobb pozícióban, s ő diktálhatott. Jugoszlávia Tito vezetésével 1948.-ig Sztálin barátságát s támogatását is élvezte, ezért Magyarországnak a közeledés nemcsak a marsall rokonszenvének elnyeréséért volt fontos és elengedhetetlen, hanem a Szovjetunió hazánk kedvező elbírálása miatt is.

A két ország kapcsolatának csúcspontja az 1947. december 6-án aláírt barátsági szerződés. Sajnos ez a barátsági szerződés nem maradhatott huzamosabb ideig érvényben, hiszen már 1948-ban Titót a nyugati hatalmak kiszolgálójának állították be, s minden szovjetbarát kor-

mánynak – így hazánknak is – meg kellett szakítani a balkáni országgal a kapcsolatot.

A XX. század első fele két magyar–jugoszláv barátsági szerződést hozott. Az első az 1940. december 12-i a másik a fent említett 1947. december 6-i. A történelem azonban nem kiszámítható. Az első szerződés kifizetését a német expanzió akadályozta meg, míg a második pedig a szovjet érdekek miatt volt rövidéletű. Tehát egyik esetben sem a két fél árulása, vagy a szerződésekben olvasható pontok be nem tartása volt a hiba.

A két ország viszonyát s a békés egymás mellett élést remélhetőleg manapság már a két nemzet szavatolja, s nem egy harmadik, külső erő.

JEGYZETEK

- ¹ KERTÉSZ ISTVÁN: *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest, 1995, Európa Könyvkiadó. 155.
- ² ROMSICS IGNÁC: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2002, Osiris. (A továbbiakban: Romsics) 298.
- ³ HALMOSY DÉNES: *Nemzetközi szerződések 1945–82*. Budapest, 1985, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó – Gondolat Kiadó. (A továbbiakban: Halmosy) 85.
- ⁴ Romsics 302.
- ⁵ A. SAJTI ENIKŐ: Impériumváltás, magyarellenes megtorlások, kitelepítések és a konszolidáció feltételeinek kialakulása a Délvidéken. 1944–1947. *Századok*, 136. évfolyam, 2002/5. sz. (A továbbiakban: Sajti) 1084.
- ⁶ FÖGLEIN GIZELLA: Magyar–jugoszláv népcseré egyezmény. *Századok*, 1996, 6. sz. 1555.
- ⁷ Edvard Kardelj (1910–1972) A 2. Jugoszlávia szlovén politikusa. Tito egyik legközelebbi munkatársa. Teoretikusként és reformpolitikusként tartják számon.
- ⁸ MOL XIX-J-1-k.9/a.2591/pol/1946.15.d.
- ⁹ MOL XIX-J-1-k.1/a.2785/pol/1946.1.d.
- ¹⁰ MOL XIX-J-1-k.9/a.104.587/1946.15.d.
- ¹¹ Sajti 1092.
- ¹² STANDEISKY ÉVA – KOZÁK GYULA (szerk): *A fordulat évei 1947–1949*. Budapest, 1998, 1956-os Intézet. 46.
- ¹³ MOL XIX-J-1-j 16/b. 776/pol/res/1749.25.d.
- ¹⁴ MOL XIX-J-1-j 5/b. 25/pol/1947.12.d.
- ¹⁵ MOL XIX-J-1-j 15/b. 931/pol/194.18.d.
- ¹⁶ MOL XIX-J-1-j 16/b. 106/pol/res/1947.25.d.
- ¹⁷ MOL XIX-J-1-k 5/b. 158/res/pol/1947.12.d.
- ¹⁸ Halmosy 142.
- ¹⁹ MOL XIX-J-1-k 25/c. 103.750/1947.42.d.
- ²⁰ VAS ZOLTÁN: A magyar–jugoszláv gazdasági együttműködés. *Déli Csillag*. 1947. október–november. 55.
- ²¹ BEREND T. IVÁN: *Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948*. Budapest, 1962, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 281.
- ²² MOL XIX-J-1-k 4/a. 214.0333/1947.4.d.
- ²³ MOL XIX-J-1-j 4/b. 457/pol/1947.6.d.
- ²⁴ MOL XIX-J-1-j 4/b. 450/pol/1947.6.d.
- ²⁵ MOL XIX-J-1-k 18/i. sz. n./1947.28.d.
- ²⁶ DINNYÉS LAJOS: Belgrádi benyomások. *Déli Csillag*, 1947. október–novemberi szám. 82.
- ²⁷ SZAKASITS ÁRPÁD: Baráti látogatás az új Jugoszláviában. *Déli Csillag*, 1947. október–novemberi szám. 84.

²⁸ SZEGEDI EMIL: Belgrád–Budapest. *Déli Csillag*, 1947. október–novemberi szám. 86.

²⁹ Ünnepi hangulatban. Egyhangúan megszavazta az országgyűlés a magyar–jugoszláv kultúr-egyezményt. *Szabad Nép*, 1947. december 6. 2.

³⁰ Az országgyűlés elfogadta a magyar–jugoszláv kulturális egyezményt. *Magyar Nemzet*, 1947. december 6. 1.

³¹ Molnár Erik elvtárs bejelenti az országgyűlésben Tito látogatását. *Szabad Nép*, 1947. december 6. 2.

PAPP ZSUZSANNA

A városok (*borough*-k) társadalma a XIII–XV. századi Angliában

II. rész

1. A *borough*-k közigazgatása és igazságszolgáltatása

Az angol történetírásban vitatott kérdés a *borough*-k önkormányzatának eredete. Egyes történészek szerint Angliában Nyugat-európai mintát követve szerveződött meg a városok önkormányzata, míg más vélemények szerint az ország belső fejlődésének eredménye volt. Poole szerint lehetséges, hogy a *borough* önkormányzatának kialakulása és szervezeti egysége Európából került Angliába a 12. század végén 13. század elején. Ezt azzal magyarázza, hogy Észak-Franciaországban és Flandriában már korábban, több városban volt közösségi szervezet, amelynek élén a polgármester (*mayor*) állt és a kormányzásban segítő városi tanács választott vezetői (*jurati, probi homines*) 12 vagy 24 főből álltak.¹ Poole nézetével azonos véleményre képvisel James Tait, aki hangsúlyozta, hogy döntően az európai kommunák hatottak a *borough* szervezet növekedésére, ezzel szemben F. W. Maitland és C. Stephenson véleménye szerint a *borough* szervezet létrejött az ország belső fejlődésének eredménye, amelyet először a *borough* bíróságából, később a céh (*guild*) szervezetekből magyaráztak.²

A középkori Anglia közigazgatásáról Helen Jewelltől kapunk átfogó képet, amelyeknek jogi vonatkozású kiegészítései Holdsworthtól származnak. A legfejlettebb városok közösségei már a 12. században öngazgatási jogokat szereztek. Az egyik legfontosabb jog az volt, hogy a *borough* bérbe vette saját adója beszedésének jogát. Ennek értelmében a királynak fizetett adó összegét a *borough* közössége önmaga teremtette elő, így érvényesült a közösség öngazgatása. Ezt a jogot a földesurak is megadták a birtokukon lévő *borough* lakóinak, ezáltal kivonták a közösség ügyeinek intézéséből saját hivatalnokaikat.³ A 12. századi *borough*-k legértékesebb kiváltsága volt, az igazságszolgáltatási kiváltság, amely szerint a *borough* lakóját csak a helyi település bíróságán lehetett bevádolni, de ez a kiváltság a *borough* falain kívül élőkre már nem vonatkozott. A *borough* ezen joga, valamint az adóbérleti joga döntő mértékben hozzájárult a település önkormányzati irányú fejlődéséhez.⁴

A késő középkorra körvonalazódtak azok a jogi kritériumok, amelyek alapján egy

Referátumok

települést a *borough* kategóriába lehetett sorolni. Helen Jewell a jogi személylé vált *borough* közösségének fontos sajátosságának a következőket tartja: 1. törvényképesnek kellett lennie, így perelhetett és perelhető volt, 2. kellett rendelkeznie pecséttel, 3. földbirtokkal rendelkezhetett, 4. helyhatósági szabályokat készíthetett, 5. az említett jogait örökösen birtokolta. A középkor végén tehát a *borough* közigazgatási szempontból függetlenné vált, szemben a *borough* kívüli területtel, amely a járás és a grófság fennhatósága alá tartozott.⁵ Helen Jewel szerint problematikus megítélni azokat a követelményeket, amelyek alapján egy települést *borough* jogállásúnak lehet nevezni. Az általános közvéleménnyel szembeni kételkedés oka az, hogy bíróságok és polgári bírások lehetett ott is, ahol nem volt *borough*. Piac- és vásártartási jogot szerezhettek a települések anélkül, hogy *borough* lett volna belőlük. Az ún. „vásárváros” a *borough*-tól külön kategóriát képezett a 12. században. 1316-ban a *Nomina Villarum* összeírását végző királyi tisztviselők (*sheriff*, *vicecomes*) említettek feljegyzéseikben községek és uradalmak részeként olyan településeket, amelyek már megszerezték kiváltságaikat uraiktól vagy a királytól. Nem tudható milyen kritérium alapján nevezték a *sheriff*-ek 1316-ban bizonyos településeket *borough*-nak.⁶

A középkori *borough*-t a polgármester (*mayor*) igazgatta. A *mayor* és a *borough bailiff*⁷ kapták és teljesítették a királyi parancsokat. A *borough* élén álló városi tanács 12–24 fős volt, melynek tagjait választották. A városi előkelők az *aldermanok*, a céhek vezetői és magas rangú városok hivatalnokai közül kerültek ki, ők alkották a város elit rétegét, és kezükben tartották a helyi politikát.⁸

A 13–14. században a *borough*-k fontos joga volt a *bailiff* megválasztása, aki királyi tisztviselőként az uralkodó érdekeit szolgálta a városban.⁹ A *borough bailiff* adó- és vámkivetési joggal rendelkezett, királyi felülvizsgálat alatt gyűjtötte be a királynak járó jövedelmeket és a királyi kincstárban (*Exchequer*) adott számot a város jövedelmeiről.¹⁰ A magasabb jogállású *borough*-k közvetlenül a korona alá tartoztak, ez esetben a *bailiff*-ek közvetlenül az *Exchequer* alárendeltségében dolgoztak.¹¹

A *borough* hivatalrendszerében működött adószedő, vámszedő, kamarás (*chamberlain*), *beadle*, aki rendőri feladatokat látott el és piaci felügyelő.¹² A *borough* hivatalnokai irányíthatták a közmunkákat, embereket tartóztathattak le vagy vehettek lajstromba, szabályozhatták a kenyér árát és rendeletet adhattak ki.¹³ A 14. században bizonyos városokban megjelentek a városi békebírók. A városokat időnként felkeresték a király hivatalnokai, akik bíraskodási feladatokat láttak el, és adót szedtek.¹⁴

A *borough*-k kiváltságai településenként változott, mivel teljesen más kiváltságokkal rendelkezett egy falusias jellegű település, mint a kereskedelmi nagyvárosok (pl.: London, Bristol). A *borough* igazságszolgáltatása, ha rendelkezett megfelelő kiváltsággal, akkor zárhatta igazságszolgáltatási rendszeréből grófsága *sheriff*-jét, de, a közjog alapján működő királyi bíróságok felügyelete alól nem tudott megszabadulni.¹⁵ A magasabb kiváltságokkal rendelkező *borough* polgárai és hivatalnokai közvetlenül a királyhoz fordulhattak, és az igazságszolgáltatásuk a grófság *sheriff*-jétől függetlenül működött.¹⁶

A 13. században a korona igazságszolgáltatási jogköréhez tartozott, az a személy, aki felségsértést vagy hűbértörést (*felony*) követett el. Egy *borough* abban az esetben gyakorolhatott büntető eljárást, ha rendelkezett a földesúri bíróság (*court leet*) tartásának jogával. A *court leet* az igazságszolgáltatás mellett kormányzati feladatokat is ellátott, ezért bizonyos helyeken a város kormányzó testületévé fejlődött.¹⁷

A város bírósága csak a városfalon belüli ügyekben ítélezhetett kiváltságoktól függően,

általában személyes perekben, míg jelentősebb kiváltságokkal rendelkező *borough* esetén a személyes és birtokperekben egyaránt szolgálthatott igazságot. A 13. században a városi bírák általában az *alderman* vagy a *jurat* csoportból kerültek ki. Később a *borough* jogrendszerének rögzítésekor a bírakat már a polgármester vagy más vezető hivatalnokok illetve az *alderman* csoportja adta.¹⁸

A 14. század közepére a *borough*ban lévő virágzó kereskedelem és kézművesség nagy hatással volt a jogfejlődésre, fontos szerepet kapott a kereskedelmi jog (*mercantile law*), amely különbözött a közjogtól. A kereskedelmi jog saját bírósággal rendelkezett, ahol a hazai és külföldi kereskedők ügyeit egyaránt tárgyalták és a királyi tanács ellenőrzése alatt álltak. A városokban piaci bíróságok is működtek, ha a bíróság a *borough*hoz tartozott, akkor a *borough* hivatalnokai ítéleztek felettük. Ha a város bírósága a *borough* lordjához tartozott, akkor a lord gazdasági intézője (*steward*) vezette a bíróságot, de a bíróság valódi bírái nem ezek a hivatalnokok, hanem a piacon működő kereskedők voltak. A vásári bíróságok (*piepowder*) jogköre az összes peres ügyre kiterjedt, kivéve a koronát érintő peres ügyeket és a földre vonatkozó pereket. 1477-ben jelentősen korlátozták a vásári bíróságok hatáskörét. A piaci bíróságot (*fair court*) sokszor a városi bíróság speciális ülésének tartották, de némelyik *borough*ban a két bíróság teljesen különböző volt. A 15. századtól a kereskedelmi jog hanyatlásnak indult, mivel a közjog egyre inkább meghatározta a kereskedelem szabályzását.¹⁹

1.1. A BOROUGH-K FÖLDJÉNEK JOGAI

Amikor a király az egyház vagy egy laikus földesúr *borough*t alapított, akkor a településen élő lakosságnak adományozta az általuk már régebb óta megművelt földterületeket. A város polgárai megkapták a *burgage tenure* jogát, amely biztosította számukra a földjük szabad birtoklását és örökítését.

A *borough* jogrendszere és szokásai két fő ok miatt tértek el a középkori közjogtól. Az egyik az, hogy a *borough* szokásjogát elég korán írásba foglalták, ebből adódóan a közjog beavatkozása esetén jobban védhető volt, mint a vidéki települések kodifikálatlan szokásjoga. A *borough* jogai a korai rögzítésüknek köszönhetően olyan régi szabályokat is megőriztek, amelyek máshol eltűntek. A *borough* jogrendszerének másik különbsége a közjogtól főleg akkor mutatkozott meg, ha a *borough* kereskedelmi központként működött. Mivel a lovagok, a szabad parasztok és a jobbágyok földbirtoklását szabályzó törvényeket nem lehetett átültetni városi környezetbe, nem szabályozhatták a polgár földjének, házának és üzletének birtoklását. A *borough* között adódtak jelentős mezőgazdasági érdekeltségű városok is, amelyek nagy mezőgazdasági területekkel rendelkeztek, de a kereskedelem még ezekben a városokban is megkövetelt bizonyos kivételeket a földjog általános szabályai alól.²⁰

Holdsworth megvizsgálta a *borough* jogrendszerét, és ezek alapján két csoportot hozott létre. Az egyik csoportba a kodifikáció megléte alapján, a másik csoportba a kereskedelem alapján sorolta be a *borough*kat.

1. A 12. századtól már több *borough*ban korlátozták a birtokok elidegenítését, amely a város urának és a polgárok rokonainak érdekeit szolgálták. A polgárok már ekkor megkapták uruktól az engedélyt arra, hogy egy fix összeg kifizetése ellenében eladják házukat. Ez a kötelezettsége még akkor is megmaradt, amikor évszázadokkal később az elidegenítés szabadsága általános szabállyá vált a közjogban (*common law*). A rokonok érdekeltsége az elidegenítés-

ben, abban mutatható ki, hogy lehetőségük volt megakadályozni a birtok eladását, kivéve a kényszerűség bizonyos eseteit. A rokonoknak több joguk volt az örökölt földbirtok vagy ház esetében, mint annak polgárnak, aki vásárlás útján szerzett birtokait bocsátotta áruba. Ezek a jogok több városban elővásárlási joggá alakultak és alacsonyabb árat is garantáltak az úrnak és a rokonoknak, mint egy idegen vásárlónak. Bizonyos esetekben, ha a rokonok nem éltek elővásárlási jogukkal, akkor először a város urát illette meg ez a lehetőség. A földbirtok tulajdonosa elidegenítési korlátozásokat is kiszabhatott egyes személyekre, közösségekre és egyházakra, akiknek tilos volt ingatlant vásárolni a városban.²¹

A *borough* területén a közjog szabályaitól eltérő volt az örökösödés is. Ezek általában a régi szokásjogból származtak, amelyek a településeken tovább éltek. Egy földterület birtokosa a lánya házasságkötése esetén birtokot ajándékozhatott neki, de ezzel a lány kikerült az apai hatalom alól, lemondott örökösödési részéről, hiszen azt megkapta ajándékba. A *borough* földjoga az oszthatóság szabályában is eltért a közjogtól. A *borough*-nként változó földbirtoklási formák közül a legismertebb a földbirtok legkisebb fiúra örökítése volt.²²

2. A *borough* kereskedelmi jellegéből adódó különbözősége a közjogtól, az, hogy a földről szabadon végrendelkeztek. Ennek magyarázata a polgárok gondolkodásmódjában rejtett, mert ők úgy tekintettek házukra és ingatlanukra, mint tőkéjük részére, és ugyanazt a szabadságot szerették volna érvényesíteni az ingatlan felett, mint amivel az ingóságok esetében rendelkeztek. A modern értelemben vett földbirtoklás először a *borough* jogrendszerében mutatható ki. Egy városi birtok gazdátlanvá válásakor a *borough* ura nem tudta olyan könnyen megszerezni a birtokot, mint az uradalmi jobbágybirtokot, mert a *borough* szokásjoga szerint ehhez külön eljárásra volt szükség. Valamint a gloucesteri statútum értelmében lehetősége volt egy városi birtok bérlőjének jogorvoslathoz fordulni akkor, ha a lord el akarta venni tőle a bérelt ingatlant. Az angliai városfejlődés hatása Dublinban is megmutatkozott, ahol a bérlőnek elővételi joga volt, a bérelt ingatlan megvásárlására.

A *borough* jogrendszere elismerte a birtok koronára háramlását, és előfordult birtokelkobzás is, de birtoklással együtt járó egyéb jogi esetek ritkán fordultak elő. Például az örökösödéskor fizetett illeték a nagyobb *borough*okban ismeretlen volt, éppúgy, mint vidéken a földműves halálakor a földesúrnak fizetett illeték (*heriot*). A mezőgazdasági jellegű *borough*okban néha előfordult a *heriot*. A *borough* polgáraitól semmiféle hűbérsegélyt (*feudal aid*) nem követeltek, és a házasságra vonatkozó urasági korlátozást sem alkalmazták, mivel a *borough* urának gyámságra vonatkozó igénye szemben állt a polgári érdekekkel. A kisebb *borough*ok egészen korán kivívták azt, hogy a lord a gyámsági jogát feladja, ez a jog a város elöljárójára vagy a polgárok által választott személyekre szállt. A végrendeleti úton szabályozott gyámság ismeretlen volt a korai népjogban, de néhány *borough* polgárai megkapták ezt a jogot. A *borough* bírósága ellenőrizte és beszámoltatta a gyámokat tetteikről, a kötelezettségeiket pontos szabályok írták elő. A *borough* kereskedelmi jogrendszerében megtalálhatók a közjog elemei, mivel mindkettő fejlődése során hatott egymásra. A *borough* polgára a birtokperekben a közjogi királyi bíróság elé vihetette ügyét és élhetett a királyi jogalkotás és bíraskodás nyújtotta jogorvoslati lehetőséggel.²³

1.2. A BOROUGHK PARLAMENTI KÉPVISELETE

Referátumok

Green szerit szerencsés egybeesés volt a *borough*-k részvétele abban a fejlődési folyamatban, amely a parlament Közösségek Házát (*House of Commons*) kialakította, mivel a *borough*-k helyi önkormányzatának szervezete és tapasztalatai nagyban befolyásolták az angol alkotmány kialakulását. Főszerepet biztosított a formálódó alkotmányban a szabadságnak, közvetlenül Simon de Montfort 1265-ben összehívott parlamentje előtt, már aktívan részt vett a középkeleten a parlament munkájában. Az ezt követő 30 év tanácskozássorozatának eredményeként született meg 1295-ben az angol parlament, amelyben a *borough*-k (2 fő) és a megyék (2 fő) megszerezték képviselőiket.²⁴ Különböző módon választották meg képviselőiket a *borough*-k és a grófságok. A *borough*-k a parlamenti képviselőiket szabadon választották, míg a grófságokban (*shire*) a nagy lordok nyomása érvényesült a küldöttválasztásban.²⁵ A *House of Commons* számos elemet vett át a szabad városi önkormányzattól a kétharmados Házának kivételével. I. Edvárd parlamenti meghívót küldött el az 1399-es parlamentjére és 166 várost (*town*) hívott meg, ahol 176 személy a *borough*-kat és 74 lovag a megyéket (*shire*) képviselte.²⁶

Altschul egy, a 14. század végén tartott parlamentbe meghívott *borough*-k számát 70–100 közöttre teszi, a lovagokat 72 főben adja meg.²⁷ Beresford is hangsúlyozza a városok érdemi munkáját a parlamentben, valamint lényegesnek tartja jelezni azt, hogy a jelentősebb *borough*-k, vidéki városok és a kereskedelmi települések küldöttei mellett megfigyelhető, hogy a telepített- és kevésbé ismert városok is rendelkeztek képviselői kiváltsággal. Az 1268-ban ülésezett parlamentben meghívott 27 város soraiban található olyan feledésbe merült város, mint például King's Lynn, vagy az 1275-ös parlamenten részt vevő szinte ismeretlen Stratford upon Avon, vagy az 1285-ben tartott parlamentben részt vevő 114 város között található például a kevésbé ismert Devizes, Dowton, Hedon, Overton vagy Portsmouth.²⁸

Green szerint már a 14. századtól érezhető a királyi törvényhozásban az erős városi polgárság hatása, amelynek hatására a 15. század elejére olyan hatalomhoz jutottak a városok, mint még addig soha, nekik köszönhető a népképviselőten alapuló angol közigazgatási rendszer megvalósulása.²⁹

2. A borough-k társadalma

A városi társadalom teljes jogú tagjának az a személy számított, aki ingatlannal rendelkezett a falakon belül. A polgári birtok jogi egyenlőséget vont maga után, amelynek következtében a városi közösségek tagjai jogilag egyenlők voltak. Egy város polgárait azonos törvények és kötelezettségek vonatkoztak, érdekeik többnyire közösek voltak.³⁰

A városi társadalom egyik csoportja a *householdernek* nevezett polgár, aki telekkel és házzal rendelkezett, a másik csoportot a bér munkások alkották, az ő megnevezésük volt a *wage-earner* vagy *cottager*. A *householder* háza egyben nyújtotta az otthont és a munkahelyet. A ház egyik részében működött az üzlet vagy műhely. Egy háztartás nemcsak a tulajdonost és családját jelentette, hanem a bentlakó szolgákat, fizetett munkásokat és tanoncokat is, akik a város falain kívül éltek, de a nap jelentős részét gazdájuk házában töltötték, ahol ellátást kaptak, de nem hagyhatták el a házat a munkanap vége előtt. A városi háztartások harmad részében legalább egy bentlakó szolga vagy munkás élt. Általában a *wage-earner* vagy *cottager* elhagyta otthonát, hogy máshol dolgozzon. A bér munkások a városba vezető utak mentén, a falakon kívül telepedtek le. Ez a csoport a legszegényebbek közé tartozott, mivel nem volt

városi háza és telke és sok esetben a kunyhóját is csak bérelte.³¹

Keen szerint a legvagyonosabbak nagyon kevesen voltak, például Coventryben ez a csoport 40 háztartást, tehát a város háztartásainak 2%-át jelentette, akárcsak Southamptonban, ahol a népesség 2%-ának volt 40 fontnál több vagyona földben és egyéb javakban, míg Leicesterben az arány 3%-ra tehető. A 10–40 font közötti vagyonnal rendelkezők aránya 8%-ra tehető Southamptonban, 7%-ra Leicesterben. E szerint például Leicesterben 320 háztartás gazdái voltak középpolgárok, 400 háztartásban laktak kisebb vagyonú kézművesek, 600 háztartásban a fizetett és segédmunkások, valamint 500 kunyhóban kint lakó szolgák és napszámosok éltek.³²

A *borough* szegényebb polgárának megélhetése gazdagabb társaitól függött. A városi társadalom tudatos csoportosulása az elnevezésekben jól tükröződött. Keennél a 'tisztos polgár' (*better-off freeman, honest commoner*), a vagyonosabb csoportot jelölő elnevezés, míg az 'egyszerű polgár' (*man of degree, mere commoner*) inkább a kevésbé vagyonos közép és alsó csoportok tagjait illető kifejezés volt. A városokban találkoztunk helyi korlátozó rendeletekkel (*sumptuary*) amelyek meghatározták a polgárok vagyon és rang szerinti öltözködését. Coventryben például 300 font jövedelem felett a polgárok nyestprémiummal díszíthették köpenyüket és bársonymellényt használhattak, a 300 font jövedelem alatti polgárok bárány vagy rókabundával ékesíthették gypjúruhájukat.³³ Jakob Keenhez hasonlóan vagyoni alapon különbözteti meg a városi népeiséget, de tovább tagolta és három csoportba sorolta Lynn város lakóit: az első csoportra a 'hatalmasabbak' (*potentiores*), a másodikra a 'középsők' (*mediocres*), a harmadikra az 'alsóbbak' (*inferiores*) elnevezést használta.³⁴ Ehhez hasonlóan Lincolnban is három csoportba sorolta a városi társadalmat: nagyok (*great*), középsők (*middleling, secundarii*) és kisebbek (*lesser*). Jacobnál a társadalom vagyoni alapon való felosztása a *tallage* elnevezésű adó fizetése szerint történt.³⁵

A városi társadalom negyedik csoportját alkották az idegenek, akiket *strangers* vagy *aliens* névvel illették. Az idegenek úgy költöztek be a városba, hogy polgárjogot szereztek. A polgárjogot megvásárolhatták, vagy földbirtokot vehettek, de hozzá juthattak házasság révén is, sőt olyanra is volt példa, hogy a polgárjogot, mint adományt fogadott el idegen.³⁶ Az idegenek vagyoni helyzetüktől függetlenül azonos elbírálás alatt álltak. Ez a csoport a termékeit a város piacára vihette, kifizette a vámot, ennek révén vállalta a városi közterhek rá eső részét, de mentesült a városi polgárokat terhelő illetéktől.³⁷

A 14. századtól megfigyelhető, hogy a szegényebb polgárok szembehelyezkedtek a városba költöző idegenekkel, például kijelölték saját közföldjeiket és ragaszkodtak ahhoz, hogy városi polgárjogot a lehető legdrágábban árusítsa a város vezetése. A szakmai szervezetek (*craft*) zárt társaságokká formálódtak, ahová nehéz volt bekerülni. Egyre erősödött az a szokás, amely révén úgy szigorították a városi polgárjog megszerzését, hogy csak az kaphatott polgárjogot, akit felvettek egy *craft* vagy egy *guild* tagjainak sorába. Egyes városokban a szigorítások odáig mentek, hogy idegenek nem lehettek annak a *craftnak* a mesterei, amelyben dolgoztak, sem a városuk polgárai, így ezek az idegenek a vándorló és szolgált bér munkások táborát növelték.³⁸

A vidék lakosságának városba költözése megváltoztatta a városi társadalom hagyományos szerkezetét, átalakította a birtoklást és a rajta alapuló társadalmi szerkezetet. A kereskedelmi és ipari tőke felhalmozódása, az üzleti tőke kialakulása megnyitotta tulajdonosai számára a korábban zárt városi közösségben vezető utat. Ez a csoport és vagyona, szakmai jártassága és kapcsolatai kedveztek a város fejlődésének.³⁹

McKisack a 14. század városainak társadalmi és szervezeti fejlődését a gildék számának növekedésében, a vagyonos polgárság szűk körének megnövekedett politikai és közigazgatási hatalmában látja. A *borough* kormányzó testületét irányító gazdagabb polgárok (*potentiores*) ellenőrizésük alá vonták a *craftokat*. Yorkban a *mayor* és a 24 fős városi vezetés sikeresen tudott ellenőrizni minden *craftot*, úgy, hogy a gildéknek szabad kezét adott saját ügyeinek irányítására. Norwichban viszont nehezebb feladat volt a gildék ellenőrzése, mivel itt még hosszabb ideig tovább élt a régi népi hagyomány, és a városnak a 15. század végéig nem volt választott *mayorja*. A város közigazgatásában 4 *bailiff* segített megválasztani a 24 fős tanácsot, akik a városi közösség nagy különbségei miatt 1380-ban vezetési szabályokat tartalmazó királyi oklevelet kaptak.⁴⁰

A 14. század végétől a városi társadalomban gyakorivá váltak a konfliktusok a vagyonosabb polgárok és a többséget alkotó szegényebb városi lakosság között, akiket Jacob több városban *communitas* névvel illetett.⁴¹ Green szerint a városi társadalom két jelentős csoportját képezték az egyik a kereskedők csoportja, a másik a kézművesek és iparosok *craftjai* voltak. Az egyes kézműves *craftok* a Városi Tanács (*Town Council*) elleni megmozdulásaikkal kivívták azt, hogy a *craftok* tagjainak a város életébe való beleszólása növekedjen a kereskedelmi testvériségekkel (*fraternitások*) szemben. A *craftok* harcának célja a polgári privilégiumok elnyerése és az iparűzés szabadsága volt.⁴² Jacob a városi társadalom módosabb és szegényebb csoportjai közötti gyakori konfliktusok okát a városi hivatalnokok választása ügyében, valamint a felső polgárság nagyobb jogaiban és kiváltságaiban látja.⁴³

A késő középkorban a városi hivatalnokok és tisztségviselők (*mayor, alderman, sheriff, bailiff*), valamint a város kormányzótanácsa választható volt. Ezeket a hivatalokat a város vagyonos és befolyásos polgárok szűk köre töltötte be.⁴⁴ Jacob Keenhez hasonlóan úgy véli, hogy a városok vezetőrétegét a leggazdagabb polgárok képezték, akiket általában *juratinak* nevezetek. Ez a réteg már a 13. századra kialakult, általában a gazdag kereskedők közül kerültek ki és nemcsak a gildék, hanem a város vezetését is kezükbe tartották. A vezető csoport tagjainak *alderman* volt a megnevezésük, általában egy kereskedő gilde tagjaként kezdték pályájukat, majd városi hivatalok vezetőiként folytatták és gyakran eljutottak a polgármesteri rangig. Az *alderman* csoport a királyi kontroll alatt állt, de egyúttal ellenőrzést gyakorolt a város közössége felett, amelynek fontos eszközét képezte hatalma és kiterjedt városi ingó és ingatlan birtokai. Oxfordban a városi vezető polgárokat, akik jogi ismeretekkel rendelkező előkelők voltak 'nagyobb polgárok' (*maiores burgenses*) névvel illették.⁴⁵

Keen szerint ahhoz, hogy valaki részt vállaljon a város kormányzásában, és hivatalra jelölhető legyen, szabadnak kellett lennie, amelyet az iparosok az inas évek leteltével értek el. Más esetben megvásárolták a szabadságot, illetve a polgárjog öröksége által szerezték meg. A késő középkorban egyre könnyebben lehetett megszerezni a polgárjogot.⁴⁶

A városok vezetése aprólékosan szabályozta a falakon belüli élet menetét, a helyi politikát, a város tisztasági ügyeit, a városba történő ki- és belépést, a kapuzárást és a munkaórákat. Így a külvárosokban lakó munkások csak a kapunyitás után juthattak el városi munkahelyükre. A városok kerületekre voltak osztva, a polgárok lakhelyét a foglalkozásuk határozta meg. A polgárok közös érdekét szolgálta, az, hogy elkülönítették az ártalmas és nem higiénikus ipari tevékenységeket, így például a tímár- és kovácsműhelyeket bizonyos városrészekbe helyezték ki.⁴⁷

2.1. A BOROUGH-K TÁRSADALMÁNAK SZERVEZŐDÉSE

A *borough* társadalmi szerveződésének eredményeként gildék, *craftok* és *fraternitások* jöttek létre a középkori Angliában. Jacob értelmezésében a városokban az egyes mesterségek *craftok*ba, céhekbe tömörültek, a kereskedők gildékbe.⁴⁸ Terminológiai átfedések figyelhetők meg, ugyanis a kézművesek szervezetének megjelölésére egyaránt használatos a *craft* és a *guilds* elnevezés, például Green az azonos mesterségek szervezetére egyformán használja a *craft* és *guild* elnevezést, Vanessa Hardingnál pedig *craft guilds* néven szerepel.

A középkori *borough* társadalmát erősen meghatározták a különféle kézműipari (*craft guilds*) és kereskedelmi (*guilds*) szervezetek valamint a testvériségek (*fraternity*), amelyek azonos foglalkozású polgárok önkéntes társulásai voltak, akik aktívan részt vettek a város gazdászági, társadalmi, politikai és vallási életében. Az első gildék már az angolszász időkben megjelentek, ekkor még csak a város közrendjének fenntartása volt a feladatuk.⁴⁹

Green által betekintést nyerhetünk a késő középkori angol *borough* társadalmi szerveződésébe. A *guild*ek és a *craftok* rangsorának élén álltak a kereskedők előkelő és szűk körű szervezete, mögöttük gyakran a még szűkebb körű *fraternitások* álltak, amelyeknek tagjai kizárólag a kereskedelem hasznából éltek. Ide sorolhatók a borkereskedők, fűszerkereskedők, selyemkereskedők és a finomabb textíliákkal kereskedők, őket nevezzük ma nagykereskedőknek. A rangsorban alattuk helyezkedtek el a kisebb vagyonnal rendelkező kereskedők, akik saját maguk nagyon keveset vagy semmit nem termeltek csak a kereskedelemmel foglalkoztak. Ebbe a csoportba sorolhatók a textil- és borkereskedők, akiknek szervezetei eseténként munkaadók is voltak és bér munkásokat foglalkoztattak. A sorrendben utánuk következő szakmai szervezet volt a kézművesek céhei, ide tartoztak a kovácsok, rézkovácsok, kalaposok és takácsok. A rangsorban legalul azok a *craftok* helyezkedtek el, amelyek mesterei maguk készítették el és forgalmazták áruikat, például: a pékek, szabók és cipészek. Eredetileg a *craftok* és a gildék létrejöttének az volt az oka, hogy egy szervezet tagjai megszerezzék egy árucsoport vagy iparág monopóliumát, és teljes ellenőrzést gyakoroljanak fölötte.⁵⁰

Néhány nagyobb városban a *craftok* és *fraternitások* közvetlenül a királytól kapták speciális kiváltságait, így felettük a helyi önkormányzatnak nem volt joghatósága. Megfigyelhető volt, hogy az azonos foglalkozású városi lakosság egymáshoz közel lakott. Londonban például a takácsok egy negyedben éltek, ahová a városi hivatalnokoknak nem volt joguk belépni. Saját bírósággal és különleges privilégiumokkal rendelkeztek, adóikat is saját hivatalnokaik szedték be. Az 1300-as évektől a független igazságszolgáltatás hanyatlásnak indult és egyre nagyobb szerepet töltött be a városi bíróság és igazságszolgáltatás.⁵¹ Minden gildének be kellett mutatnia kiváltságlevelét a városi vezető hivatalnokoknak, akik megtiltottak minden, a királyt vagy a népet károsító rendelet kiadását. Ritkán, de előfordult, hogy elvették a gildétől a saját tagjai feletti igazságszolgáltatási jogot.⁵²

A városi *magistratusok* széles körű ellenőrzést végeztek a mestereknél és a kereskedőknél, bemehettek az otthonukba, meghatározhatták munkájuk legapróbb részleteit, így például az áraknak és a minőségnek meg kellett egyezniük a törvényekben előírtakkal. A polgármesternek és a városi tanácsnak hatalmában állt javítani, büntetni és pénzbírsággal súlytani egyes *craftokon* belül. Az, aki vétett a kereskedelmi szabályok ellen, az a városi hivatalnokok előtt felelt tettéért, és a kiszabott bírság fele a város pénztárát gazdagította. A városokban a céhek védelmi és rendfenntartási feladatokat is elláttak. Bristolban például a városvezetése a közrend fenntartása érdekében összehívta a *craftok* vezetőit, amikor a városban lázadások voltak. Az

adó begyűjtését a városi hivatalnokok gyakran rábízták a gildék hivatalnokaira.⁵³

A városi kormányzatok a 15. század végén az egyes szakmák iparosait rendelettel kényszerítették arra, hogy szakmai szervezetet alapítsanak. Ilyen történt például 1482-ben Sandwichben, ahol a város gyertyakészítőit, seborvosait és borbélyait arra kötelezték, hogy tömörüljenek szakmai szervezetbe, valamint 1494-ben városi felügyelőket vettek igénybe a cipészek, birkanyírók, szabók és takácsok szakmai szervezetének létrehozásakor. Ha egy szakmának nem volt annyi képviselője, hogy önálló *craft*-ot hozzon létre, akkor több hasonló szakmát gyűjtöttek egy szervezetbe, például cipészeket a bőrkereskedőkkel, vagy gyógyfűárusokat a fűszerkereskedőkkel.⁵⁴ Egy *craft* csak akkor vált a városi társadalom és intézményrendszer teljes jogú részévé, amikor azt bejegyezték a város szervezeteinek sorába.⁵⁵

Greenhez hasonlóan vélekedik Jacob, aki által megismerhetjük a *craft*-ok és a konfraternitások szerveződését és belső életét. A késő középkori Angliában a nagyobb városok jelentősebb céhei (pl.: az aranyművesek, szabók, szőrme-, textil-, hal- és borkereskedők) közvetlenül a királytól is kaphatták kiváltságlevelüket, amely a speciális jogkörükre vonatkozott, és ez által szabályozták az ipart és a kereskedelmet.⁵⁶

Először a nagyobb *craft*-ok kapták meg a jogi személyiség privilégiumát, ezeket a szervezeteket szakmai testületként ismerték el, gyakran még a ruházatuk is megkülönböztette őket egymástól. Bizonyos esetekben a céhegyenruha viselése az idősebb tagokat illette. Az egyenruha felvétele, egyaránt tükrözte a viselője hatalmát és vagyonát. A jogi személyiség megszerzése nem mindig kötődött *craft*-hoz, hanem esetenként ahhoz a fraternitáshoz, amely a *craft* magja volt. 1415-ben, Yorkban a szabók *guild*-je és konfraternitása egymás mellett létezett. A konfraternitás élén állt a mester, akinek intézők segítették munkáját, a tagságot fivérek és nővérek alkották, de maga a szabó *guild* szervezetileg elkülönült a konfraternitástól. 1453-ban 15 szabó kapott királyi engedélyt *guild* alapítására, amely a konfraternitás 4 vezetőjéből és tagságából állt. A *guild* jogi személyként működhetett, bíróság előtt jogképes volt, rendelkezett pecséttel, szerezhetett földet és egyházi birtokként tarthatta évi 100 shilling értékig egy káplán ellátására. Ennek viszonzásaként a *guild* tagjainak imádkozniuk kellett VI. Henrikért (1422–1461) és Margit királynéért, haláluk után meg a lelki üdvükért. VI. Henrik uralkodása idején megszorodtak a városi korporációnak tett adományok, ennek következtében a városi kormányzatoknak szabályozniuk kellett az új korporációk rendelkezéseit, amelyek gyakran jogszerűtlenek voltak. A királyi kormányzás érzékelve e problémát, 1437-ben kiadott statútumban előírta, hogy az összes jogi személlyé vált társaságnak, fraternitásnak és szervezetnek be kellett mutatnia kiváltságlevelét a különböző jogállású városok (*borough*-k, *town*-ok, *city*-k) vezetőinek, akik regisztrált készítették róla.⁵⁷

Keen hasonlóan Greenhez a városi társadalom rétegződésére viszi a hangsúlyt, de nem kimondottan vagyoni alapon, hanem foglalkozási körök szerint csoportosította a városi társadalom szerveződését.

Keen meghatározása szerint tehát a *guild*-ek a késő középkori városi társadalom fontos egységei, a társadalom szerveződésének alapelemei, formálisan a mesterek társulásai, amelyek egyszerre voltak gazdasági és társadalmi intézmények. A város társadalmának szerveződésében tehát fontos szerepe volt a *guild*-eknek, amelyek formálisan ugyan elkülönültek a város kormányzatától, de valójában szorosan együttműködtek vele, és jelentős szerepet vállaltak a városi élet irányításában.⁵⁸ A *guild* tagjai évente két-három alkalommal együtt étkeztek a fontosabb ünnepeken, a tagok jelen volta egymás esküvőin és részt vettek tagtársaik temetésén. A város egyházi eseménye alkalmával a körmenetben és a templomban a misén a *guild*

tagjai egymás mellett foglaltak helyet. A *guild*ek élete szorosan összefonódott a város életével, mivel a *guild*ben vállalt hivatal volt az első lépés a város magasabb hivatalainak betöltéséhez vezető úton.⁵⁹

Keen a *guild*eket három csoportra tagolja, a kereskedelmire, az iparosra és a fraternitásokra. A kereskedő *guild*eket a tekintélyes városi polgárok irányították, akiknek fontos szerepük volt a helyi kereskedelem szabályzásában. Általában a kereskedő *guild*ek tagjai töltötték be a város vezető tisztségeit, így megtalálhatók voltak a városi tanácstestületben, és szoros kapcsolatban álltak a *borough* önkormányzatával.⁶⁰

Az iparos *guild*ek jelentősége a 14. századtól megnőtt. A fontosabb szakmák társulásai-ból szerveződtek meg a *guild*ek, amelyek saját szakmájukat és céhüket szabályozták. Vanessa Harding szerint a vallási társulatokhoz hasonlóan jöttek létre a kereskedők és kézművesek gildéi, amelyek a gazdasági szükségszerűségekre válaszul szerveződtek meg, szigorú minőségi szabályokat írtak elő tagjaik részére.⁶¹ Néhány gilde megkapta a királyi kiváltságlevelet, amely hatalma megerősítéséül szolgált. A 14. század végén jelentős politikai szerepet töltöttek be a kézműves gildék, megerősödésükre jó példát szolgált London, ahol rövid ideig (1376–1384) a kézműves gildék választótestületeit a Városi Tanács választotta meg. Később a kézműves gildék képviselői részt vettek a városi gyűléseken, ahol megválasztották a város *mayor*ját. Néhány vidéki városban az is előfordult, hogy a kézművesek magukhoz ragadták a város irányítását. A gildék száma a 15. század elején Londonban már meghaladta az 1200-at.⁶²

A *guild*ek harmadik csoportja, hasonlóan a fraternitásokhoz, vallásos alapon szerveződtek különböző mesterségekkel és iparágakkal foglalkozókból. Ezekbe a társulatokba társadalmi rang és vagyoni helyzettől függetlenül bárki beléphetett. A férfiak és nők egyaránt megtalálhatók voltak ezekben a szervezetekben. Egyes *guild*ek vagy fraternitások egyházközségekkel való társulása figyelhető meg, míg mások a város minden kerületéből gyűjtötték tagjaikat. A fraternitások belsőszervezetét tekintve némi vallási színezettel ellátott baráti társulatokhoz hasonlítottak, amelyeket közös pénzalapba kerülő tagdíjakból és adományokból tartottak fenn. A közös pénzből ingatlanokat vásároltak, ebből tartották fenn templomi oltárukat, a gazdagabb *guild*ek saját kápolnát alapítottak. A pénzügyi kiadásaikhoz tartozott halott tagtársaik családtagjainak támogatása, a halotti misék finanszírozása, valamint a közös vacsorák és ünnepségek kiadásainak fedezése.⁶³ A testvériségek központja általában a plébániatemplomban (*parish church*), ritkábban a székesegyházban (*cathedral*) volt megtalálható.⁶⁴ A *borough* társadalmi és vallásos életének döntő része a fraternitásokban és a gildékben zajlott. Ez leglátványosabban Coventryben mutatható ki, ahol a Szentháromság *guild* azért tartott papokat, hogy imádkozzanak a testület boldogulásáért, jólétéért és a halottak lelki üdvéért.⁶⁵ Az észak-angliai York legismertebb fraternitását a Corpus Christi *guild*et 1408-ban alapították, amely 1459-ben vált jogi személlyé, az alapítója egy mester és hat vezető (*keeper*) volt. A *keeper*eket évente választották a város egyházközségi klerikusai közül.⁶⁶

A középkori város kulturális életének fontos eseményét képezte a körmenet, ennek megszervezésében lényeges szerep jutott a *guild*eknek. A körmenetben a rangsornak megfelelően helyezkedett el a város összes egyházi és világi társulása. A korporációk megszervezték saját vallási ünnepeiket, mint például a yorki Corpus Christi *guild* körmenetében a város egyházközségének a klerikusai haladtak elől, utánuk ment a *guild* mestere, aki selyemköpenyt viselt, mellette haladt az a klerikus, aki korábban már viselte ezt a tisztséget, valamint a *guild* hat *keeper*je. Mögöttük vitték az ereklyetartót, amelyet a *mayor*, az *alderman*ek és a díszruhába

öltözött korporáció tagjai követtek, majd a fáklyások és a céhek zárták a sort.⁶⁷

A *guild*ek szabályzatát a városi hatóságok hagyták jóvá, a szabályok megsértése bírságot vont maga után. A *guild* szabályok rögzítették az árakat, szabályozták a munkavégzést, az inasok számát egy-két főben határozták meg, az inasság idejét 7 évben állapították meg. Az árak, munkaórák és munkafeltételek szabályzásának az volt a célja, hogy elejét vegyék a tiltott munkának. Ezek a szabályzások beillesztették a céhet a városi élet kereteibe, csökkentették a *craft*ok és mesterek közötti egyenlenségeket és az inasok kiszolgáltatottságát. A szabályzásnak köszönhetően lehetővé vált a minőség magas szinten tartása, amely a mesterek megélésének biztosítása mellett a város tekintélyét is növelte, mivel a város és a céhek tekintélye egyformán a termékek minőségétől függött. Ennek a pontos szabályzásnak negatívuma a korlátozó jellege volt, hiszen újításokat nehezen lehetett bevezetni és ki volt zárva a mesterek közötti verseny. A korlátozásoktól mentes vidéki iparúzás lehetősége vonzotta a vállalkozó szellemű mestereket és kereskedőket.⁶⁸

A város és a vidék közötti kapcsolatok megélénkülését az is jelzi, hogy a 15. században sok kereskedő vásárolt magának vidéken birtokot, illetve a városiak egy része ki költözött vidékre.⁶⁹ A 15. századra kialakult a városi vezetőréteg, amely irányította a polgárok életét és a *borough* intézményrendszerét. A 15. század fontos fejleménye az volt, hogy a városi polgár és a vidéki gentleman közötti társadalmi különbségek fokozatosan megszűntek, megfigyelhető a lovag megjelenése a városban, aki előfordult, hogy megszerezte a *mayor* címet. A nemesi címert viselő (*armigerous*) családok házasság révén kerültek be a polgárság vezető rétegébe. Többször előfordult, hogy ugyanazok az emberek képviselték a parlamentben a grófságot és a benne lévő *borough*t. Az itt látható társadalmi integráció háttérben vagyoni és üzleti érdekek álltak. A városi és vidéki csoportok közeledését szorgalmas jogászok aktív munkája segítette, akik a földbirtokosok céljait és kereskedelmi érdekeit közvetítették a város felé. A földbirtokosok egy része ekkor már a földet nemcsak a befektetés egy formájának tartották, hanem, a kereskedelmi lehetőségek bővülését is észrevették benne.⁷⁰

Összegzés

Vázlatos képet kaphattunk a középkori Anglia *borough*inak társadalmáról. Az angol történészek leírásai által megismertük a városok szerkezetét, a városi népséget és kiváltságait. Betekintést nyertünk a városok közigazgatásába és igazságszolgáltatásába, nagyjából elképzelhetővé vált számunkra a városi földekre vonatkozó alapvető jogok és a *borough*ok parlamenti életben betöltött szerepének jelentősége. Megtudtuk, hogyan szerveződött meg a középkori angol városok társadalma és mindennapi élete. Ezen alapismeretekkel elindulva érdekes lenne egy angliai grófság területén található városok társadalmának részletesebb, forrásokkal alátámasztott vizsgálata.

BIBLIOGRÁFIA

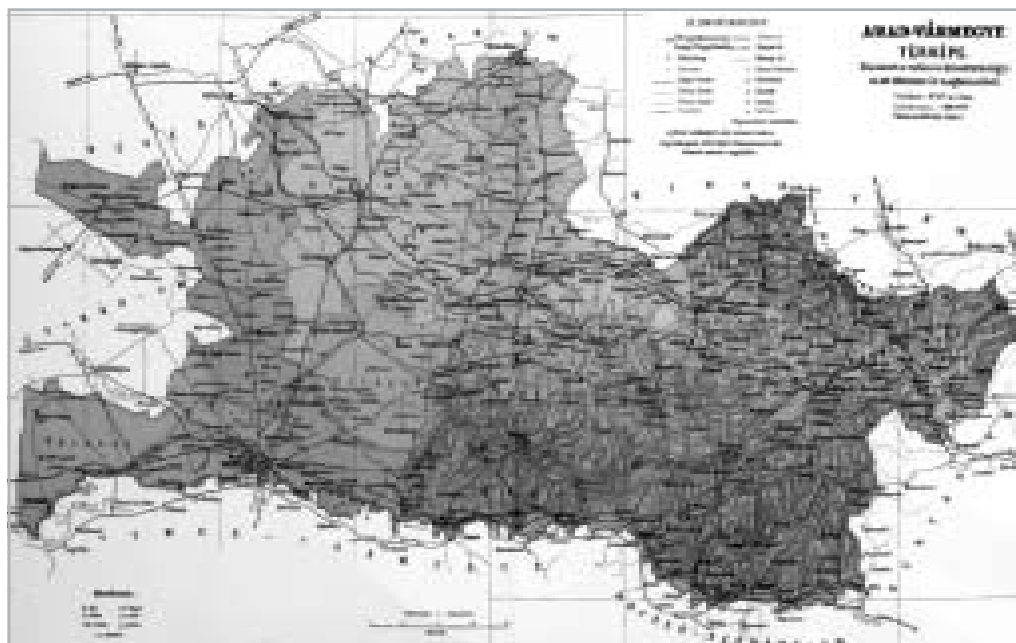
- A. R. MYERS (edited by): *English Historical Documents 1327-1485*. Vol. IV. London & New York, 1996.
- Feldolgozások:
- ALTSCHUL, MICHAEL: Parliament. In Paul E. Szarmach – M. Teresa Tavorina – Joel T. Rosenthal. (ed.): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998.
- BENTON, JOHN F. (Edited): *Town Origins. The Evidence from Medieval England*. Lexington–Massachusetts, 1968.
- BERESFORD, MAURICE: *New Towns of the Middle Ages*. New York–Washington, 1967.
- GREEN, JOHN RICHARD: *Town Life in the Fifteenth Century*. Vol. I–II. London & New York, 1894.
- HARDING, VANESSA A.: Boroughs. In Paul E. Szarmach – M. Teresa Tavorina – Joel T. Rosenthal. (ed.): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998.
- HOLDSWORTH, WILLIAM: *A History of English Law*. Vol. III. London, 1966.
- JAKOB, F. E.: The Fifteenth Century 1399–1485. In Sir George Clark (edited by): *The Oxford History of England*. Vol. VI. Oxford, 1961.
- JEWELL, HELEN M.: *English Local Administration in the Middle Ages*. New York, 1972.
- KEEN, MAURICE: *English Society in the Later Middle Ages 1348–1500*. Hardmondsworth, 1990.
- KOWALESKI MARYANNE: Fairs and Markets. In Paul E. Szarmach – M. Teresa Tavorina – Joel T. Rosenthal (editors): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998.
- McKISACK MAY: The Fourteenth Century 1307–1399. In Sir George Clark (edited by): *The Oxford History of England*. Vol. V. Oxford, 1959.
- POOLE, L. AUSTIN: *From Domesday Book to Magna Carta 1087–1216*. In: Sir George Clark (edited by): *The Oxford History of England*. Vol. III. Oxford, 1964.
- RUMBLE, ALEXANDER R.: Boroughs. In: Paul E. Szarmach – M. Teresa Tavorina – Joel T. Rosenthal. (ed.): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998.
- TITTLER, ROBERT: Towns and Urban Life. In Paul E. Szarmach – M. Teresa Tavorina – Joel T. Rosenthal. (ed.): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998.

JEGYZETEK

- ¹ POOLE, L. AUSTIN: *From Domesday Book to Magna Carta 1087–1216*. In: Sir George Clark (edited by): *The Oxford History of England*. Vol. III. Oxford, 1964. (továbbiakban Poole 1964.) 72–73.
- ² Poole 1964. 72–74.
- ³ Jewell Helen M.: *English Local Administration in the Middle Ages*. New York, 1972. (A továbbiakban: Jewell 1972.) 52–53.
- ⁴ Jewell 1972. 55.
- ⁵ Jewell 1972. 56.
- ⁶ Jewell 1972. 59–60.
- ⁷ A király bírói és közigazgatási tisztviselője.
- ⁸ Jewell 1972. 57–58.
- ⁹ Jewell 1972. 56.
- ¹⁰ Jewell 1972. 53.
- ¹¹ Jewell 1972. 58.
- ¹² Jewell 1972. 58.

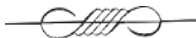
- ¹³ Jewell 1972. 54.
- ¹⁴ Jewell 1972. 58.
- ¹⁵ HOLDSWORTH, WILLIAM: *A History of English Law*. Vol. III. London, 1966. (A továbbiakban: Holdsworth 1966, I.) 141.
- ¹⁶ Jewell 1972. 54.
- ¹⁷ Holdsworth 1966, I. 142–143.
- ¹⁸ Holdsworth 1966, I. 148–150.
- ¹⁹ Jewell 1972. 133–134.
- ²⁰ Holdsworth 1966, III. 269–270.
- ²¹ Holdsworth 1966, III. 270.
- ²² Holdsworth 1966, III. 271.
- ²³ Holdsworth 1966, III. 271–273.
- ²⁴ GREEN, JOHN RICHARD: *Town Life in the Fifteenth Century*. Vol. I. London & New York, 1894. (továbbiakban Green 1894, I.) 24.
- ²⁵ Green 1894, I. 5.
- ²⁶ Green 1894, I. 25.
- ²⁷ ALTSCHUL, MICHAEL: Parliament. In Paul E. Szarmach – M. Teresa Tavorina–Joel T. Rosenthal. (ed.): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998. 582.
- ²⁸ BERESFORD, MAURICE: *New Towns of the Middle Ages*. New York–Washington, 1967. 253.
- ²⁹ Green 1894, I. 26.
- ³⁰ Green 1894, I. 171.
- ³¹ KEEN, MAURICE: *English Society in the Later Middle Ages 1348–1500*. Hardmondsworth, 1990. (A továbbiakban: Keen 1990.) 95–97.
- ³² Keen 1990. 97.
- ³³ Keen 1990. 98.
- ³⁴ JACOB, F. E.: The Fifteenth Century 1399–1485. In Sir George Clark (edited by): *The Oxford History of England*. Vol. VI. Oxford, 1961. (A továbbiakban: Jacob 1961.) 388.
- ³⁵ Jacob 1961. 387.
- ³⁶ Green 1894, I. 176.
- ³⁷ GREEN, JOHN RICHARD: *Town Life in the Fifteenth Century*. London & New York, 1894. Vol. II. (A továbbiakban: Green 1894, II.) 193.
- ³⁸ Green 1894, I. 195–196.
- ³⁹ Green 1894, I. 171–172.
- ⁴⁰ McKISACK MAY: The Fourteenth Century 1307–1399. In Sir George Clark (edited by): *The Oxford History of England*. Vol. V. Oxford, 1959. 381–382.
- ⁴¹ Jacob 1961. 388.
- ⁴² Green 1894, II. 190–191.
- ⁴³ Jacob 1961. 388.
- ⁴⁴ Keen 1990. 98–99.
- ⁴⁵ Jacob 1961. 381.
- ⁴⁶ Keen 1990. 98–99.
- ⁴⁷ Keen 1990. 95–96.
- ⁴⁸ Jacob 1961. 390.
- ⁴⁹ HARDING VANESSA A.: Guilds and Fraternities. In Paul E. Szarmach–M. Teresa Tavorina–Joel T. Rosenthal. (ed.): *Medieval England an Encyclopedia*. New York & London, 1998. (A továbbiakban: Harding 1998, Guilds.) 329.
- ⁵⁰ Green 1894, II. 112–113.
- ⁵¹ Green 1894, II. 141–142.
- ⁵² Green 1894, II. 148.
- ⁵³ Green 1894, II. 150–153.

- ⁵⁴ Green 1894, II. 155–157.
⁵⁵ Green 1894, II. 158.
⁵⁶ Jacob 1961. 390.
⁵⁷ Jacob 1961. 396–397.
⁵⁸ Keen 1990. 102.
⁵⁹ Keen 1990. 102–103.
⁶⁰ Keen 1990. 102.
⁶¹ Harding 1998, *Guilds*. 329.
⁶² Harding 1998, *Guilds*. 329.
⁶³ Keen 1990. 102.
⁶⁴ Harding 1998, *Guilds*. 329.
⁶⁵ Jacob 1961. 400.
⁶⁶ Jakob 1961. 402.
⁶⁷ Jacob 1961. 402–403.
⁶⁸ Keen 1990. 103.
⁶⁹ Keen 1990. 103.

ARAD VÁRMEGYE TÉRKÉPE A KOGUTOVICZ-FÉLE ATLASZBAN

Arad rövid története

Arad megye Magyarország 1920 előtti Tisántúli területének egyik megyéje volt. Észak felől Békés és Bihar, keleten Hunyad, délen Krassó-Szörény és Temes, nyugaton Csanád megyével volt határos. Területe 6433 km².

Az Aradi-síkság a XVII. századig csupa erdőség volt Erdőhát néven. Az uralkodó fanem a szil volt, amely megtalálható a címerben is. A források alapján már az őskorban megfigyelhető némi élet. Úgy tartották, hogy az itt megtalálható halmokat mesterségesen telepítették. A monda szerint Glogovac helyén az óriási király vándorolt ide és a bocskoráról ledobva a sarat alakultak meg a halmok, amely most is megtalálhatóak Glogovac mellett „öt halom” néven. De a monda szerint itt találhatóak Traianus és Decebál temetkezési helyei a II. Béla királyunk idején lemészárolt hatvannyolc főúr tetemei is itt vannak eltemetve. E halmokon ringott az agyagipar bölcsője is: Vadászon és Csernőn bronzkori öntőműhelyek nyomaira lelhetünk.

Régi mítoszok szerint Heraklesznek három ikergyermeke közül Agathys, ki nem bírta apja íját megfeszíteni, kivándorolt anyja hazájából és a Maris folyó (mai Maros) mellett telepedett le. Agathysok fényűző emberek voltak, előszeretettel használtak arany ékszereket. Kr.e. IV századba geták vagy dákok délről, bastarnák (szarmaták, jazygok) kiszorították őket a Kárpátok délkeleti részére, magukba olvasztották az agathy-

rusokat s Dacia néven országot alapítottak. A területen 1890-ben talált avargyűrű s azt metsző ördögárok, valamint a szent Annai aranygyűrű mutatja, hogy e vidéken nem csekély értékű lehetett az új hódítok szemében. Birtokuk volt itt a magyar regemondóknak, az igriceknek. A hét vezér korában ezt a területet az a nemzetség szállta meg, melyből Ajtony is származik. 1002-ben Arad vezetése alatt határőröket telepített le Szent István. (A krónika szerint Köröncnek a fia, Becsének az unokája, aki híven szolgált a királyt. A királytól bő ajándékot kapott,

de megunta Magyarországot és Erdélybe ment.) Aradról feltételezik, hogy megalapította Arad városát. Szent István idejében Arad mint vármegye nem létezhetett, csak 1029-től, mikor legyőzték Ajtonyt, aki a csatába életét vesztette. A XVI. században terjedt el, hogy Arad-, vagy Orod vármegyét Szent István egyik vezérérről, Arad vagy Orodról nevezték el. Arad vármegye az országban először alapított vármegyék közé tartozott. Maga a megye az oklevelekben csak 1241 óta szerepel. Az akkori Arad vármegye területe nem egyezett a ma ismert területtel, a későbbi Temes és Krassó-Szörény megyék tetemes része is hozzátartozott: 880 helység, amelyben 534 család tartozott, 11 papi testület és 41 vár volt a megye területén. Szinte minden krónika megemlíti az 1131-es véres országgyűlést, amikor Ilona királyné ösztönözésére leszámoltak azokkal, akiknek részük volt a király megvakításban. A főurak

meggyilkolásával és vagyonának elkobzásával fizikailag is megsemmisítették a király ellenzékét. Az elkobzott javakból alapították az aradi társaskáptalant. Még II. Béla idején kezdődött el a várispánság építése.

A Szent Márton tiszteletére emelt prépostság alapjait II. Béla tette le, de a bazilikát csak II. András felesége, Johanna fejezte be 1224-ben, de az 1552-ben elpusztult. Maga II. Béla is a harmincas évektől gyakran tartózkodott Aradon. Ezt jelzi, hogy 1141-ben az általa épített templom is. A középkorban az Aradi prépostságon kívül néhány főúri család, köztük a Hunyadiak kezében volt a területek többsége. Az Árpádok korábban a megyei élet még fejletlen volt. 1241-ben IV. Béla Arad vármegyében is meghordoztatta a véres kardját, hogy fegyverbe szólítsa a népet a tatárok ellen. Saul aradi főispán által vezetett bandérium az erdélyi és délvidéki dandárokkal együtt vonult a királyi táborba. Fontos szerepet kapott Albert aradi prépost és Vancsa váci püspök, hogy Ausztriába vigyék Mária királynét és a gyermeket, István herceget. 1241 májusában a tatárok Kadán vezetésével elfoglalták Nagyváradot, a nép egy része erdőkbe, lápokba menekült. Igen kevesen menekültek erdőkben. A tatároknak nem állta útját senki egészen Arad és Zaránd megye északi részéig. A tatárok felajánlották, hogy ha behódolnak, akkor sértetlenül hazatérhetnek, így éhségtől elcsigázott nép többsége behódolt. A behódolt lakosság egy tatár előjárónak engedelmeskedett. A tatárok tervében szerepelt, hogy elfoglalja Arad és Csanád várát. Arad városnak Csanád megye felé vezető úton a Scherz-féle tanyán egy lapos és vastag csontú, rendkívül széles állú mongol jellegű koponyát találtak, melyen fegyvervágások nyomai találhatók. Ez is bizonyítja, hogy a tatárok itt jártak. Ekkor pusztulhatott el Szent Péter egyház is, amely a Tatár-halom elnevezést kapta. Arad megye északnyugati részén, Pergen (Pereg) gyűlt össze 70 falu népe. Arad megyének a hegyek

közé eső és Maros menti részeit a tatár megkímélte, mivel októberben a tatár a Dunán haladt fölfelé. A megyét 1242–43 között a tatárok mellett az éhínség is pusztította. A betelepítési hullám a megyét sem kerülte el, ide románokat, kunokat telepítettek. Ők IV. László által kijelölt helyen lakhattak csak (1279. augusztus. 10). Arad megyét a vegyes házi uralkodók ideje alatt nem érte nagy veszteség. A megye életében a fejlődés jeleit láthatjuk. A megye nemes családjai rész vettek a török elleni harcokban, így maga Hunyadi János is, aki már 1434-ben földesúr volt Aradon.

Megyei közigazgatás

Az Árpádok alatt a vármegyék gazdasági és hadiintézmények voltak. Kálmán idején még az ún. zsinaton a püspök elnökölt, de már jogot nyert a megyék 2-2 nemes bíró választásra s így arra is, hogy jogszolgáltatással foglalkozzon. A nyilvánosságot a kikiáltott gyűlés képviselte. III. Béla óta az ilyen gyűlésen hirdették ki az új törvényeket s a birtok- és bűnperekben való tanúskodás végett tömegesen jelent meg a nemesség. Valószínű ilyenkor választották meg a megyei tisztviselőket is. A tatárjárás után IV. Béla (1267: 8. tv.) képviselőlet alapjára akarta, fektetni az országgyűlést s így alkalmat adni a megyei nemességnek, hogy gyűlésein követeinek választásakor politikai ügyekkel is foglalkozzon. Ugyanekkor kezdtek megjelenni a szolgabírák. Zsigmond már a nemesség követeit a rendelet ellenőrivé tették. A tatárjárás és 1318 között a források nem tesznek említést a főispánról, 1318 táján említik meg mint Arad és Szatmár megye követeként. Jelentős főispán, akinek sokkal nagyobb politikai és katonai hatalma volt Zsigmond idején, Ozorai Pippo. 1405-ben már Temes, Csanád, Krassó és Keve vármegye főispánja volt. Így 1405. októberben az

öt megye együtt tartotta a gyűléseit Aradon. Az alispán inkább mellérendelt társa volt a főispánnak. Már Nagy Lajos korából ismert az első Arad megyei alispán (1344): „...János mester, László fia, orodi alispán s ugyanazon megye szolgabírája”.

Zsigmond korába már a feljegyzések két alispánról szólnak. 1486: 8 tv. elrendelte, hogy minden megye 10-12 nemes válaszon az esküdti posztra. Az első közismert esküdtetek: Szentmiklósi Erdélyi Mihály, Ségi Száz András, Asszonylaki Ravazdy Miklós, Muronyi Balázs. Arad vármegyét a nagy törvényhatóságok közé számították, amit bizonyít, hogy esküdteinek a száma elérte a 12 főt. A megyegyűlést a főispán vagy a király valamely megbízottja hívta össze. Arad megyében tagjai voltak az aradi, bizerei, és bulcsui apátok, a köznemesség, várőrök, udvarnokok és a várnép. Az igazságügy és a közigazgatás a régi megyében úgy egybeforrt, hogy a kettőt egymástól nem lehetett szétválasztani. A XIII. században magán Aradon is találkozunk ún. istenítéletekkel. Ezek lehetek párbaj vagy sorshúzás. Időnként választott bíróság döntött a peres ügyekben.

III. Béla idején a várispánság jövedelme 347 gira volt, így Arad- és Zaránd megye jövedelme 700 gira (50-51 ezer Ft). II. András idején Arad megye jövedelmei az izmaeliták kezébe került. Az Aranybullának 1222. évi kiadása az izmaeliták adóbérlése ellen kiadott tilalma mindenesetről érdekelte Aradot. A vám általában a királyi jogok közé tartozott. 1233-ig az Aradi káptalanság még vám nélkül szállította a sót. 1389-ben a Lippai vám $\frac{1}{3}$ -a az aradi egyházné volt.

Arad vármegyének a középkorban 14 mezővárosa volt. Néhány szót szólnom kell Arad városról, amelyet már a XV. században civitasnak neveztek az oklevelekben. Aradot régiesen Orodnak nevezték, és róla kapta a vármegye a nevét. 1344-ben nagyon tekintélyes hely volt, bírójául egy Miklós nevű comest emlegetnek a krónikák. A XVI.

században piacairól vásáraitól szólnak a krónikák, amelyeket a Mikelaka-féle közlegelőn tartottak. Gyakran látogatták sószállító hajók. Vára a tatárjárás után elhanyagolt, de a XVI. század elején nyílt város volt, amely mint megyeszékhely és káptalani székhely a török időkig megőrizte fontosságát. A város hajdani nevééről és fekvéséről valóságos legendák keringenek. De az biztos hogy nem Glagovácson feküdt a város, ahogy a néphit tartja. Nem kerülhető el, hogy beszéljünk a művészetekről. Arad vármegyében, a középkorban az építkezés fejlett és magas szinten volt. Két féle építkezést különítünk el az egyházi és világi építkezés. A legrégebbi egyházi építmények többnyire sövényből vagy fából készültek. Az építkezés első módjára utal a Tövis egyház elnevezés. Módosabb hegységekben csakhamar kőtemplomokat kezdtek építeni. 1333-36 között 45 plébániai temploma volt a vármegyének. Körös-Marosköz a legtöbb templom a XIII-XIV. században román stílusban épült, mint például a Vadászi templom, Ágyai templom, Fekete gyarmati templom stb. Képirás, képfaragás inkább templomokban használták. Ábrázolásuk egyházi jellegű például Jézus, Szűz Mária. Olyan várak, melyekben az uraság lakot, kétségkívül, hogy nagyobb gondot fordítottak az építkezésnél a szépségre és kényelemre. Az ásatások alapján derült ki, hogy előszeretettel használták az üvegfestészetet. Arad vármegyében az iskolák ügye egyidős az aradi főesperesség alapításával. Kétségtelen, hogy a XII. században a vármegyében volt elemi iskola. Az első lektor nevével már a XIII. században találkozhatunk, így 1247-ben Istvánéval, 1267-ben Fülöppel. Az első kántort 1269-ben Pálként említik meg a források. Utódaikat mint az első aradi középiskola tanáraiként kell tekinteni, akik reggel nyelvtanra, délben szónoklatra és gondolkodásra, délután latin szavalásra tanították a papnövendékeket és az önként jelentkezőre.

Szapolyai János uralkodása mély nyomokat hagyta a vármegye életében. Uralkodása alatt kezdődött meg a reformáció, mely e térség hitéletét teljesen megváltoztatta. A törökök Arad vármegyét sem kímélték: Arad városát teljesen felgyújtották, lakosságát legyilkolták. Nagyon kevesen tudtak elmenekülni és azok is többsége Egerbe ment, hogy értesítsék az egrieket.

Mivel Arad vármegyéből kevés maradt magyar kézen, a gyulafehérvári országgyűléshez tartozott Zaránd megyével együtt. Arad, Lippa, Temes és Gyula behódolása után a török azonnal megkezdte a várak megerősítését, palánkok építése, hogy hatalmát és uralkodását biztosítsa a Körös-Maros között, amelyeket a később temesvári vilajethez csatolt. Ahogy 1552-ben Aradot elfoglalta és szandzsák központjává tette. 1554-55-ben falakkal vette körül a várost és prépostág templomát, sőt külön várat épített a védelmére. Az aradi szandzsák magában foglalta az akkori Arad megyének a Maróstól északra Solymosi völgytől nyugatra eső egész területét, Zaránd megye nyugati síkságát, Gyula kivételével egész Békés vármegyét és Csongrád megye legészakibb részét, összesen 7500 km²-t. 1593-ban, mikor kitört a törökkel a háború, Báthory Zsigmondot a török ellen fordult. 1595-ben 13 vár között Arad is felszabadult. Báthory Zsigmond császárbarát politikájának volt az eredménye, hogy Arad vármegye is rövid Habsburg uralom alá került. Fordulatot jelentet Bocskai István felkelése, amelyhez csatlakoztak Arad és Zaránd megye rendei, a hozzájuk tartozó várak a fejedelem kezébe kerültek (Lippa, Jenő, Arad, Világos stb.). Rákóczi Zsigmond uralkodása alatt a romokban heverő Aradot odaajándékozta 160 rác katonának, így új nemesség és birtokosság alakult. Bethlen István ideje alatt élte a vármegye egyik leg-szomorúbb időszakát. Bethlen és a törökök között harc kezdődött, de Arad a többi várral együtt végül a török kézre maradt. Így Arad

vármegye megszűnt csak, 1735-ben támadt fel újra. A török csaknem másfél évszázados tartozkodása alatt semmit sem hagyott örökül, sem vallási, sem hadi, sem közigazgatási rendszerből, a szókincsből is alig maradt valami. A várak romokba heverték, a nép koldusbotra jutott, a föld nagy része műveletlen volt. Császári csapatok szabadították föl az országot, így újra német kézen maradt a terület. 1799 után új korszak következik be a megye életében. Arad megye kezd újra közigazdaságilag és területileg megalakulni. 1741:18 törvénycikk mondta ki, hogy mihelyt nyugodtabb idők következnek, a katonai szervezet megszűnik, s a megye saját kormányzata országos hatóság alá helyeztetik. Ezek mind Grassalkovics Antal nevéhez fűződik. 1748-ban Arad lett a vármegye székhelye. Lehet azt mondani, hogy Arad vármegye történeti megalakulása a XVII. század derekán fejeződött be. 1750-ben politikailag megalakult a vármegye, de a föld kérdése nem volt elintézve. A lakosság nagyon gyér volt, így elindult egy bizonyos telepítési folyamat. Az első báró Harruckern György, őt követik a wittenbergi németek akiket Glagovácra és Eleken telepítenek le. Ekkor találkozhatunk az első magyar telepítéssel is, 1753-ban Lovászi Mihály Pecsikára települt.

A tótok is megszállnak egyes területeket. II. József 1785. március 18-i rendeletével az országot 10 kerületre osztotta, így Arad, Bihar, Szabolcs, Békés, Csongrád és Csanád megyék a nagyváradi kerülethez.

E területek biztosa gróf Teleki Sámuel lett. Így új közigazgatási rendszer lépett életbe. Működési köre igen korlátozott volt, nem bírta teljesíteni a felsőbb rendeleteket, főleg az adóbehajtás körében akadtak nehézségek. Zavargások, elégedetlenségek törtek ki. 1782-85be Hora és Kloska idején az erdélyi oláhság forrongott, azt híresztelték, hogy az uralkodótól jött rendelet szerint ki kell irtani a magyar nemességet. A felkelőket Solyomnál a magyar főurak állították. De

Körös völgyében is jelentkeztek lázongások. 1785 decemberben Horát és Kloskát elfogták. Aradon több cinkosukat kegyetlenül megbüntették, így sikerült „megnyugtatni” a népet. 1787-ben a törökökkel kitört háború nagyon megviselte a megye lakosságát. Az újoncok toborzását és sebesültek ellátását Aradon látták el. 1790. január 28-án helyreállították az alkotmányt, így a megyei élet újra kezdődhetett.

A francia forradalom eszméi még Arad megyében is lelkes követőkre talált. A francia háború terheiből a megye aktívan részt vett. 1792–94-ben nagy summaadót és újoncokat szavaztak meg. A háborúba többször kitűnt az aradi 33. számú gyalogezred. 1797-ben a megye nemessége is részt vett a nemesi felkelésben. Az 1806-os pozsonyi béke után a megye a saját ügyével foglalkozhatott, utakat épített, községeket szervezett. 1807-i országgyűlésen Arad képviselői a magyar nyelv használatát hangoztatták. Ők már használták, ezzel akarták céljukat elérni. 1811-ben nagy csapás volt a megye számára a devalváció. Az 1812-es országgyűlésen az újabb újoncokat a megye elvetette. 1813–14-es francia háborúban a megye pénzbeli és emberi segítséget megadott, ugyan így Napóleon 100 napos uralma alatt is. 1815-ben felépítik a székházat. A reformkori országgyűlés követi fontos szerepet játszódtak. A 1832–36-os országgyűlésen a megyét Atzel Antal és Török Gábor képviselte, ők inkább az örökváltság ügye mellett álltak. Ők is a liberális ellenzék táborába tartoztak. 1839–40 és 1843–44-es országgyűléseken Török Gábor és Csernovics Péter voltak a követek, de itt alig voltak olyan ügyek, amelyek Arad megyét érdekelték volna. Az utolsó pozsonyi országgyűlésen 1847. november 12–1848. április 11. között Batus János és Bíró István képviselték a megyét. A kapott utasítások szabadelvűek voltak: követküldési jog, adminisztrációs sérelmek. Ezek eredménye, hogy Arad megye egy képviselő küldésére kapott jogot.

Társadalmi és gazdasági téren 1825–48 között Arad belső életében gyorsabban kelt ki a mag, amelyet Széchenyi elvetett. Csatornákat építettek (Nádor csatorna), lecsapolások, mintagazdaságok létrehozása (József nádor uradalmi), egyesületek, társaskörök, hitelintézetek alakultak. Sajnos katasztrófák is sújtották ezt a megyét, kolera (1831), árvíz (1844). Itt meg kell említenünk a segélyakciót, amit az aradi nők tettek. De azért voltak olykor-olykor ünnepélyes pillanatok is a megyében, mint például mikor 1847-ben István nádor meglátogatta megyét.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc teljesen felbolygatta a megye nyugalmit. A várórség és a lakosság között összecsapásra került sor. Először Kisjenőn, Nádabon és Simándon lázadt fel a románság, mivel nem akart a nemzetőrségben belépni. Katonai segítséggel tudtak egy időre rendet csinálni. 1848 októberében Koraszincon lázadt fel a nép, rabolt, urakra tört, ezzel világossá vált: a román nép újra föllázadt. Ugyanígy Tótváradon és Konopon is. Zendülések elnyomásában a háborús helyzetnek megfelelően szigorúan jártak el. Az elfogott zendülőket kivégezték, tizenhárom falut felgyújtottak, és sokakat az aradi várba vitték. Utána a megye keleti részén törtek ki lázadások. 1848. november 26-án a sereg újra felvonult, hogy Solymoson és Konopon az oláh lázadást elfojtsa. 1849-ben a zarándi hadjáratban Csutak Kálmán őrnagy Maros déli vonalában megállította az osztrákokat és megfékezte a lázadásokat a Zöldes, Petris, Soborsin és „valea” vidéken. Ezt követette Arad ostroma és eleste. Szabadságharc levere után Arad a tizenhárom honvédtábornok kivégzéséről vált hírhedtté. Az „aradi tizenhárom” emlékét még ma is őrzi nem csak a város, hanem az egész magyar nemzet, határon innen és túl. Ezután megkezdődött az abszolutizmus kora. Az új uralkodó, Ferenc József 1856. június 16-án Aradon időzött. Aradot közelről érintette az ún. „dollárügy”:

bizottság alakult, hogy Kossuth forradalmi kiáltványát, az orosz–török háború kitörésekor (1854) terjessze. Együttal árulták az Amerikában készült dollárokat. Ez kitudódott, így botrány lett belőle: a tagok többsége az aradi minorita-rendház tagjai voltak, paptanárok. Nagy szigorral jártak el, évekre súlyos börtönbüntetéseket kaptak.

Az 1867-es kiegyezéssel állt helyre ismét a megyei élet. Nagy gyarapodást jelentett Arad megyére nézve a 1876:30. és 1877:1. törvények, melyekben kimondták, hogy Zaránd megyéből harmincnégy települést csatoltak Arad megyéhez.

A megye belső élete (1895–1910)

Ebben az időszakban a kultúra, a gazdasági élet, forgalmi utak építése és közigazgatási téren fejlődésnek indult. A nemzeti eszme terjesztésének egyik fő tényezője az iskola, a népoktatás. 1895-ben öt, 1910-ben már hatvankilenc elemi iskola volt a megyében. A mezőgazdasági iskolák száma három volt. Ebben az időben megjelennek a népkönyvtárak, melyek célja a ponyvairodalom kiszorítása. Megjelent a „Népnevelési alaptárvány”, mely a népiskolákat segítette.

1898-as Krivan-féle sikkasztási ügy megrendítette meg a megyét: hiányoztak földhitel-intézési, talajjavítási záloglevelek s Krivan János ártatlan főpénztárosra terelték az egész lopást. A megye politikai jelentőségét nagyon alábecsülték a dualizmus korában, minden felmerülő kérdésben liberális eszmék és szabadelvűség zászlaja alatt foglalt állást. 1895-ben egyházpolitikai harcok tették színesé a megye életét.

Gazdaságilag a megye a vas-, fém-, fa-, ruházat- és élelmiszeriparban fejlődött. Mezőgazdaság két részre oszlott, ez a talajviszonyokba is megmutatkozott. Fontos termék az őszi búza, tavaszi árpa, dohány, cukorrépa, kender. A megye gabonáját Auszt-

riába szállították. A gazdasági magvakat Németországba, Ausztriába, Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába szállították. A hegyes részen a szőlő, bortermelés volt a jellemző. Meg kell említenem a selyemhernyó és méztermelést. Fontos szerepe van a hegyvidéken juhtermelésnek, de korszakunkban csökken a kecsketenyésztés. A régi bor- és szeszereskedelem, Maros menti fa kereskedelem is megvan.

Ebben a korban, nem hagyhatjuk ki a folyamatosan erősödő román nemzetiségi mozgalmat. 1903-ban javasolják, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvbe a magyar mellett románul is megtörténjenek a feljegyzések, ezt nem fogadják el. 1905-ben feladják a passzív politikát, amelyet 1867 óta folytatnak. A nagyszebeni „Tribuna” mellett Aradon megalakul a „Románul”, a képviselők román nemzetiségi pártjának a lapja. 1920-ban a trianoni békeszerződés következtében Arad vármegye Románia része lett.

A dolgozatom végén szeretnék köszönetet mondani az Aradi Városi Múzeum igazgatójának.

IRODALOMJEGYZÉK

MÁRKI SÁNDOR: *Arad megye és Arad szabad királyi város története*. Arad monográfiája, szerk.

Bizottság, 1982

KRISTÓ GYULA (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9–14 sz.). Budapest, 1994.

GYÓRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó

Pallas Nagy Lexikona. I. kötet. kiadta. Budapest, 1893, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.

GYÖRGY ALADÁR: *A föld és népe*. V. kötet. Budapest, 1905, Franklin.

Fényes Elek: Magyarországnak és a Föld leírása.

PETRUSÁN MÁRTA

PUSZTAI JÁNOS

Fejezetek a szentesi repülés történetéből

IX. rész (1945–1949)

Országos áttekintés (1945–1949)

„Vae victis!” – „Jaj a legyőzötteknek!” – tudhatjuk bő kétezer esztendeje a latin históriából. A Trianon utáni repülési tilalom ismétlődött meg a második világháborút követő szovjet megszállás idején is, ami jelen esetben a győztes szempontjából, háborús viszonyok között természetes tiltás.

Még el sem csendesedtek a fegyverek az ország területén, amikor a Debrecenben székelő Ideiglenes Nemzeti Kormány megbízta Rotter Lajos gépészmérnököt, a

Magyar Aero Szövetség társelnökét a MAeSz és a Horthy Miklós Nemzeti Repülő Alap ideiglenes vezetésével, illetve a haderőn kívüli repülés ügyeinek intézésével. A politikai erőviszonyok fordulatai mind gyakrabban járultak hozzá a sportrepülés irányítóinak személycseréihez.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélye nélkül 1946-ban több repülő üzemnapot rendeztek a Hármashatárhegyen, ami Vörös János honvédelmi miniszter tudomására jutott. A miniszteri tilalom nem váratott sokáig magára, minek a lényege az volt,

KÖTELÉKREPÜLÉS GYAKORLÁSA. A BAL KÍSÉRŐGÉPET A BÜCKER BÜ-131-T V. KISS SÁNDOR VEZETI. A FÖLVÉTEL 1949. JÚLIUS 24-ÉN KÉSZÜLT A NAGYMÁGOCSI KASTÉLYPARK FÖLÖTT (V. KISS-ARCH.)

hogy „...tilos mindenfajta sportrepülés”. A Honvédelmi Minisztérium értesítette a jogi státusukat már rendezett hús sportrepülő szervezetet, közötté a Csongrádvármegyei Cserkészrepülő Egyesületet is. Feladatul szabták a repülő szervezeteknek a gépállomány karbantartását a repülési engedély kiadásáig tartó kényszeres várakozás időszakára.

A 289462/1946/TVBM. sz. rendelettel feloszlatták a MAeSz-t. A megszűnt szakmai szervezet helyett október 16-án megalakult a Magyar Repülő Szövetség (MRSZ), és átvette a frissen fölvetett magyar sportrepülés képviselőjét a Párizsban székelő FAI-ban. Blieriot elnök örömmel értesítette az MRSZ-t, hogy a szervezet közgyűlése – méltatlanul mellőzött – hazánkat is fölvetve a nemzetközi repülőszervezetbe. A minisztertanács az 1946. júliusi ülésén hozott határozatával a HMNRA-t békeidőben is alkalmasnak találta sportrepülés szervezésére, (gazdasági) támogatására és csak a nevét módosította Nemzeti Repülő Alap-ra. A miniszterelnök a 7920/1946. M.E. sz. rendeletével a HM helyett a Közlekedési Minisztériumot bízta meg a repülés felügyeletével. A tulajdonviszonyok tisztázatlanságában meglévő káosz miatt óvatossági lépéseket kellett közbeiktatni. A huszonhárom repülőtér között (sport és közforgalmi érdekből és a földreform alóli mentesítés érdekében) a szentesi repülőtelep is átadásra került. Engedély híján a gyakorlati vitorlázó repülésre csak 1947. június 1-jétől kerülhetett sor. (Más helyen június 15-e a megjelölt dátum.) A sportrepülők röghöz kötöttsége csak ezt követően szűnhetett meg. A szentesi cserkészrepülésnek ekkorra már csak az emlékei maradtak. A politikai érdekek mentén újrászerveződött sportrepülésen belül az MRSZ nem tudta megteremteni a repülési biztonság miatt oly fontos szervezeti fegyelem egységét, így a kormány ösztönzésére, 1948. február 14-én megalakította az OMRE-t (Országos Magyar Repülő Egyesület), amely politikai parancsra, törvényi utasí-

tással létrehozta a repülőszervezetek közötti integrációt. '48-ban megszüntették, elsorvasztották a MOVERO-t és a cserkészrepülő egyesületeket – a Horthy-kormány segítségéért és annak viszonzása okán –, mert így ezen szervezetek szellemére is rá lehetett égetni a fasisztaság Káin-bélyegét. Ezzel ugyan látszólag megszűnt a politikai szembenállás, a széthúzás feltétele, és a magyar sportrepülés erős, egységes központi irányítás alá került. Az uniformizációval törlődött, a helyi kezdeményezés, a hatalom szabta korlátok közé szorultak az ötletek, eltűnt a sokszínűség a lehetőségek palettájáról. A politikai célszerűség erővonalai mentén elsvadt az ambíció, a belső hajtóerő, a becsvágy, és az általánosan jelentkező versenyszellem feloldotta, majd elmosta a lokális érdekek kontúrjait.

Megindult az oktatóképzés is, valamint a repülőroncsok föl kutatása és azok repülőképesse tétele, javítása elsősorban a katonai előképzés kiszolgálására. A korábbi érában az egyesületi repülőtereknek volt klubhelyisége, most a klubnak mint szervezeti alapformának volt repülőtere. A klub tömörítette a repülőönvendégeket és a pilótákat, szervezte az elméleti és gyakorlati repülést, a repülőtér főhivatású vezetője és a műszaki személyzete biztosította a jogszabályokban meghatározott repülési és biztonsági feltételeket.

A háború utáni fölkészülés évei (1945–1946)

A csongrádi gimnáziumban megőrzött, kifogástalan állapotú szentesi vitorlázógépek nagyszerű lehetőséget nyújtottak a repülés újrakezdéséhez, de a felszállási tilalom, a csörlőautó hiánya akadályozta a gyors megvalósulást, a pilótaálmot: a gyakorlati repülés újrakezdését. A gépek elrejtéséről legendák születtek. Machalek István egykori szentesi

növendék a *Békés kék egén* című könyvében azt írja, – mert úgy tudta, – hogy padlásokon, pincében szétszedve vésztették át a 20. század legnagyobb világégését. Van, aki a bokrosi legnagyobb lévő rejtékhelyekre esküszik. Szokás mondani, hogy a tények makacs dolgok. A kitelepítő dr. Kunszeri Béla találta ezt a lehetőséget egykori iskolájában. Az elrejtés gyakorlati irányítói, Massányi Sándor és Vass Mihály is a csongrádi gimnáziumot említette egyetlen rejtékhelyként. A város önkéntes kiürítési felhívása is a Tisza jobb partját jelölte ki a mozdítható értékek mentési helyéül. A repülőtéri épületek sértetlenül vésztették át az átvonuló front viharát. A betelepült szovjet 5. Légi Hadsereg repülői korrektil megóvták azokat és berendezésüket, még az íróasztalokban lévő iratokat, a műhely számszámaikat is a helyén hagyták. A hangárban maradt német felségjelű Hummelen viszont elverték a port származása miatt. Egyedül ez a gép szenvedte el a szovjet katonák fasiszmus elleni kérlelhetetlen gyűlöletét: megsemmisítették.

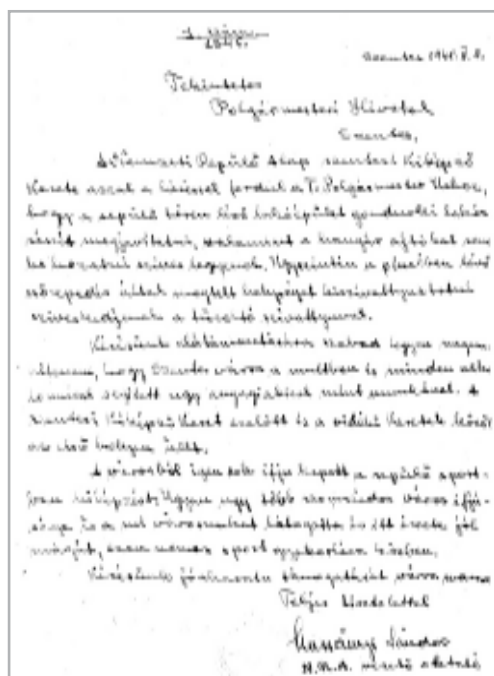
A bajok 1944 októberének végén, a szovjet repülők távozása után kezdődtek. Az őrizetlenül maradt épületet ismeretlen tettek feltörték és előbb a berendezési tárgyakat,

majd a nyílászárókat, s a padlásteréből egyre több tartógerendát vittek el házuk, lakásuk bővítéséhez. Az önös érdekeikért kárt tenni is kész emberek mit sem törődtek azzal, hogy áldatlan (közre)működésükkel az alig két éves épületek életveszélyes állapotba kerültek. '44 novembere végén a villanytelep vezetője és a város műszaki tanácsosa még csak arra kéri a polgármestert, hogy az épületek elektromos berendezéséből más hiányzó kapcsolókat, izzókat és fali vezetéket a Blaskovits Károly üzletében lefoglalt anyagból utaltassa ki a szerelési munkákhoz. Massányi Sándor „mint a Nemzeti Repülő Alap vezető oktatója” a polgármesterhez írott, 1945. március 8-i levelében már a gondnoki lakás és a hangárajtók rendbehozását, a pincei csőrepedés kijavítását és az ott felgyülemlett víz kiszivattyúzását kéri.

Az értelmetlen pusztítások miatt 1947 decemberére annyira leromlott az épületek állaga, hogy a városi mérnöki hivatalnak haladéktalanul el kellett rendelni a maradványok bontását. A polgármester Államépítészeti Hivatalnak küldött december 2-i jelentéséből idézem az első bekezdést. „A városi tanács, a mérnöki hivatal jelentése folytán, mely

A HADERŐN KÍVÜLI KATONAI ELŐKÉPZÉSBEN, TÖBBEK KÖZÖTT A SZENTESI BÜCKER-ISKOLÁN HARMINCÖTEN VIZSGÁZTAK SIKERESEN. START ELŐTT (V. KISS-ARCH.)

szertint a repülőtéri épületek életveszélyesek és azok hordása állandóan tart, a mérnöki jelentésben leírt közveszélyesség és a további kár elhárítása végett elrendeli az összes repülőtéri épület még meglévő részének, a hangár kivételével való elbontását a városi építészeti szabályrendelet 76. §-a alapján, és a lebontás sürgős eszközzésére és az építőanyagok megfelelő helyen való elhelyezésére...” Majd nyomatékként kiemeli a törvénycikkre utalással, hogy a határozatot „fellebbezésre való tekintet nélkül végrehajthatónak nyilvánítja.” Az indoklásban ad részletesebb magyarázatot a bontás okának, a helyzet súlyosságának magyarázatára így, „...el kellett rendelni a repülőtéri épületek bontását, mert azok már olyan állapotban vannak, hogy ... összeomlással fenyegetnek, mely esetben a még most lebontás esetén használható anyagok is tönkremennének, és már eddig is, de ezután is hordaná a lakosság az épületanyagokat, ... miként nagy részüket már eddig is elhordták, mert az illetékes

minisztérium a felterjesztés ellenére sem intézkedett az épületekre vonatkozóan.” Az „illetékes” ez esetben a Közlekedésügyi Minisztérium, a Nemzeti Repülőalap jogutóda. Az épületek tulajdonosa a Nemzeti Repülő Alap volt.

Az épületmaradványok szakszerű eltüntetésére kiírt pályázatra egyetlen szervezet jelentkezett, és a kimentett anyagot már a Sóház udvarára szállította. Az építő Szabó Mihály kőműves mester bejelentette igényét a bontási anyagra. Kérelmében a HMNRA 8 ezer pengős tartozására hivatkozik. A város az építőmestert jogorvoslatért az illetékes minisztériumhoz irányította. A NRA tulajdonát képező bontási anyagot a városi mérnöki hivatal megőrzésében helyezték el.

1945 augusztusában a magyar belügy-miniszter útján a Szövetséges Ellenőrző Bizottság keresni kezdte a háború során Magyarország területén életüket vesztett amerikai katonák holttestének felkutatását, a repülőroncsok hollétét, keresik a megtalált személyzet személyes és katonai felszerelési tárgyainak megőrzési helyét, illetve a levélben az áldozatok végső nyughelyéről érdeklődnek. A megyei összesítésből tudhatjuk, hogy az a két, angol szolgálatban álló lengyel katona vesztette életét, akik Szentes belterületén zuhantak le '44. augusztus 2-a éjszakáján. A géproncs hollétéről nem tudtak számot adni a város és a megye vezetői. Fábiánsebestyénben is találtak egy összetört repülőgépet, de arról kiderült, hogy egy szovjet katonai repülőgép volt, amely a frontvonalból visszatérőben (valószínű) az orosházi tábori repülőtérre igyekezett, de a község határában lezuhant. Dorozsmán volt még egy esemény, ahol öt amerikai (?) katona kiugrott az égő gépből, és a Wolf-majorban értek talajt. A csendőrök rövidesen elfogták őket. Mind a hadifoglyokat, mind a géproncsot Szegedre szállították – közli Karácsonyi Ferenc megyei főispán a miniszterelnökségnek küldött jelentésében. (Meg kell jegyeznem, hogy a közhiedelem

minden lezuhant repülőgépet, pilótát, a gépszemélyzet minden tagját amerikaiak minősített. Ez mutatkozik meg az amerikai katonákat kereső SZEB-levelekre adott hivatalos válaszokból is.) A főispán a BM rendeletére hivatkozva 1945. november 28-án értesíti a megye helységeinek vezetőit, hogy az orosz katonai alakulatok téli elszállásolásával kapcsolatos repülőtér-létesítés és egyéb építkezések lebonyolításánál követendő eljárást, csakis a Vorosilov marsall kézírásával aláírt utasítások szerint kötelesek végrehajtani.

A következő esztendő némi élénkülést hozott a repülés szervezésben, közelebb vitt a gyakorlati repülés megkezdéséhez. Az ideiglenes kormány egyezményében a szovjet fél nemcsak a németekkel való szembefordulást kötötte ki, hanem a hadsereg szervezését és azon belül a repülő alakulat létrehozását is megkövetelte¹ 1946. március 29-én létrejött a MASZOVLET és az év második felében megindult a belföldi légiforgalom.

A Szentesi Újság címodalán adja tudtára országnak világnak, hogy „A szentesi Sportrepülő Egyesület, amely a háború előtt világhírre tett szert” – az újságíró túlfűtött

lokálpatrióta lelkesedése szerint – „az elért kitűnő eredményeivel szombaton, azaz július 6-án tartotta újjáalakuló közgyűlését”. A bevezető tájékoztatót dr. Kunszeri Béla mondta, melyen megjelent a Magyar Kommunista Párt és az országgyűlési képviselője Erdei Mihály, a Szociáldemokrata Párt helyi vezetője, a Nemzeti Parasztpárt megbízottja és a Polgári Demokrata Párt mellett azok ifjúsági szervezetéből a SZIM és a MaDISz. A repülőegyesület szempontjából rendkívül fontos volt a társadalmi támogatottság, így a pártok részvétele a szervezet segítségével. Ezen a megbeszélésen merült fel a szentesi repülőtér jobb sorsát is meghatározó gondolat, hogy a várost is érdemes volna bekapcsolni a repülőjáratokba.

Az újrakezdés öröme (1947–1949)

A Csongrádvármegye Sportrepülő Egyesületének új alapszabálya² elkészült, az alakuló értekezleten Massányi Sándor ismertette azt. A közgyűlés elfogadó igenje után a működési alaptörvényt az alispáni hivatal a 9080/1946. sz. alatt október 29-én felterjesztette a BM-be jóváhagyásra. A megyeháza közgyűlési termében megalakult a Csongrádvármegyei Sportrepülő Egyesület kilenc repülőgéppel, közte egy M22-vel. A hiányzó csörlőautó megszerzéséhez az MKP ígért támogatást, melyet végül Gerő Ernő segítségével teljesítettek is.

A közgyűlés a vezetőség megválasztásával ért véget. Jegyzőkönyv nem maradt fenn az újjáalakulásról, csak közvetett anyagokból

A BSZKRT MELLETT 1947/48-BAN, TÖBB BUDAPESTI KLUB IS JÁRT SZENTESRE REPÜLNI. A CINKE (MEISE) ELŐTT SVÁJCISAPKÁBAN MASSÁNYI SÁNDOR REPÜLÉSVÉZETŐ ÁLL, TŐLE JOBBRA ZSEBRETETT KÉZZEL DR. KUNSZERI BÉLA ALISPÁN (SZENTESI KOSZTA JÓZSEF MÚZEUM KUNSZERI-HAGYATÉKÁBÓL)

ismerjük, hogy az egyesület elnökének és a repülőtér megbízott parancsnokának dr. Kunszeri Bélát, vezető oktatónak továbbra is Massányi Sándort, műszaki vezetőnek és hangármesternek Vass Mihályt választotta a repülő közösség. Tehették, mert a városi Igazoló Bizottság valamennyiőjük múltját politikailag elfogadhatónak nyilvánította, azaz a közösségben végzendő munkára társadalompolitikai szempontból alkalmasnak minősítették őket.

A Magyar–Szovjet Légiforgalmi Társaság megalakulásával egyidőben merült fel ismét a gondolat, hogy megkíséreljék Szentest bekapcsolni a belföldi légiforgalomba. Dr. Kunszeri Béla Csongrád megye alispánja, a kibontakozó szentesi repülés szervezője, irányítója 1946 júliusában tárgyalt,³ Sinigla Károllyal, a MASZOVLET Rt. főigazgatójával, aki kecsegtető ígérettel bocsájtotta haza a kezdeményezőt. A légiforgalom vezetője közölte, hogy a belforgalmi repülőterek jegy-

zékét már lezárták, de Szentest még pótlólag fölveszik a jegyzékbe.

Ennek megfelelően augusztus elején megjelenik a város repülőterén a nyolctagú szerelőcsoportjuk, rádió- és meteorológiai állomást telepítenek oda. A társaság költségén megkezdik az épületek és a hangárok helyreállítását, így akár augusztus közepétől meindulhat a naponta kétszer, reggel és este közlekedő Budapest–Szentes–Szeged–Békéscsaba vonalon és vissza közlekedő járat. A tervezett repülőgép, a kétmotoros Douglas DC-3⁴ húsz személy szállítására alkalmas modern gép, ami fél óra alatt a fővárosba repíti utasait, innen pedig közvetlen átszállással csatlakozni lehet a transzkontinentális járatokhoz is. Néhány óra alatt akár Moszkvába, akár Amerikába eljuthat a MASZOVLET segítségével az utas. Az útiköltség rendkívül méltányos lesz, nem haladja meg a gyosvonati elsőosztály tarifáját. Mivel Szentest központi repülőternek jelölték ki, itt állandóan állomásozott (volna) néhány hatszemélyes, úgynevezett csatlakozó repülőgép (vagy pl. a Po-2-es utaskabinos változata) azért, hogy a környező városokból ide szállítsa a belföldi járat gépéhez pl. Orosházáról, Makóról, Kiskunfélegyházáról – ahol csak szükségrepülőtér van – az utazni szándékozókat.

Közel egy évig folyt a hitegetés. Időközben már az is szóba került, hogy a délre tartó járatok „mint a belgrádi és a bukkaresti” Szentesen is leszállnak, és fölveszik az utasokat, valamint a postai szállítmányokat. A légi járatok itteni leszállásával nem csak a város és múzeuma iránt megnyilvánuló idegenforgalmi érdeklődés, hanem a „szentesi nemes gyümölcsök” exportja is eddig még nem látott magasságokba emelkedhet és jótékony hatással lehet a város iparára is. A légitársaság egyik mérnöke megtekintette a repülőterünket, és – közölte a megye lapíróival sajtókonferenciáján az alispán – azt „minden szempontból kifogástalannak találta. A közeljövőben Sinigla Károly főigazgató Szen-

tesre látogat, hogy a működtetés helyi föltételeit megbeszélje Vajda Imre polgármesterrel.” Akkor még nem volt ismert, hogy az előre beharangozott találkozót miért maradt el. A város mezőgazdasága szempontjából rendkívül fontos lett volna, hogy a kiváló minőségű, de gyorsan romló mezőgazdasági termékek hat óra alatt Londonba juthassanak. Ez az idilli eszme sajnálatosan szertefoszlott, mert túllépett a fő részvényes érdekein és a háború utáni magyar pénzvilág lehetőségein.

A főigazgató a sportrepülők támogatásáról biztosította dr. Kunszeri Bélát. Ígérete szerint a repülőtér személy- és tehergépkocsiját – mint mondotta – a szentesi sportrepülők rendelkezésére bocsátja, mi több, esetenként vontató repülőgépet is biztosít. Sajnos, egy évvel később – akkor is egy repüléssel kapcsolatos téves közlés cáfolatára kényszerül – dr. Kunszeri Béla közölte, hogy „...jelenleg sajnos szó sem lehet arról, hogy Szentest bekapcsolják az országos légiforgalmi hálózatba, mert a MASZOVLET központi igazgatósága nem látja kifizetőnek és életképesnek ... e szép terv kivitelezését. A vidék esetében pillanatnyilag az a helyzet, hogy részvétlenség és ráfizetés következtében még olyan viszonylatokat is leállított a MASZOVLET, mint a szeged–budapesti légijáratot.”

Nagy jelentőségű volt az a tény, hogy Kunszeri Béla munkáját elismerték a közlekedési minisztériumban, és a lehetőségeiken belül segítették a repülést szervező munkájában. Itt és ekkor került sor a már korábban említett csörlőautó hiányának pótlására. Ezt a síkvidéki vitorlázó repülésben nélkülözhetetlen gépezetet nem tudták biztosítani, de egy sérült karosszériájú Studebaker személykocsit juttattak a szentesieknek, amiből kevés átalakítással és javítással csörlőautót lehetett fabrikálni. A helyreállítás költségeihez 5 ezer pengővel járult hozzá a Nemzeti Repülő Alap. „Ezzel megoldódott a vitorlázó repülés legnagyobb problémája,” – írja a Magyar Alföld ’46. augusztus 9-i számában. Az MKP⁵

helyi szervezete a gumik pótlására tett ígéretet. Az átalakítás és a javítás ’47 júniusára, a start időszak elejére készült el. Végül Gerő Ernő miniszteri kérelmére a Szövetséges Ellenőrző Bizottság magyarországi elnökének megbízásából Szviridov altábornagy kiadta a hazánkra vonatkozó engedélyt, ezzel megindulhatott a sportrepülés. Gépek voltak, most már csörlő is, de igen nehéz anyagi helyzetben volt az egyesület. Az 1944 októberéig felhalmozódott tőke eltűnt, így nem volt pénz az induláshoz. Ahhoz, hogy üzemanyagot tudjanak vásárolni, a várostól kellett segítyt kérni. Az 5 ezer forintos segítyre az engedélyt meg is szavazta a közgyűlés a háztartási alap terhére. Ebből az összegből az algyőiekkel egy jól sikerült tábort lehetett szervezni, megrendezni.

A két város között fennálló több évtizedes feszültség oldódni látszott. Mint arra már a korábbiakban utaltam, Szeged megorrolt Szentestre amikor a város elnyerte előle a megyeszékhely címet. Ez a belső indulat látszott újból a felszínre bukkanni, amikor az 1947. novemberi szegedi közgyűlésen Kunszeri alispán, egyesületi elnök mint az MRSZ megbízottja felajánlotta az Algyőn repülő szegedieknek a szentesi gépparkot, hogy ők is megkezdhesék a repülést, ott ugyanis a gépállomány teljes egészében megsemmisült. A gáláns szentesi ajánlatot a szegediek – finoman fogalmazva mondvacsinált magyarázattal – visszautasították. Ezzel a döntésükkel egy bő évvel később indulhatott náluk a repülés. A pontos okát nem lehet tudni az elutasításnak, de a magyarázatokon átsüt a lelkiükbe égett több évtizedes társadalompolitikai sértődöttség daca. Ma már mindenki mosolyog az értelmetlen indulaton, de az akkor még élő és a példa szerint bizonyítottan ható tényező volt a két város polgárainak gondolkodásában.

Végtere az olvadó jég első jele volt a ’47 júliusában szervezett közös repülőtábor. A szegediek a táborban hat A és három B

vizsgást nyertek, de ezt követően tovább nem igényelték a megyei repülőegyesület segítő jobbát. A szentesiek eredményeiről sajnálatosan nem maradtak fenn adatok. Szálláshelyet a mezőgazdasági szakiskolában találtak. A tábor kiképzésvezető parancsnoka, az oktató Hajagos Károly volt.

Az 1947 elejétől '48 közepéig tartó időszak – a két munkaspárt '48. júniusi egyesülésével –, a fordulat éve teremtette új politikai rendszer az irányítási struktúra változását is elrendelte, és az 1950-es évtől a korábbi, félféudális(nak mondott) államgépezetet a tanácsi rendszer váltotta fel. Az országos polgári és katonai szervezetek egyaránt a meghatározó politika közvetett irányítása alá kerültek. Az első ötéves terv 1948-ban kezdődött.

Az 1947. év hátralévő részében a BSZKRT növendékei jártak Szentesre repülni. A háborús pusztítás után még nem készült el Budapesten a repülőterük, a farkashegyi sasfészek, de még gépparkjuk sem volt, viszont rendelkeztek üzemanyaggal. Ezzel a lehetőséggel élve, megragadva a szerencsés helyzetet, mindkét egyesület növendékei és pilótái repülhettek Szentesen, amikor a HA-5006 lajstromjelű Cimbora javíthatatlanul összetört. Történt ugyanis, hogy a csörlésnek abban a szakaszában, amikor a vitorlázó repülőgép megkezdte a meredek

emelkedést „ez kb. 30-40 méteren szokott bekövetkezni”, szakzsargonnal mondvá rákapaszkodik a kötélre, az régi eszköz lévén, nem bírta a megnövekedett terhelést és elszakadt. A Cimbora sebességét veszítve átesett, és mint a hulló falevél, már az első meredek ívben a földnek csapódott. A repülőszövetség Hatvani nevű gépkocsivezetője lábtöréssel, míg Kunszeri Béla oktató nyolc napon belül gyógyuló sérüléssel vészelte át a géptörést. (A roncs gépről készült fölvételt lásd „A politika és a szuronyok jelölnek új határokat – 1940–1941.” c. fejezetben)

Még az előző évben, 1946-ban ragyogó ötlettel álltak elő a pártok, amit a városi közgyűlés is pártfogásába vett. A város mezőgazdasága, ipara és kereskedelme érdekében „Szentesi Vásár” néven alföldi méretű termékbemutatót és árumintavásárt szerveztek. A rendezvény 1947. szeptember 27-e és október 5-e közötti intervallumban szerveződött a Huszár Laktanya 36 holdas területén és az épületekben. Az áruszállításra 50%-os, a személyekre 33%-os kedvezményt biztosított a MÁV. Mivel a belföldi légijárat szentesi állomása még nem valósult meg, Vajda Imre polgármester az 1947. augusztus 27-én kelt levelében kérte a légitársaság igazgatóságát, hogy akár a Budapest–Szeged, akár a Budapest–Debrecen viszonylat gépei a vásár időtartama alatt szakítsák meg útjukat Szentesen. A polgármester utazási kedvezmény megadását is remélte a repülőgépen érkező vásárlatókatoknak. A válasz nem volt kedvező. A szeptember 4-i levélben közli a Társaság szovjet és magyar igazgatója, hogy „a rendszeres szegedi és debreceni légijáratokba Szentest bekapcsolni nem áll módunkban.” Javaslatot tesznek arra, hogy a két utas szállítására alkalmas

Az MRSZ VITORLÁZÓ OSZTÁLYVEZETŐJE MEGLÁTOGATTA 1947 JÚLIUSÁBAN A SZENTESI TÁBORT. A NÖVENDEKÉK ÉS PÁLINKÁS GYÖRGY, MELETTE MELHOFFER OV. A BÜCKER BÜ-131 ELŐTT (V. KISS-ARCH.)

PÁLINKÁS GYÖRGY TÁBOR PARANCSNOK VEZETÉSÉVEL NYÍLT MEG 1947 JÚLIUSÁBAN A HÁBORÚ UTÁNI ELSŐ REPÜLŐTÁBOR A SZEGEDIK ÉS A BÉKÉS MEGYEIEK RÉSZVÉTELÉVEL. AZ ORSZÁGON ÁTVONULÓ FRONT UTÁN ÉPEN MARADT EGYETLEN TÖRTSZÁRNÝÚ PILIS ELŐTT A KIS CSAPAT. KÖZÉPEN ÜL PÁLINKÁS GYÖRGY, TŐLE BALRA PAPP GYULA ÉS ZAHORÁN MIHÁLY, JOBBRA CSICSÉLY MIHÁLY, BOTYÁNSZKI JÁNOS BÉKÉSMEGYEI NÖVENDÉK. AZ ÁLLÓ SORBAN DZSEKIBEN V. KISS SÁNDOR NÖVENDÉK (V. KISS-ARCH.)

Po-2-es taxirepülő járatot tudnak indítani Budaörs-Szentes és vissza 520 forint viteldíj ellenében. (Egy utas oda-vissza utazási költsége 260 forint lett volna. Nem találtam rá adatot, hogy ezt a lehetőséget bárki igénybe vette volna.) Mivel Szentesen alkalmas hangár nincs (?), a gép(ek)nek még azon a napon vissza kell térnie a bázisára. Kedvező időjárás esetén 10–15 perces város feletti repüléssel, 30 Ft/fő áron ajánlottak sétarepülést, amennyiben a rendezőség legalább 12 felszálláshoz 24 utast garantál. Több érdeklődő esetén több taxirepülő is küld Szentesre, de csak akkor, ha a város a repülőtérről talaját a saját költségén rendbe hozatja, vagyis a gödröket, a terep egyenetlenségeit feltölteti. Mit válaszolhatott erre a polgármester? Ha majd lesz igény idejében értesíti a társaságot.

Meglepetést hozó hír jelent meg az MKP városi napilapjában. A *Magyar Alföld* 1948. január 20-i számában. Kunszeri Béla alispánra hivatkozva közli, hogy a Szegedi Repülő Egyesület önállóságát feladva csatlakozni kíván a szentesi egyesülethez és közösen tervezik megvalósítani a következő idők programjait. Ez kétszeresen is meglepő

sajtóbejelentés, mert végigkutatva a szegedi repülésnek ezt a korszakát is, sehol nem találtam erre utaló jelle, de ugyanígy az esetlegesen félreérthető nyilatkozatra vagy zavaros magyarázatra sem. Az akkor már felnőttkori kortársak is csodálkozva fogadták a téma iránti érdeklődő kérdésemet.

A másik dolog: mi okból jelenhetett meg ez a közlés? Ez előtt ugyancsak értetlenül állok – Kelemen István, a Szegedi Sportrepülő Egyesület főtitkára és Kunszeri Béla sem volt az a félreértős, félremagyarázós, politikai érdekből praktikázó ember. Ebben a pillanatban úgy tűnik, hogy kutatás közben (nyilván a megértéshez nem elégséges adat miatt) egy megmagyarázhatatlan, de találgatásra méltatlan sajtóbejelentés maradt az utókorra.

A Magyar Repülő Szövetség (MRSZ) látva a szövetségen belül is egymással szembenálló politikai erők áldatlan, a repülés szempontjából teljesen értelmetlennek minősíthető harcát, a kormány támogatásával létrehozta azt az utód szervezetet, amelyből kizárható a pártok politikai befolyása, amelyik már nem a repülőkhöz különféle érdekcsoportjait tömöríti. Az új szervezetbe belépők csak egyéni tagok lehettek, akik már személyes felelősséggel tartoztak az alapszabály megtartásáért. '48 február 14-én, az MRSZ helyett létrejött az Országos Magyar Repülő Egyesület. Az OMRE feladatul kapta a kormánytól a repülősportok szakmai irányítását és újjászerveződő magyar légierő kádereinek előképzését. Április 15-én, Szentesen alakult meg az OMRE Csongrád Megyei Csoportja, és vezetőjének dr. Kunszeri Béla alispánt választották meg a résztvevők. Ugyanekkor hozták létre a Csongrád Megyei Intéző Bizottságot is, aminek az élére „ugyancsak demokratikus választással” Kunszeri Béla került mint repülésvezető. Adminisztratív vezetőnek Kürtösi Károlyt, az MKP megyei titkárának helyettesét, műszaki ellenőrnek az ÁÉHiv vezetőjét, Tavasz Ferencet, pénztá-

rosnak dr. Bánki Bélát jelölték és választották meg a megyei repülők. A jelen lévő országos vezetők határozott ígéretet tettek, hogy a hangárjavítás befejezéséhez még szükséges 4 ezer forintot, az épületekhez további 150 ezret és egy üzemképes csörlőautót biztosítanak.

Dr. Kunszeri Béla a júniusban kezdődő vitorlázó kiképzéshez a lapok hasábjain keresztül kéri a 16 éves és ennél idősebb korú fiatalokat, hogy jelentkezzenek a repülőegyesületekbe. A szükséges nyomtatványt az alispáni hivatalban kaphatják meg az érdeklődők. A hirdetés végén külön hangsúlyt kapott az, hogy a kiskorúak (18 éven aluliak,) külön szülői beleegyezést is vigyenek megukkal a jelentkezéshez. Az induláshoz szükséges segínyt ugyancsak a várostól kérte az egyesület vezetősége, de egy hónappal

később visszavonta azt, mert akkorra az OMRE ellátmánya megérkezett.

Az OMRE a május 3-án indult motoros és vitorlázórepülő oktatói továbbképzésre meghívta dr. Kunszeri Bélát, mert csak annak sikeres elvégzése után kezdődhetett Szentesen a repülés. Május végén, a tábor befejeztével a mátyásföldi oktatói továbbképzésről a Magyar Rádió is közvetített. E riportban Kunszeri Bélát is megszólaltatták. Többek között ebből is megtudhattuk, hogy ott fejezte be az ezüstkoszorús teljesítmény fokozatát a Mátyásföld–Poroszló, 112 km-s repülőúttal, miközben 2200 méter tiszta magasságot ért el. Az utat 4 óra 20 perc alatt tette meg – tudhattuk meg a korszak hí krónikásától, a Szentesi Magyar Alföld '48. június 1-i számából. Az oktatói továbbképzést a következő évben, az 1949. február 3-án

Az 1949 nyarán indult 2. műrepülő, katonai előképző tábor. A felső sor jobb szélén sötét öltözetben áll Pálunkás György sötétebb árnyalatú öltözetben és az álló sorban harmadik (haubé nélkül) V. Kiss Sándor, a jobb szélén a bal mellrészén oktatói jelvényt Pákozdi Pál oktató. (V. Kiss S.-arch.)

kezdődött és április 3-án végződött algyői alapfokú motoros – az újságróktól Repülő Főiskolának titulált – tanfolyammal folytatta. Itt és ekkor tett sikeres motoros repülő vizsgát a későbbi szentesi repülőter-parancsnok, Grohmann István és az őt követő Gács Ernő is. A mátyásföldi vitorlázó repülő továbbképzés kiváló eredménnyel zárult. Ott oktatói képesítést nyert el – többek között – Kunszeri Béla és az orosházi Varga István.

Az 1948-as repülést március első hetében, a szabadságharc centenáriumának jegyében ünnepélyes keretek között kezdték meg. Az országos ünnepségekkel összefüggésben, március elején érkezett a hír az alispánhoz, hogy a Nemzeti Repülő Alap a hangárt teljesen rendbehozatja és új lakóépületet is építtet a repülőtéren. A Csongrád Megyei Csoport június 14-re tűzte ki a többhetes vitorlázórepülő-tanfolyam indítását Szentesen. Május elejére már a 30 főt is meghaladta a jelentkezők száma. A tanfolyam vezetőjének dr. Kunszeri alispánt jelölte az országos szervezet. Az OMRE titkára, Melhoffer Albert a neves pilóta, a vitorlázórepülés későbbi osztályvezetője és társa, az Egyesület egyik tisztviselője 1948. április 15-én repülőgéppel Szentesre látogatott. A magasrangú küldöttet Karácsonyi Ferenc főispán, Kunszeri Béla alispán és a megyei UFOSZ (Újbirtokosok és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége) titkára, Halustyik Mátyás fogadta a repülőtéren. Az érkező vendégek hozták a hírt, hogy Gerő Ernő közlekedési miniszter az Allamépítészeti Hivaltól már megrendelte mind a javítási, mind az építési munkák költségvetését. Kunszeri alispán, a megyei repülőegyesület elnöke közölte, hogy a közeljövőben megnagyobbítják a repülőteret. A tervek szerint a Rákóczi utca végén megtörik az utat és a hékédi, majd a nagyhegyi házsorok előtt elvezetve az új szakaszt, – ott épületek, tanyák sokasága jut kövesúthoz, – és az a repülőter északi vége fölött torkollik bele a korábbi útba.

A beruházási költség folyósítása nem olyan ütemben történt, mint ahogyan azt a tervekben meghatározta a minisztérium, ezért a város polgármester-helyettese, dr. Solti László a hitelkeret engedélyezése ügyében július közepén kérelmet küldeni kényszerült az Országos Tervhivatalnak. A válasz megnyugtató volt, mert a Gazdasági Főtanács már jóváhagyta a támogatás összegét, ami az előzetes kalkuláció szerint 90 ezer forintra tehető. A beruházás teljes összege az OMRE hozzájárulásával és a Nemzeti Repülő Alap kiegészítésével teljedett ki, hogy az építkezés minél előbb megkezdődhessen. (Kunszeri Béla alispán, a szentesi repülők vezetője kísérletet tett a Szentesi Levente Egyesület vagyonának felhasználására a sportrepülés érdekében, de ahhoz nem sikerült a felettes hatóságok hozzájárulását elnyernie. Ennek ellenére 1948 nyarára felgyorsultak az események.)

A Nemzeti Repülő Alap levélben értesítette Szentes város tanácsát, hogy a helyi repülőteret ismét üzembe kívánja helyezni. Viszont a háború következményeit a repülőter sem vészelte át károk nélkül, aminek az elhárítása érdekében rövidesen megkezdik a terep egyengetést és a repülőotthon építését – tudhatjuk meg a május közepén megjelent napilapokból. A hónap végéig a Nemzeti Repülő Alap indítványára a városi képviselőtestület jóváhagyásával megkötötték a haszonbérleti szerződést 1965-ig évi 100 forintos haszonbérleti díj ellenében. Az így bérbeadott 36 holdas felsőcsordajárási terület továbbra is megtartotta közlegelői jellegét, azzal a megszorítással, hogy a legeltetés csak akkor lehetséges, ha az nem zavarja a repülőter forgalmát és arra a repülőter parancsnoka engedélyt ad. Közben megérkezett a Tervhivaltól a hangár javításához szükséges 25 ezer Ft, és megkezdődött a helyreállítás, majd az építkezés is. A repülőtáborok növendékei a Huszár Laktanyában kaptak elszállásolást, amíg a repülőtéri lakóépület

fel nem épült. Június 16-án a rendelkezésre álló pénzből megkezdődött a repülőotthon építése.

A már kapott javítási költségeken túl a hangár befejezésére és a lakórész, a parancsnoki iroda, a műhely és egyéb melléképületek költségére, és pl. kútfúrára a Közlekedési Minisztérium további 126 ezer forintot különített el a teljes befejezéshez az 1949-es költségvetési évre.

Már 1948 januárjában arról tájékoztatja Nagy P. István a Magyar Repülő című folyóirat szentesi levelező munkatársa, hogy „Szentesen és környékén erősen fellendült a repülőélet.” A Magyar Repülés – országos szakfolyóirat – decemberi utolsó számában arról tudósít, hogy a sportrepülés és a repülőmodellezés országosan is rohamléptekkel fejlődik, és erről a vidéki lapok közül a Szentesi Magyar Alföld és a Szentesi Újság az, amely példamutatóan közöl repülés témájú írásokat.

1948 nyarán, pontosabban június 28-tól a világpolitikában bekövetkezett változások miatt, a két szomszédos ország egymással szembenálló lett, mert J. B. Tito marsall nemzeti politikája ütközött a moszkvai politbüro irányvonalával. Mivel hazánk megmaradt a Kreml meghatározó politikai befolyása alatt, Magyarországon Tito marsall „imperialista bérénc, láncos kutya”, Jugoszlávia pedig a „szocializmus eszméjével (potenciálisan) szembenálló ellenséggé változott.” A politikai frazeológiának és a hangszínváltásnak megfelelően a katonai helyzet is a baráti kapcsolatból a feszültebb, ellenséges irányba tolódott el.

Újra életre kelt a Békés megyei kapcsolat. Az 1948. augusztus 26-val induló és szeptember 10-én záruló vitorlázótáborban már ismét itt volt Botyánszki János, Csicsely Mihály, Pap Gyula, Rattai József, Petényi László és Zahorán Mihály.

A 28 fős táborban húszan tettek A, és négyen B vizsgát. A tábor parancsnoka

Pálinkás György volt, oktató Pint István és a későbbiek során bekapcsolódott még Lindenberger János is. B vizgázott Szentpéteri Dezső (Szeged), Pap László, Szabó János (Sonáj, később Hajdúszoboszlón már Hangárjani), szentesiek és Csicsely Mihály (Békés megye) is. A vizsgát tették: Berényi Antal, Bodor Sándor, Debreceni Sándor, Fekete M. Kálmán, Gerber Endre, Győző Molnár László (Szentes), Iványi Mihály, Kiss Károly, Kotormány Lajos, Kulcsár Ferenc, Magyar József, Mucsi Lajos, Papp Gyula, Pásztai József, Petényi László, Rattai József, Székési Balázs, (Szentes), V. Kiss Sándor⁶ (Szentes), Várkonyi Tibor és Zahorán Mihály szeptember 7-én és 8-án. A következő tábor szeptember 13-án indult. Ennek lezárása után márciusig csak a hétvégeken és az ünnepnapokon volt gyakorlati repülése a vitorlázó repülőeknek.

Kunszeri Béla egyedül nem győzte hivatali munkája mellett a repülőtér és az oktatás irányítását. Massányi Sándor vezető oktató egészsége megromlott, a repülőorvos ideiglenesen felfüggesztette a repülési engedélyét, ezért a gyógyulás idejére máshol kellett munkát vállalnia, így 1948-tól ismét Pálinkás György oktatót hívták meg az egyesülethez a nyári tábor vezetésére és a hétvégi repülésekre. „Először csak csörlésből, Tücsökkel, Vöcsökkel, Cimborával és Pilissel repültünk, – azzal a törtszárnyú Pilissel, ami egyetlenként maradt meg a háború utáni Magyarországon, örömmre a szentesi repülőtéren. A romokból előkapart és kikalapált Bückerekkel csak később repültünk” – nyilatkozta Dienes Lászlónak, a Szentesi Élet riporterének, az 1949-es katonai előképző tanfolyamoknak emléket állító márványtábla avatóján, az egykori hallgatóknak rendezett negyvenéves találkozón.⁷

1948 őszén az egyik októberi üzemnapon a BSZKRT-ok bemutató repülést rendeztek. Ezzel az alkalommal kívánták megköszönni a szentesieknek a bő egy éves

szíves vendéglátást. Ezen a rendezvényen a gimnázium modellezői is tartottak röptetést. Gulyás Imre és Telekesi János mutatta be legújabb vitorlázó repülőmodelljét Dobrai Ferenc segítségével. Ismereteink szerint a szentesi modellezőknek ez volt az első, nyilvános bemutatkozása. Később, november közepén volt egy nagyobb megmérettetésük Cegléden, ahol ugyancsak ez a triumvirátus képviselte Szentest. A BSZKRT-os bemutatónak nem volt propagandája, így csak kevesek tudhattak róla és ennek megfelelően azon mintegy 100-150-en vettek részt. Ez a rendezvény volt a háború utáni első bemutatója a szentesieknek is. Ezt az eseményt és a repülőmodellezők ugyancsak látványos bemutatóját a tagtoborzásra használta ki az egyesület. A szentesi lapokban írást jelentettek meg a modellezés elméleti, gyakorlati előkészítő szerepéről, hasznáról, amiből egyenesen következik a gyakorlati, a „népi repülés”. A repülőmodellezők munkáját is a repülőklub irányította. A repülőklub modellező kör szakmai irányítását Szilaj Varga Gyula látta el, de a felügyeletet a körzeti megbízott, Pap János szegedi modellező végezte 1951 áprilisáig. Ezen időpontot követően a körzeti központ vezetésével és a területhez tartozó modellező körök ellenőrzésével és szervezésével Szilaj Varga Gyulát bízta meg az OMRE. Mind a modellezés, mind a repülés szervezésében, mind a mindennapi aprólékos munkában rendkívül sokat segített a csongrádi Fülöp László villanyszerelő és modellező körvezető, valamint Szilaj Varga Gyula ex-felderítő pilóta szakaszvezető.

December 1-jén befejeződött a szentesi repülők kiképzése. Új hír kapott szárnyra a Magyar Alföld hasábjain: dr. Kunszeri Béla bejelentette, hogy a következő év, 1949 tavaszán háromhónapos, katonai előképző motoros repülőiskola kezd meg a működését. Akik katonai pályára készülnek és részt kívánnak venni az iskolán, azok

máris jelentkezhetnek az alispáni hivatalban. A megbízott parancsnok tájékoztatójában kiemelte, hogy 1947 júliusától 60-an részesültek vitorlázórepülő kiképzésben, elsősorban ezek oktatása folytatódik tovább a motorosrepülő iskolán. A háromhónapos kiképzést követően egy második tanfolyam indítására is van esély, és ezzel párhuzamosan két vitorlázórepülő-tanfolyam is ellátja a tőle elvárt motorosrepülésre előkészítő feladatot. Itt hangzott el először, hogy az elméleti és a gyakorlati oktatás kiegészítőjeként a politikai oktatás is beépül a tematikába. A repülő növendékek ellátásáról az OMRE gondoskodik, majd az adu ászt a végére tartogatva Kunszeri közölte a részvevőkkel, hogy 1949 tavaszán megkezdődik a hároméves terv keretében, mintegy félmillió forintos költséggel a repülőotthon és parancsnoki épület építése – ezzel a nagyszerű hírrel fejezte be tájékoztatóját a szentesi repülők immár kitüntetett repülője. Az Országos Magyar Repülő Egyesület 1948. október 9-10-én tartott első Országos Kongresszusán dr. Kunszeri Béla a gépek elrejtése, megóvása, valamint a repülés újraindítása terén végzett áldozatos munkája elismeréséül a Népi Repülésért Érdemjelvény⁸ ezüst fokozatát kapta meg. Vass Mihály hangármester és V. Kiss Sándor mint kiváló növendék bronz fokozatú elismerésben részesült.

A 1948-as szabadságharc centenáriumi ünnepein a megye városai fölött többször is megjelentek a szentesi repülőgépek is viárgszórás céljából

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 20-án adta ki a németekkel szembe forduló hadsereg létesítéséhez a toborzást. A légierő első századának, a tisztjelölteknek a képzése már 1947-ben megkezdődött a Kossuth Akadémián, – bár még repülőgépük nem volt. Egy évvel később már a Kilián György Hajózási Iskolára szólt a toborzottak behívása, illetve a repülőgépvezetők előképzése. 1949 tavaszán, konkrétan április

2-án kezdődött (hivatalosan 4-én nyitották meg) az OMRE motorosrepülő kiképzése a szentesi repülőtéren is a néphadsereg légi hadereje javára. Az iskola első parancsnoka Oravecz Nándor volt, majd július 15-től Kracszenics Lajos, a háború alatti m. kir. vadászpilóta szakaszvezető lett a kiképzés vezetője. A klubtagok vitorlázó repülése május elsejével kezdődött.

Az 1949-ben Szentesen szerzett élményeiről, emlékeiről Kracszenics Lajos Repülő hétköznapiak címmel könyvet írt, ahol a neveket többségében megváltoztatta.⁹ Oktatók voltak Bajsa Andor, Hernesz Károly, Kalmár László oktató és politikai nevelő, Kardos Elemér, Kracszenics Lajos iskolaparancsnok, Michna György, Oravecz Nándor (Népi Repülésért Érdemjelvény ezüst fokozat tulajdonosa), főoktató, Pákozdy László (Népi Repülésért Érdemjelvény bronz fokozattal kitüntetve), Pálincás György, Széles Géza, Papp Ferdinánd (több írásban is Ferenc néven említik), aki a Szentesen töltött szép napokról szíves örömmel emlékezett a Magyar Szárnyak 2000. évi évkönyvben közölt írásában.

Az erről az időszakról megjelent részből idézem az ide vonatkozó néhány mondatot. „Természetesen családtagjaink is velünk voltak. Szabadidőnkben felejthetetlen halászlévacsorákat szervezett Kunszeri Béla megyei alispán, sportrepülő barátunk a mindszeri Tisza-parti halászcárdában, ahol eredeti pusztamérgesi jó borral hűsítettük szomjunkat, amíg a pénztárcánk bírta.” Az OMRE Repülési Osztálya a Közlekedési Minisztérium 16.462/1949.III. rendelete alapján Erényi Bélát bízta meg a Bucker iskola hangármesteréül Vass Mihály vezető hangármester mellé.

Tiszti iskolára előképzési feladattal Győrött, Balatonkilitin, Esztergomban, Szolnokon és Algyőn indult tanfolyam a szentesi létszámmal együtt 250 fővel. Az itteni tanfolyamra 40 fő vonult be, majd a vizsga fölter-

jesztésben, szeptember 22-én már csak 35 fő neve szerepel, közöttük V. Kiss Sándor szentesi növendéke is, akit a vitorlázó repülőoktató iskoláról rendelték haza. A hajózó jelöltek az I. fokú vizsgát június 30-ig befejezték, majd folytatták a műrepülő iskolával. Szentesről az algyői iskolán, Pálincás György oktató növendéke volt Magyar Sándor.¹⁰ A megfigyelő tanfolyam is június 15.-én indult 120 fővel és az október 1-je és 5-e közötti vizsgán 114-en indulhattak,¹¹ ugyanannyian megfelelték és ennyien vonultak be a szolnoki tiszti iskolára. A magyar demokratikus légierő vajúdásának ez volt a kezdeti három hónapja, amely június 30-án ért véget. A növendékek I. fokú motorosrepülő alapképzést kaptak. Bucker Bü-131-D2 Jungmann Csizre keresztelt iskolagépeken 30-35 óra alatt jutottak el az egyéni műrepülésig. Szentesen repült április és október között a HA-BKT, korábban ez volt az I-106-os katonai jelzésű gép, majd a HA-BKK, a HA-BKO, HA-BKZ, HA-BKQ, illetve az I-105 lajstromjelű Bucker; összesen 6 gép szolgálta folyamatosan a napi kiképzést. A kezdeti időszak ellátására jellemző volt, hogy a hat Buckerre összesen egy mentőernyő jutott. A repülésre alkalmatlan meteorológiai helyzetben végezték az elméleti tárgyak oktatását. A tanfolyam október 5-én ért véget. A roncokból „kikalapált” Buckerok jól állták a megterhelő megpróbáltatást, gépsérülés alig volt, legfőlegbb műszaki okból. „Velünk történt meg, hogy fölszállás közben leszakadt a bal futóműről a kerék, – emlékezett vissza növendék korára V. Kiss Sándor –, de szerencsésen sikerült, nagyobb baj nélkül, megúsznunk a leszállást.”

Daka Olga neves vitorlázórepülőnk a Bucker-iskola időszakában tanulta Szentesen a motoros repülést Siebel Si 202 Hummel típusú német gyártmányú, kétkormányos iskolagépen. (A központi nyilvántartás 2 ilyen típusú gépről tud, amely magyar nemzeti jellel repült.) A pilótánál műszaki hiba miatt az augusztusi repülővizsgán, a géppel

együtt sérült. Felgyógyulása után az egyik legeredményesebb magyar repülőnő lett. A gép maradványa a hangár északnyugati sarkában állt évekig és szolgált pihenőhelyül az esetleges illetéktelen behatolók ellen őrködő, a nyitott hangárt vigyázó növendéknek.

1949 tavaszán több alkalommal előfordult, hogy a szolnoki sportrepülők Szentesen tartották a repüléseiket, mert a szandaszőlősi repülőtéren „a Tisza árterében lévő” zöldár idején kiszorította őket a hatalmas területről. Ugyanennek az évnél az őszétől, mint tudhatjuk, Tito a szocializmus sajátos útját kezdte járni, így az algyői vitorlázórepülő, – mivel légvonalban közel volt, van a repülőtéren a jugoszláv határhoz, – felsőbb utasításra, 1957 tavaszáig több alkalommal áttelepültek Szentésre és együtt tartottak üzemnapot a helybeli repülőklub tagjaival. Ez év május 22-én Békéscsabán repülőnap volt, ahol a szentesi Búcker iskola növendékei rendezői feladatot láttak el.

Az augusztus 4-én kezdődött budapesti Világ Ifjúsági Találkozó (VIT) és más jeles alkalmon Búckerrel vettek részt a szentesi iskola oktatói. Többnyire növendékekkel repültek a vendégek fogadására, hogy ez az idő se vesszen el a kiképzésből.

Pálincás György oktató emlékezik a VIT-tel összefüggésben: „15 gépes kötelékből a Nyugati pályaudvar környékén az érkező csoportokra szórtunk székfűt, majd a budaörsi ünnepélyes megnyitón. Ezután augusztus 22-én és 24-én Szegeden az osztrák delegációra 3-6 gépes csoportokban illatos virágsszirommal bombáztuk a tömeget közösen az algyőiekkel. Itthon 29-én, a DIVSZ Kongresszusról hozzánk érkező nyolc küldöttet a szudáni négert, az amerikai indiánt, a kínai, az osztrák, a holland, a finn, a vietnámi és a kanadai vendéget a Kossuth téren köszöntötte dr. Kunszeri Béla alispán, majd a beszéd idején, a tér fölött köröző 3 Búckerből több rácsapással, záporozó székfű- és virágssziromesőzt zúdítottunk

a vendégekre és az összegyűlt lelkes ünneplő tömegre. Ebéd után a delegáció kilátogatott a repülőtérré, ahol rögtönzött bemutatót és sétarepülést rendeztünk a tiszteletükre. Ott és akkor a nagy attrakció is bevetésre került, nevezetesen a három egymást követő géppel, oszloprepülésből végrehajtott óriáskerék a nézők nagy ámulatára. A csoportos műrepülés már a műfajon belül is a magasiskolához tartozik.”

Július 31-én Hajdúszoboszlón repülőnapot rendezett az OMRE. Ez volt a későbbi budaörsi repülőnap főpróbája. A Búckerek kötelékreállításán részt vettek a szentesi iskola gépei is. Az öt géppel bemutatott loopingnál történt, hogy Szűcs Dénes a motoros rep. ov. a Nappal szemben vezette a köteléket. Az emelkedő ágban elvakított pilóták közül – a közvetlen mellette repülő jobb kísérő – Gyulai Andor oktató belecúszott a vezérgépbe. A hibás irányításból keletkezett légibalesetért az osztályvezető sajnós az életével fizetett, Gyulai Andor légcsavar nélkül, törött bal futóval, a repülőtéren közepén szerencsésen földet ért.

Ebben az időszakban készültek a '49. szeptember 4-i budaörsi repülőnapra is. A szentesiek közül Bartos és Michna oktató Gyulai Andor, Pálóczi György és Szenner oktató társaságában volt kijelölve az öt Búckerrel bemutatásra kerülő óriáskerékhez. A szentesi csoportból az Algyőn július 24-én megrendezett, Bottló Károly, az új osztályvezető ötletét 1000 m magasságban megvalósító csillagrepülés főpróbáján részt vett Krascenics Lajos (a Népi Repülésért Érdemjelvény bronz fokozatával kitüntetve), Michna György, Kalmár László, valamint Bartos Géza oktató. A 20 Búckerrel alkotott, a starttól a leszállásig szabályos ötágú csillagot formáló alakzat a budaörsi repülőnap nagy attrakciója, a záró száma volt. A gépek Mátyásföldön szálltak fel. A nyitó szám, az ötven motoros géppel feszes egységben indult óriás csoport – mert a „zászlós gép” piló-

tája indokolatlanul változtatgatta a sebességét – a tömeges ütközés elkerülésének érdekében felbomlott. A nézőket és a szakembereket a jól sikerült csillagrepülés, a záró szám kárpótolta. A ballonvadászat háromgépes kötelékét Krascsenics Lajos szentesi parancsnok vezette. Ekkor repült a három vontatott Futár kötelékben Lottringer Attila és Legenyei Lajos társaságában az egy hónappal később Szentesre kinevezett repülőtér-parancsnok, Grohmann István is. Az összességében jól sikerült repülőnap végén, az értékelő összjövöten az OMRE főtitkára elismeréseket adott át. A szentesi gárdából Népi Repülésért Emlékjelvény ezüst fokozatát kapta Bartos Géza és Michna György, a bronz fokozatot Kérges Géza érdemelte ki.

Megalakult az OMRE Szentesi Repülő Klubja

1949 nyarára, még a hajózó és a megfigyelő előképző iskola működése alatt elkészült a repülőtéri pilótaotthon. (Az iskola épületének homlokzati rajza a Magyar Repülés 1949. április 25-i számában megjelent.) Ennek az évnek az őszén az OMRE erőteljes tagtoborzást indított „régén nem látott sikerrel”. Dr. Kunszeri Béla „a szentesi és a környező városok középiskoláiba küldött” fölhívására az egyesületi taglétszám ugrásszerűen megnőtt. Hívó szavára 1949 késő őszén a megyeháza nagytermének előterében 68 repülni vágyó, jórészt helyi fiatal zsúfolódott be, ahol a jelentkezés feltételeit és a következő összjövöten időpontját, a kiképzés metodikáját tudhatták meg a megjelentek. A következő találkozón, november 2-án átalakult az addigi Csongrád Megyei Repülő Egyesület az OMRE Szentesi Repülő Klubjává.¹²

Kunszeri Béla történelminek nevezte az eseményt. Halottak napján született a

szervezet, de az életképessége fellendülést, gyarapodást hozott a városnak, a tagságnak egyaránt. A rövid közgyűlés után a 18 éven aluliaknak már a szülői beleegyezéssel ellátott tagfelvételi kérelmet kellett leadni. A csoport orvosi vizsgája december közepéig befejeződött. Itt és ekkor mutatta be Kunszeri Béla a klub tagságnak az új repülőtér-parancsnokot, Grohmann Istvánt, aki középiskolás korában sikeres repülőmodellező volt, és a '49-ben rendezett budaörsi repülőnapon kötelékben repült – mint erre már korábban utaltam. Közben hetente elméleti képzés volt az új, repülőtéri pilótaotthonban, az órákat az új parancsnok tartotta. A toborzás sikerrel járt a közeli városokban: Csongrádról 16 fő Szilaj Varga Gyula, Kiskunfélegyházáról 12 fő Terescsényi Endre, Hódmezővásárhelyről 4 fő id. Kruzslicz Károly vezetésével járt át hétvégeken Szentesre a vitorlázó repülőönvendékek csoportja, valamint Kunszentmártonból is néhányan, de ők állandóan ingadozó létszámmal. Amint a „szomszéd várban” is megindult a repülőélet, az orosházi és a többi Békés megyei helység sportrepülőit Békéscsabára irányította az OMRE, a központi akarat. Október végén egyéves OMRE politikai tisztképző iskola kezdte meg működését a repülőtéri oktató bázison, 1951 végéig több ilyen is szerveződött a szentesi repülőtérre. A város az OMRE repülési szakkáder-képzés fontos bázisává lett.

Erős vára volt a sportrepülésnek a gimnáziumi modellező kör, ahol '49-ben Gulyás Imre hetedikes diák vezette a szakmai munkát évfolyamtársa, Telekesi János helyettes segítségével. Mintha megvalósulni látszana a '35-ben megálmodott Bonczos-féle előrelátás, bár tizennégy éves késéssel, „Ha majd a szentesi elemisták repülőgépmodellel építenek!” Ennek az évnek az őszén szerveződött az Erzsébet téri volt Katolikus Iskola felső tagozatos tanulóinak modellező köre, amelynek közvetlen irányítását a „repülő klub” látta

el. Ennek a körnek volt négy éven át tagja Varga Károly is, a későbbi modellező válogatott kerettag. Az első elhelyezésük a Kiss Bálint utca 2. sz. alatt volt, a néhány évvel korábban megszűnt Alföldi Nomda egyik helyiségében. 1950 nyarán a gimnázium is kitelepítette modellezőit a rajztermi szertárból, és a két kör egyesülve települt át az Erzsébet térre, a későbbi Köztársaság téri Általános Iskolába, a Szemán Cukrászda melletti üzlethelyiségbe. Ekkor Vigh Mihály, majd később Pusztai János, őt követően Keszthelyi Vilmos, '53 őszétől pedig Kutas Mihály lett a modellező kör ifjúsági vezetője. A gimnáziumi időszakban Kornya Lajos volt a tanár felügyelő, az általános iskolai években Nyéki Gyula berekháti iskolaigazgató (aki a világháború idején a közfelderingatóknál teljesített földi szolgálatot) töltötte be ezt a tisztséget. A modellezők anyag- és építési tervrajz-szükségletét az OMRE biztosította, de a kezdeti időszakban a zavartalan ellátásnak sok akadálya volt. A modellező kör végül a Kiss Bálint utca 9. sz. alatti repülőklub épületében, majd 1956-ban „a klubbal együtt” a korábbi Uri Kaszinóban, az akkor már Zeneiskolában nyert elhelyezést.

1949-ben, az ősz közeledtével a szentesi és a csongrádi napilapokban mind a repülésre, mind a repülőmodellezésre hívogató írások jelentek meg Szilaj Varga Gyula modellező körzetvezető aláírásával. A csongrádi Magyar Alföld című napilap 1949 decemberében egyik számában közli, hogy a városból eddig 30 fő jelentkezett sportrepülőnek, de a körzetvezető továbbra is várja a jelentkezőket a városháza 5. sz. hivatali szobájában. A Magyar Szabadságharcos Szövetség csongrádi csoportja értesíti Csongrád város repülni vágyó fiataljait a helyi hírharsona útján, „...hogy a motoros és vitorlázó, valamint az ejtőernyős kiképzés megkezdődött. A motoros pilóta képzés három hónapos lesz, korhatár 17 évtől 21 évig. A vitorlázó pilótaképzés egy hónapos lesz. Jelentkezni lehet

14 évtől 21 évig Ejtőernyős kiképzés szintén egy hónapig tart, jelentkezési korhatár 17 évtől 21 évig. ... Az ejtőernyős kiképzésre kizárólag férfiak jelentkezzenek. A motoros és vitorlázó kiképzésen nők is résztvehetnek.” Az érdeklődők jelentkezhetnek a Szövetség repülő és modellező szakosztályánál: Iskola u. 2. Szilaj Varga Gyula szakosztályvezetőnél.

A modellek repülési idejét az időmérő-biztosok hitelesítik, akik a Federation Aeronautic Internationale, a FAI szabályaiból vizsgát tesznek és a modellek házi vagy versenyszerű repítése alkalmával mért időt jegyzőkönyvbe rögzítik, és igazolják annak hitelét. A szentesi csoportból ők Berezhvai László (Kati), Demeter Sándor, Gulyás Imre (Cumulus), Keszthelyi Vilmos, Pap László Géza (előbb Kiskunfélegyházán, majd Szegeden), Pusztai János (Sonáj), Solti Leó Lajos, Szepesi Sándor (Kina), Telekesi János (Zsan), Varga Árpád (Öcsi), Varga Károly (Karesz) és Vigh Mihály (Mihu).

A Magyar Szabadságharcos Szövetség Csongrádi Kossuth Lajos Modellező Szakosztálya versenyre hívta a szentesi modellezőket. A versenyt Csongrád békényi területén rendezték 1949. május 17-én. Tizenegy nagy teljesítményű repülőmodellt neveztek a két város első helyközi megmérettetésére. Szentest Gulyás Imre, Telekesi János, Berezhvai László, Vigh Mihály és Dobrai Ferenc képviselték nyolc géppel. A csongrádiak szakosztályon belüli versenyt is rendeztek, mert a kitűzött cél az volt, hogy megdöntsék Fülöp László szakosztályvezető rekordját. Bizonyára nem voltak említésre méltó eredmények, mert ami született, azt nyilván nem tartották az utókor számára megőrkítésre érdemesnek a korszak nagy krónikásai, a zszurnaliszták. A versenyről említést sem tesznek a szentesi lapok. A csongrádi Magyar Alföld hasábjain jelent meg a Szentesen rendezett visszavágó verseny eredménylistája is. Onnan tudhatjuk a résztvevők nevét, így Gulyás Imre, Berezhvai László, Vigh Mihály, Dömsödi János,

Nagygyörgy Dezső szentesi versenyzők képviselték a város repülőmodellezőit. A nemes vetélkedés győzelmi pálmáját a csongrádiak vihették haza. Egyéni versenyben Szilaj Varga Gyula, az MSZHSZ Csongrádi Modellező Körének vezetője győzedelmeskedett. Dicsőséget hozó gépe negyven kilométert repült. Az ezüstfényben tündöklő második helyet Gulyás Imre, a szentesi gimnáziumi modellezőkör vezetője tehette a tarsolyába. Mindjárt a tanév vége előtt – a volt megyeháza nagytermében – toborzó jelleggel egy vitorlázó repülőgép kiállítást szervezett az OMRE Csongrád Megyei Csoportja. Az eredeti nagyságú repülő eszközök, pl. a Pilis mellett az őсреpülők használta motorok is bemutatásra kerültek. Nagy attrakció volt Svachulay Sándor, a rákosi-repülők egyik feltaláló repülőgép-tervezője, pilótája által megálmodott csapkodószárnyú repülőgép modelljének bemutatója.

A nemzetközi politika hullámaint követve központi utasításra, 1948. november 14-e után – ideiglenesen – 1957 nyaráig az algyőiek több alkalommal is hosszabb-rövidebb időre a gyakorlati repüléseiket Szentesen kényszerültek végrehajtani. Hogy az országos szervek miért pont akkor és miért pont Szentesen rendelték el a repülést? Nem tudni. A megértéshez valószínűleg a külpolitikai titkos irattárában lehetne a választ megtalálni. Az év végén ismét a „Ki akar pilóta lenni?” kérdéssel adott közre újabb toborzó hirdetést az OMRE. 16 és 21 év közötti fiatalokat invitáltak a szeptemberben induló vitorlázórepülő-tanfolyamokra. Végére az elméleti fölkészítés a tavaszi repülés kezdetére december elején kezdődött, és a következő év márciusában zárult. Az első repülő üzemnapra közel hetven repülni vágyó növendék jelent meg, vagyis tett sikeres elméleti vizsgát

BATTA SÁNDOR – PUSZTAI JÁNOS: A szentesi sportrepülés rövid története. *Magyar Szárnyak*, 2001. évi évkönyv.

CSANÁDI-NAGYVÁRADI-WINKLER: *A magyar repülés története*. Budapest, 1974.

KIRÁLY SÁNDOR: *Ötven év a Tisza felett*. Szolnok, 1986.

KRASCENICS LAJOS: *Repülőhétköznapiak*. Budapest, 1998.

MACHALEK ISTVÁN: *Békés kék egén*. Békéscsaba 1991, MHSZ Békés Megyei Vezetősége.

MHSZ Szentese, 1984–*Magyar Szárnyak*, 1974., 1996, 1997, 1998, 2000. évi évkönyv

PROHÁSZKA-POCH-SÜTŐ – WINKLER: *A magyar modellezés 75 éve*. 1984, MHSZ.

PUSZTAI JÁNOS (összeáll.): *A szegedi repülés története*. Szeged 2002, Belvedere Meridionale.

PUSZTAI JÁNOS (szerk.): *Az MHSZ Szentese Városi Vezetőség és klubjainak története*.

SZABÓ JÓZSEF: *Repülési lexikon*. I–II. Kötet. Bp. 1991, Akadémia Kiadó.

FOLYÓIRATOK, PERIODIKÁK:

Iván Dezső: A magyar katonai repülés helyzete és problémái a második világháború befejezésétől a békeszerződés ratifikálásáig – 1945. május 30-tól 1947. október 1-ig. *Hadtörténelmi Közlemények*.

Top Gun, 1995. 6. sz., 1996. 13. sz.

Magyar Repülő, 1948. 01. 1. sz.

Magyar Repülés, 1948., 06. 10., 12. 25., 1949. 04. 10., 04. 25., 05. 9. sz., 05. 10. sz., 06. 11. sz., 08. 10. -én.

Repülés, 1979, 8. sz., 11. sz.

MHSZ Élet, 1984. 17. sz.

NAPI ÉS HETILAPOK

Magyar Alföld, 1946. 07. 10., 08. 09., – 1949. 04. 10., 07. 12., 08. 30., 08. 31., 09. 10.;

Csongrádi Magyar Alföld, 1949. januári számai;

Szegedi Kis Újság, 1946. 06. 09.;

Szentesei Élet, 1979. novemberi szám.

INTERJÚ

Pap László ny. tanár, repülő oktató,
V. Kiss Sándor nyugdíjas, egykori MIG–15-ös pilóta,

Szilaj Varga Gyula nyugdíjas, m. kir. pilóta szkv.

IRODALOM

LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMOK

Csongrád Megyei Levéltár Szentesi Levéltára

– 294500/1946. BM. rendelet a repülő sport-
egyesületek megalakulásáról.

Polgármesteri iratok

– Kimutatás a Szentesi Megyei Város Villa-
mosművétől a repülőtéri épületek elektromos
hálózatának állapotáról – 1944. november
13.

– 2561/1945. Válasz a Szövetséges Ellenőrző
Bizottság átiratára az amerikai hadsereg Ma-
gyarországon elesett katonáinak ügyében.

Főispáni iratok

– 1289/1945. Szövetségesek Ellenőrző Bi-
zottsága átirata az amerikai hadsereg Magyar-
országon elesett katonáinak ügyében.

– 697/1945. Amerikai katonák holttestének
felkutatása.

– 1524/1945. Főispáni értesítés a polgármes-
tereknek, a BM rendeletnek megfelelően – az
orosz katonai alakulatok téli elszállásolásával
kapcsolatos repülőter létesítésénél követendő
eljárásról.

Alispáni iratok

– 6653/1945. Temetőn kívüli polgári és ka-
tonai személyek exhumálása.

– 1232/1946. ikt.sz. 02.07.-én A közbizonyt
ért háborús károk összeírása.

– 9080/1946. Csongrádvármegye
Sportrepülő Egyesületének alapszabálya.

– 4653/1947. Csongrádvármegyei
Sportrepülő Egyesület segély kérelme.

– 11684/1948. Csongrádmegyei Repülő Egye-
sület a támogatási kérelmét visszavonja.

– 2573/1948. Repülőalapnak a szentesi re-
pülőtéri épületek kijavítása. Levél a munka-
ügyi miniszternek.

– 6417/1948. A szentesi repülőtéri hangár
helyreállításához 25 ezer Ft támogatás kérése
az Országos Tervhivataltól.

– 3544/1944. Polgármesteri jelentés a vá-
rosban lévő kincstári vagyronról.

Hadtörténelmi Levéltár

– HM. 21.011/1947. 09. 06. Levél a Köz-
lekedésügyi Minisztériumnak a sportrepülő
anyagok átadása ügyében,

– B-388/1949. BK/E. 1949. 09. 26. Az
OMRE levele a honvédelmi miniszternek
a motoros repülőiskolák, valamint a szen-
tesi megfigyelő iskola elméleti vizsgájának
időpontjáról. Melléklet: vizsgázók névsora,

vizsgáztatók névjegyzéke és beosztása, vizs-
gatárgyak vizsgarendje.

Magándokumentumok

– V. Kiss Sándor repülési naplója.

JEGYZETEK

¹ Az 1947. esztendő őszén a Kossuth Akadé-
mián megkezdődött az első repülőcsoport kikép-
zése. A repülőterekre vonatkozó potsdami igény
a 11 249/1947. 04. 17-i levél alapján a szentesi
repülőtérre nem terjedt ki. A Magyar Szovjet Légi-
forgalmi Társaság csak a győri, pécsi és a békéscsa-
bai sportrepülőtereket vont be a légiforgalomba.
Megjelent a 294.500/1946. sz. BM rendelet a
sportrepülő egyesületek meg- és újjáalakulásáról.
A sportrepülés átkerülését a közlekedési tárca-
hoz rendkívüli módon sérelmezte a HM, mert
az „eredményeire elsősorban a honvédelemnek
volt szüksége.” – fogalmaz a HM a közlekedési
minisztériumnak a sportrepülési anyagok átadása
ügyében küldött 21011/1947. szeptember 26-i
elnöki átiratában, majd folytatja: „...az ország
szűkös anyagi viszonyai nem engedték meg azt,
hogy tekintélyes összegeket fordítsanak a legköltsé-
gesebb sportra, a sportrepülésre csak azért, hogy
az ifjúság a repülés szépségeit élvezze. ...A katonai
repülés szervezése szükségszerűen előírta a sport-
repülés helyreállítását oly mértékben, hogy az a
katonai repülés igényeit kielégítse.”

² A magyar közlekedésügyi miniszter a
64560/1946–III. november 5-én kiadott rende-
letével engedélyezte az egyesületek működését, ha
az rendelkezik a BM által jóváhagyott alapszabály-
lyal.

³ Dr. Kunszeri Béla vármegyei másodjegyzőt
1946. június 7-én megyei alispánná választották.
Ő volt az MRSZ, majd később az OMRE megyei
megbízottja.

⁴ Az amerikai repülőgépek helyett azok szovjet
változata, 10 darab Li-2-es érkezett, míg csatla-
kozó repülőgépnek (légitaxinak) a Romániának
adott, majd később Magyarországra továbbított
PO-2-esek két utast vagy egy fekvőbeteget és
orvost, ápolót befogadó változatai. A szovjet fél
ezekkel az apport gépekkel lépett be a részvénytá-
rsaságba, illetve hozta létre hazánkkal közösen
a MASZOVLET-et.)

⁵ Nagy szerencse volt az, hogy valamennyi
politikai trend sajátos, a társadalom által megbecsült
specifikus, elit reklámhordozónak tekintette
a sportrepülést és támogatásával, anyagi segít-

ségével igyekezett a maga oldalára állítani ezt a csoportot, mint a honvédelem egyik meghatározó civil szerveződését.

⁶ V. Kiss Sándor Szentesen született 1928-ban. A vitorlázó repüléssel 1943-ban ismerkedett meg, majd a sportrepülés 1947. júliusi újraindítása ismét a repülőtéren találja. Még B vizsgás, amikor a klubja vitorlázó repülőoktatói iskolára küldi, ahonnan a 1949-ben indult hadseregen kívüli katonai előképző iskolára visszarendelik Szentesre. Szolnokon avatják repülő hadnaggyá. Átképzés után MIG-15-ön teljesít szolgálatot, oktat. Századosi rendfokozatban századparancsnok, amikor súlyos gerincsérüléssel járó balesetet szenved. Felgyógyulása után egészségügyi okból nem repülhet. Leszerel és a Csongrád Megyei Vendéglátóipari Vállalatnál dolgozik mint üzletvezető. Ma nyugdíjasként él Szentesen.

⁷ A negyvenéves találkozót 1989. július 25-én a szentesi Repülés Baráti Kör vezetője, Batta Sándor szervezte V. Kiss Sándorral, az egykori nővendékekkel közösen. Ekkor a Szegedi Ruhagyár Szentesi Gyára igazgatási épületének bejáratánál – a volt repülőtér lakóépületének főbejáratánál – emléktáblát helyeztek el. V. Kiss Sándor tíz évvel korábban (1979-ben) is megkísérelte a találkozó megszervezését, de az is mérsékelt sikerrel zárult. Az ünnepi alkalom egybeesett a Szocialista Országok Világ bajnokságra Előkészítő Nemzetközi Vitorlázórepülő Modell Versenyével. Jelenlétükkel megtisztelték mind a verseny záró napját, mind a bajtársi találkozót és az emléktábla avatását a szegedi veteránrepülők is.

⁸ Polgár László a *Magyar sport- és polgári repülés* érmei című, 1989-ben kiadott könyvében OMRE Kitüntető Jelvénynek nevezi az első, a szervezés időszakában történt elnevezés szerint.

⁹ Szentes neve a könyvben Szengencs, Krascsenics Lajos neve Kaszás Péterre módosult, Oravecz Nándor főoktató a könyvben Nánási László lett, Bottló Károly OMRE Mot. Rep. ov Boros Károlyra változott, Michna György Mihályfi György oktatóvá lett, Kalmár László oktató és politikai nevelő neve a könyvben Kálmán Lászlóvá formálódott. Bartos Géza Bartos Tódor lett. Rónai Rudolf főtitkár-helyettest Rózsa Rudi néven említi a szerző. A Kardos Géza álnév valójában Kérges Géza oktató nevét takarja. Révész az OMRE főtitkára anyakönyvi családi névén Rédei György. V. Kiss Sándor szentesi növendéket családi névén

említi az író. Grúber, a párttitkár becsületes neve valójában Nasztanovics Ferenc. A könyv végén exponált gyilkossági kísérlet a szerzői dramaturgia része, a valóságban nem történt meg, az csupán a fantázia műve. Hollósi Erzsébet, Zsóka a neves sportrepülőt Daka Olgát személyesíti meg.

¹⁰ Magyar Sándor 1949. június 17-től október 2-ig tanulta Algyőn a motoros repülést. Elsőfokú repülő vizsgával (egyedülrepülő) került a szolnoki repülőtisztai iskolára. Oktatója Pálinskai István volt. Hadnagyi rendfokozattal avatták repülőtisztté. Sármelléken, a 25. ezredben teljesített szolgálatot. Parancsnoka Gaál Ferenc százados volt. Romsis László fhdy. géppár parancsnokkal, MIG-15-ön riasztották és célra határsértő gépek ellen, a Fertő tó fölé, 1956. január 21-én. Győr irányából két gép közeledett feléjük, MIG-17-ek voltak. A magyar géppár kilötte az azonosítás jelét, a zöld rakétát, ennek ellenére a MIG-17-ek tovább jöttek. A szovjet gépek sokkal gyorsabbak lévén, a magyarok mögé kerültek, és a Nap irányából támadtak. Magyar Sándor lőtt először, a parancsnok MIG-je fölött ment el a sorozata. Az egyik szovjet MIG-17-es füstölt, majd ütköztek. A sérült gépek osztrák területre zuhantak. A szovjet pilóta katapultált, Magyar Sándor a gépével együtt lezuhant. Három hónappal később Hévízen temették el. A pápai repülőtérről riasztott szovjet gépek – feltehetően – disszidálási szándékot vélelmeztek, mert a magyar repülésirányítás nem jelezte a szovjet repülésvezetésnek a riasztást, viszont ők sem jelezték a magyar félnek készültségi géppárjuk és riasztását. Egymást nézték határsértőnek. A mindkét oldalról elkövetett félreértések és szabálytalanságok sorozatáért a fiatal, 25 éves szentesi pilóta Magyar Sándor repülő főhadnagy az életével fizetett. A felszínességből született tévhit okán azonosították azzal a Magyar Ferencel – ugyan-csak katonatiszt volt –, aki részt vett a szentesi Lakos József rendőrkapitány meggyilkolásában. A szóbeszéd, a féktelen rosszindulat így tette – a hősi címre méltó repülőáldozatból – egy gyalázatos bűnnel kompromittált emberré Magyar Sándor repülő főhadnagyot.

¹¹ Az OMRE szentesi motorosrepülő-előképző iskolára 1949. április 2-án bevonult, vizsgára bocsátott hajózó hallgatói: Ács Ferenc, Balla László, Bánovszki István, Bányai Albert, Battenberg Tibor, Beck Sándor, Boros István, Burg László, Csádi János, Csernák János, Ertl József, Farkas

Oszkár, Fitter Attila, Gaál Alfréd, Gulyás Ferenc, Gulyás Sándor, Győri Károly, Hegyi János, Hevesi András, Ipsics Ferenc, Joszipovics György, Kamondi József, Katona János, V. Kis Sándor, Klupács Tibor, Lakos József, Marczi József, Országh László, Pintér Mihály, Rozsos László, Stoszek József, Szabó József, Szabó Lajos, Villányi László, Wihlbeck János. Összesen: 35 fő.

A szentesi Repülő Megfigyelő Iskola végzős hallgatóinak névjegyzéke: Angyalosi Zoltán, Aranyos László, Asztalos József, Árkovits György, Barabás Gábor, Bartos Ferenc, Basahidi László, Bánoki György, Bányai Gyula, Belopotoczky Miklós, Beloviczky Zoltán, Berend Ervin, Berlóényi Antal, Berkesi László, Béres Sándor, Bujtor Imre, Bukovszky Mihály, Buza János, Czene András, Cseri Ferenc, Csujá László, Dániel Mihály, Decsi Ferenc, Dobránszky Gergely, Dohányos Pál, Erdész László, Égerszegi Aladár, Farkas Géza, Fábian István, Fegyveres Ernő, Fekete Simon, Fender Mihály, Furmann Vilmos, Gertler Károly, Gombás Ferenc, Gyulyás József, Gutván László, Hajdó József, Hegedűs Ferenc, Hegyi István, Horváth László, Ille László, Jeszenszky Ferenc, Kajtán József, Katona Sándor, Katyi Ferenc, Kecseti Jenő, Kiss Attila, Kiss Tibor, Kincses Sándor, Koleszár János, Koppány László, Kovács István, Kovács Vilmos, Kramarics Miklós, Krehó István, Kun Mihály, Kurcsa Ferenc, Lamanda István, Lőkös István, Majerkó József, Malinás Miklós, Melegh Kálmán, Merfesz István, Mikó László, Mohai László, Molnár Imre, Mondok János, Nagy Imre I., Nagy Imre II., Nagy László, Nyírfás Tibor, Olajos Sándor, Osváth György, Papp Tibor, Pekker László, Pércsi Lajos, Petkó János, Péterffy Béla, Pócsik József, Pribék Károly, Prinner Sámuel, Pusztay István, Resch Ferenc, Schmidt István (vezérőrnagy, akit 1979-ben a Nemzetközi Repülő Szövetség [FAI] Paul Tissandier diplomával tüntetett ki), Schneeberger János, Steiner István, Szabadi László, Szabó Ferenc, Szabó László, Szabó Zoltán, Szakonyi József, Szász Jenő, Szepesi János, Székely Sándor, Széki Vilmos, Szilágyi Géza, Szinessy Miklós, Szócs Zoltán, Takács József, Timár László, Tóth Kálmán, Tóth Zoltán, Turbucz Gyula, Urbán László, Vajnay Gyula, Varga István I., Varga István II., Varga István III., Varga Zoltán, Vincze Mihály, Wéninger Ernő, Zinniel Róbert és Zsák Rudolf. A teljes létszám: 114 fő. Mindkét csoport elszállásolása a

Huszár Laktanyában történt.

¹² Az OMRE klubba átalakuló egyesületi közgyűlésén jelen voltak következők: kezdők: Szilaj Varga Gyula, ifj. Vajda János, Vass Jenő, Tóth Ferenc, Darabos Gyula, Imre Lajos, Vida Gyula, Remzso Antal, Vári Ferenc (szds., aki '57-ben társadalmi titkára volt a klubnak), Mézszáros Imre, Vígh Mihály, Rácz József, Szalva László, Piti Görgy, Kurucz Béla, Solti Leó, Dénes István, Magyar János, Ferenczi László, Gulyás Imre, Pataki László, Koncz Vilmos, Szabó László, Pusztai János, Kiss Ernő, Majzik László, Vass János, Simonovits István, Varga Kiss István, Tóth István, Kriska András, Pallagi Sándor, Tantusz Ferenc, Tornyi Molnár Sándor, Gácsi György, Berczeli Bálint, Dankó László, Komáromi Sándor, Szepesi Sándor, Magyar Géza, Szlotta János, Papp János, Hajdú László, Koplándi András, Számel Ferenc, Berezvai László, Rébeli Szabó László, Dezső Imre, Radics Sándor, Érsek Kálmán, Hajnal Ferenc, Bodnár László, Keszthelyi Vilmos, Őze Rózsa, Nyéki Gyula. A vizsgások: Magyar József, Balla Sándor, László Imre. „B” vizsgások: Szabó János, Hollói Gábor, Ludányi Lajos, Papp Tamás, Fülöp Lajos, Kiss Sándor. C vizsgások: Grohmann István pk., Hajagos Károly s. oktató, Gullay Mihály, Vass Mihály hangármester-oktató. Összesen: 69 fő.

A megalakult vezetőség tagjai: dr. Kunszeri Béla elnök D vizsgás, Grohmann István C vizsgás reptér pk. és kiképzésvezető, Hajagos Károly C vizsgás s. oktató, dr. Bánki Béla pénztáros és Vass Mihály C vizsgás műszaki vezető, vitorlázó repülőoktató.

„...MÉG A RÉGI ÖREGÖKTŐL HALLOTTAM...”

KERTÉSZ PÉTER

„Valaki azon Szőlő Hegyen...”

Szőlőtermesztés Kincses-hegyen a XVIII. században

A szőlőtermesztés mindig nagy fontosságú volt a magyar nép életében. A honfoglalás előtti szavaink azt bizonyítják, hogy a magyarság már a Kárpát-medencébe érkezése előtt rendelkezett szőlészeti-borászati ismeretekkel. Ilyen ótörök eredetű szavaink a szőlő, bor, szűr, seprő, ászok, csiger, homlit, bújt, lyuk, pince stb.¹ Eleink már jól ismerték a ligetes szőlőművelést, de nem kizárt, a magasabb színvonalú termelés sem.² A már meglévő gazdag ismereteket csak színezték a XII–XIII. század folyamán betelepült vallonok, a nyugatról érkező németek, majd a XVI. században a török elől menekülő délszlávok, akikhez a balkáni vörösborkultúra jellemzőinek meghonosítása köthető. Az ország területén a középkortól kezdve több jeles borvidéket tartunk számon. Domb- és hegyvidéki borvidékeink a XIV. századtól formálódtak, többnyire irtások eredményeként. Ilyen a Szerémség, Sopron, Eger, Villány Szekszárd, Gyöngyös,³ vagy a XVI. századtól jelentős Tokaj.⁴ A török hódoltság alatt bekövetkezett pusztasodás azonban megszakította ezt a fejlődést. A XVIII. században újraterlepített és művelés alá fogott hegyvidéki szőlőinkben az 1800-as évek végén megjelenő filoxéra végzett hatalmas pusztítást. Az első világháború után hazánk szőlőgazdasága teljesen megváltozik.

KÉPÜNK CSAK ILLUSZTRÁCIÓ

Magyarország szőlőterületének 34%-a idegen fennhatóság alá került.⁵

A Fejér megye északnyugati részén fekvő Iszkaszentgyörgy, pontosabban a középkori Iszka falut már a XV. századi iratok kapcsolatba hozzák a szőlőműveléssel. Egy 1437-es irat szerint Bathwai István, Fejér megye alispánja és Kelkedi Tamás keresztesparancsnok Zenthgergh-i (Szentgyörgyi) Vincze Istvánt eltiltotta az iszcai szőlők használatától, mivel az nem fizette meg hat éven át a hat aranyforint bérleti díjat.⁶ Az eltiltásnak nem lett foganatja, mígnem 1441-ben Szentgyörgyi Vincze István Fejér megye alispánja lett, és ígéretet tett a szőlők visszaadására. A keresztesek iratai 1482-ben említik ismét a birtokot. Egy 1503-ban kelt írás szerint az „Izcai” szőlőhegyen Demeter szolgabíró megállapította, hogy a szőlőket és gyümölcsfákat kiirtották, hatalmas kárt okozva ezzel a birtokosoknak. Ezután már nem említik a területet. 1543-ban a török el-

„...még a régi öregöktől hallottam...”

foglalta Székesfehérvárt, a lovagrend elmenekült.⁷ A szőlők sorsáról többet nem tudunk, valószínűleg a gazdátlanná vált birtokok elpusztultak. A falu Mustar bég ellenőrzése alá tartozott. A terület ezekben az időkben az egész hódoltságra jellemző pusztásodási periódusát élte.⁸

A muzulmánok kiszorítása után az Amadék lesznek a környék gazdái.⁹ Ők kezdik meg az elvadult földeket újrahásznosítani. A legelőként használt pusztákat és erdőket igyekeztek szőlőművelés alá fogni. Az uradalomhoz tartozó Kincses-hegyen 1757-ben kezdődik meg a telepítés.¹⁰ A szerződés szerint az atyai pusztán a Gerencsér ásás mellett fekvő „Kintses” hegyet gróf Galántai Eszterrás Gábor jelöltette ki plántálásra. A területen irtással próbálták a „gyöpöt” feltörni. Általános gyakorlat az égetéses irtásos gazdálkodás volt. A bozótokat, kisebb fákat kivágták, majd a kiszáradt területet meggyújtották. Így jelentős művelési területhez juthattak, a hamu pedig jó trágyának bizonyult.¹¹ Kincses-hegyen székesfehérvári lakosok kaptak földet. A contractus az alábbiakban határozta meg a gazdák jogait és kötelességeit:

„Valaki azon Szőlő Hegyen szőlőt akar felfogni és építeni” először a tiszttartónál kell bejelentkeznie. A tiszttartó levelet állított ki, mely tartalmazta a szomszédos szőlők tulajdonosainak nevét, a terület nagyságát, a birtokbavétel napját, meghatározta az adózás alóli mentesség (dézsma) időtartamát. A szerződésből nem derül ki, hogy hány évre kaptak dézsmamentességet, de hat év lejárta után minden gazda köteles volt fél akó ürmös bornak való mustot adni az uraságnak. A hegymesteren kívül mindenki kilenceddel tartozott, amit a földesúr saját kocsiján szállíttatott az uradalomba. A szőlő a gazda tulajdonát képezte, a tiszttartónál történő előzetes bejelentés után akár értékesíthette is. Az eladó köteles volt bemutatni a leendő tulajdonost, akinek egy forintot kellett befizetni a földesúr kasszájába. Ha a tulajdonos

másképp járt el, a földet azonnal lefoglalták. Ugyanígy elkobozták két forint ellenében a gondatlan gazdák birtokát. Ha valaki „... gazosan vagy parlaggá hagyáná, azon ember legelsőben megintetik, hapedig második intést vár, három forintra fog büntetődni, kit ha nem akarna letenni, vagy harmadik intést várna, annak két pénz fog adatni, és szőlője tőle elvétetik, és az másoknak betsü szerint eladatik.”

A szerződés említést tesz az építkezésekkel kapcsolatos kötelezettségekről, miszerint a birtokosok kettő forint lefizetése után pincéket, prэшázakat és kunyhókat építhettek.¹² Az adatokból arra következtethetünk, hogy a terület ezekben az években kezd benépesedni, bár feltehetően csak ideiglenes hajlékok épülnek. Ez utóbbi megállapítást megerősíti, hogy az iszkaszentgyörgyi plébánia anyakönyveiben nem szerepelnek kincsesi születésűek.

Az irtásokkal szerzett és művelés alá fogott földekkel a szőlőművesek szabadabban rendelkeztek ugyan, de azok továbbra is a földesúr tulajdonát képezték. Egy 1772-es dézsmaösszesítő szerint Fülöp János tiszttartó 268 urnás (1 urna = 1 akó = 54,3 liter) bor dézsmáját szedte be.¹³

1776-ban a Kincses-hegyen ismét telepítéseket hajtottak végre. Ez évben Amadé Taddeus negyvenhat hold földet jelöltetett ki a szentgyörgyi gazdáknak. Az új tulajdonosok kilencévi adómentességet kaptak. Ennek letelte után kilencedet fizettek. A telepítés idejétől számított hetedik évben az első, 1757-es szerződésben is feltüntetett fél akó must mellett, már egy kosár szőlővel is „kedveskedni” kellett az uraságnak. A contractusban nem szerepel a földesúr azon kötelezettsége, miszerint a begyűjtött dézsmát saját szekerein szállítja el.¹⁴ Elképzelhető, hogy az előző húsz évben ez bevett szokássá vált, így nem tartották szükségesnek a megemlítését. A contractusok alaposságát figyelembe véve azonban jobban hajlik az igazság

felé az a megállapítás, miszerint a dézsma beszállítása már a gazdákat terhelte.

A kincsesi szőlők nem tartoztak az úrbéres földekhez, a gazdák a megszabott dézsman kívül más szolgáltatásokkal nem tartoztak. 1781-ben ötvenkettő szőlőbirtokos 4170 urna bortermés után 456 urna kilenceddel tartozott.¹⁵ 1790-ben már állandó lakosok is feltűnnek a hegyen.¹⁶ Nekik a szőlő egymagában nem nyújtott megélhetést, így nem véletlen, hogy neveikkel gyakran találkozunk a XVIII-XIX. század fordulóján készült napszámos lajstromokban. A metszők, kapások, bujtók 15 krajcárt, a kötözők, karóhúzó, gyomlálók és karóverők 9 krajcárt kerestek naponta. A bérezés azonban kor és nem szerint változott.¹⁷

A szőlőhegyeken bizonyos fokú helyi önkormányzat működött. A hegy nép maga közül választhatta ki előjáróit. Minden fontosabb eseményben a hegyi tanács döntött. Ezek vezetője a hegyester volt. Hatásköre hasonlított a falubíróéhoz, felügyelt a szőlők rendjére, birtokcserék, építkezések csak a tudtával történhettek. Ellenőrizte a pálinkafőzők működését, irányította a szőlőpásztorok munkáját, kapcsolatot tartott a földesúrral. Hatalmi jogkörén kívül gazdasági kedvezmények is megillették. A hegyesterek munkáját és a rendet, évenként kiadott földesúri rendeletekkel szabályozták. Ezek a hegygyűlésen kerültek felolvasásra. Egy 1810-es irat szerint a gazdáknak tilos volt szidalmazni a hegybéli tanács tagjait. Ha valaki ezt mégis megtette, négy forint büntetést róttak ki rá. Ennek harmadrésze a hegykasszába, a fennmaradó kétharmada pedig az uraság zsebébe került. A büntetés összege az egész országban egységes lehetett. Hasonló adatokkal találkozhatunk a veszprémi káptalan artikulusaiban is.¹⁸ A pálinkaházaknál tilos az összejövétel és a dorbézolás, ott egyedül csak a főzető tartózkodhatott. Tiltották az állatok legeltetését is.¹⁹

A szőlők őrzését a szőlőpásztorok, vagy

más néven csőszök végezték. Augusztusban, a gyümölcs megérése előtt fogadták fel őket, szolgálatuk a szüret végéig tartott. Leggyakrabban szegényes sorsú idős emberek közül kerültek ki. Bérüket gabona, bor vagy pénz formájában kapták, ezt a tulajdonosok adták össze. Nagyobb kiterjedésű hegyekben a pásztorok lóval jártak. Riogató eszközeiket maguk készítették, ezekkel ijesztgették el a madarakat, és egyéb kártevőket. A szőlőkhöz vezető dűlőutakat nem egy esetben fasorompóval zárták el. A sorompók nyitását vagy zárását a szőlőpásztor, vagy az erre külön kijelölt személy végezte.²⁰

A fentiekből láthatjuk, hogy a XVIII. század közepén még pusztaként álló terület néhány évtized alatt bekapcsolódott a magyar gazdaság vérkeringésébe. A nincstelenné vált zsellérek számára ezek az irtással szerzett és művelés alá fogott földek az egyetlen felkapaszkodási lehetőséget jelentették. Ezt bizonyítja egy 1773-as contractus, miszerint Amade Taddeus a guthi pusztán tartózkodó zselléreinek a Szilvágyi völgyben földet juttatott. Ezért a völgy déli oldalán negyven holdat voltak kötelesek kiirtani az uraságnak. Az irtásból származó faanyag egy részét a jobbágyság saját hasznukra fordíthatták.²¹

Az időszakosan használt szőlőhegyi tartozéktelepülések később szerves egységet képező szórványtelepülésekké, egyes helyeken önálló községekké szerveződtek.²² A szőlőhegyi szórványoknak nagy szerepük volt a népfölösleg helybenntartásában, és a szegényebb néprétegek szociális és anyagi problémáinak enyhítésében.

FORRÁSOK

- FmL. Fejér Megyei Levéltár
 Am.lt m Amade-levéltár
 Bajz. lt. Bajzáth-levéltár
 r. k. római katolikus
 FmL. Helytörténeti Adattár. Conceptus exp. Guth. 1650. 117. No. Ol. Kanc. lt. A-35.
 FmL. Am. lt. Borleltárak 1772–1780. XIII-1;

C/20/2 7.d.

FmL. Am. lt. Dézsmajegyzékek 1745–1788
XIII-1; C/13 7.d.

FmL. Am. lt. Bérleti szerződések 1768–1798
C/11. 6.d.11.

FmL. Am. lt. 1776. évi telepítési szerződés

FmL. Am. lt. Szőlőművesek lajstroma XIII-1
C/20/1 7.d.

FmL. Bajz. lt. 1757. telepítési szerződés másola-
lata.

FmL. Bajz. lt. Borszámadások 1810 840.
C/32/1.

Az Iszkaszentgyörgyi r.k. Plébánia anyakönyvei
1790.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BALASSA IVÁN–ORTUTAY GYULA: *Magyar néprajz*.
Budapest, 1979, Korvina.

BÁRTH JÁNOS: *Szállások, falvak, városok*. Kalocsa,
1996.

BELLON TIBOR: Földművelés, irtásgazdálkodás.
In *Honfoglalás és néprajz*. Budapest, 1997,
Balassi.

CSOMA ZSIGMOND: *Szőlészeti, borászati hagyományok,
a megújulás és a közösség kötelékében*.
Debrecen–Budapest, 1994/1995.

ÉGETŐ MELINDA: *Hegytörvények forrásközléseinek
gyűjteménye* (1470–1864). Budapest, 2002,
L'Harmattan.

ÉGETŐ MELINDA: A honfoglalók szőlőművelési és
borászati ismeretei. In: *Honfoglalás és néprajz*.
Budapest, 1997, Balassi.

ÉRSZEGI GÉZA: Fejér megyére vonatkozó oklevelek
a székesfehérvári keresztes konvent magánle-
véltárában. In *Fejér Megyei Történeti Értesítő*,
5. kötet. Székesfehérvár, 1971.

Dr. FEYÉR PIROSKA: *Szőlő és borgazdaságunk törté-
netének alapjai*. Budapest, 1970, Akadémiai
Kiadó.

KECSKÉS PÉTER. 1982. Szőlőpásztor. Magyar Nép-
rajzi lexikon. 5. kötet. Szerk.: Ortutay Gyula.
Bp. 1982.

NAGY LAJOS: Adatok a Fejér megyei jobbágyság
történetéhez. 1543–1768. István Király Mú-
zeum Közleményei. Székesfehérvár, 1960.

JEGYZETEK

¹ Balassa – Ortutay. 1979.

² Égető 1997.

³ Csoma Zsigmond 1994.

⁴ Balassa–Ortutay 1979.

⁵ Feyér 1970

⁶ Érszegi 1971.

⁷ Uo.

⁸ Nagy Lajos 1960.

⁹ Fml. Helytört. Adattár. Ol. Kanc. Lt. A-35.
Conceotus expod. Guth. 1650. 117. No.

¹⁰ Fml. Bajz. Lt. 1757. évi telepítési szerződés
másolata.

¹¹ Bellon 1997.

¹² Fml. Bajz. Lt. 1757. évi telepítési szerződés
másolata.

¹³ Fml. Am. Lt. 1772. borleltár.

¹⁴ Fml. Am. Lt. 1776. évi telepítési szerződés.

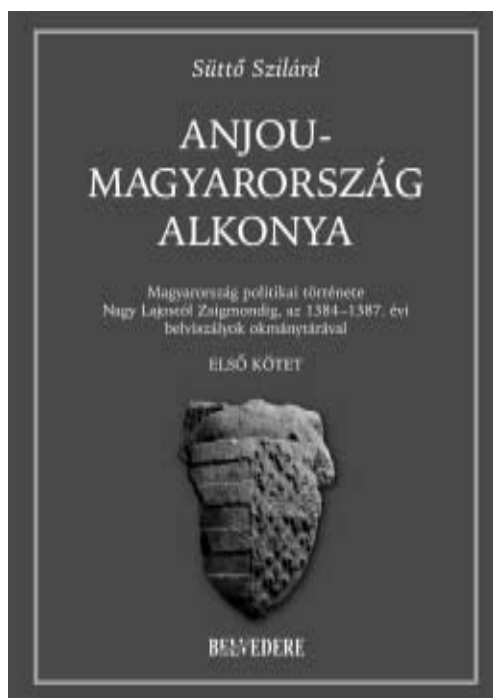
¹⁵ Fml. Am. Lt. 1781. bordézsma.

¹⁶ Iszkaszentgyörgyi r.k. Plébánia anyaköny-
vei.

¹⁷ Fml. Am. Lt. 1794. szőlőművesek lajstro-
ma.

¹⁸ Égető 2002.

¹⁹ Fml. Bajz. Lt. 1810. borszámadások

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

DÁVID ÁRON

Csárda vagy kocsmá

Magyarország és a magyar ember mindig, minden korban híres volt vendégszeretetéről. A mai világban, akárcsak évszázadokkal ezelőtt az országban mindenfelé állnak/álltak vendégfogadók, szállók, kávéházak, kocsmák, csárdák stb. Ezek mind olyan helyek, ahová bárki betérhet, és ahol a tulajdonos, vagy bérlő pénzért, illetve megfelelő ellenszolgáltatásért a legkülönbözőbb szükségletek kielégítésére a kívánt szolgáltatást a betérő rendelkezésére bocsátja. Egyes fajtái századokon át alakultak, külön alfajai születtek a védelem, pihenő- és menedékhely, vagy éppen az étel/ital szolgáltatás irányában. Ezek közül a csárda és a kocsmá fogalmát, terminológiáját szeretném ismertetni, ami azért is érdekes, mert sem a néprajzi, sem az egyéb szakirodalom nem foglalkozik/foglalkozott egyértelmű elkülönítésével. A különböző lexikonok, szótárak (Magyar Néprajzi Lexikon, Új Magyar Lexikon, Magyar Értelmező Kéziszótár, Történeti Etimológiai Szótár stb.) persze megfogalmaznak egy-egy

definíciót, azonban eddigi kutatásom során több olyan kérdés merült fel, ami miatt érdemesnek tartom azt a kérdést felvetni: Biztosan el lehet-e különíteni a csárda és a kocsmá fogalmát?

A magyar nép egyik legjobban kedvelt pihenő és mulatóhelye volt a csárda. A XIX. század betyártörténeteivel átitatott ponyvairodalomban és népi írók műveiben megjelenő pusztai építmény képzeletünkben általában egyfajtaképpen jelenik meg. Az alföldi rónán álló magányos épület, ahol komor pásztorok, iszogató legények, duhaj csárdásnék a főszereplők. A kocszmát pedig leginkább egy adott településen belüli italméresként értelmezzük. Valójában szét tudjuk-e választani ilyen egyértelműen ezt a két épület típust? Ez nekem sem könnyű, mivel nem vagyok nyelvész, így néprajzi oldalról közelítem meg a kérdést. Kezdjük a csárdával. A történeti-etimológiai szótár nyolc különböző értelmezését adja a szónak,¹ melyből négy az, ami leginkább illik rá a mi fogalomké-

pünkre: 1617-ből „magas figyelőállás”, 1733-ból „pusztai vendéglő”, 1799-ből „szín” és 1926-ból „gazdasági épület”. A különböző szótárak, lexikonok nagyjából egyfajta értelmezést adnak. Néhány példaként említve: „Pusztai kocsmá, rendszeren a helységek közelében, vagy végében, utak mentén állással...”²; „Falun, vagy városon kívüli (országút menti) kocsmá, fogadó”³; „Közönséges parlagi kocsmaház, és beszálló, a helységek végén, vagy közelében, tovább-

„...még a régi öregöktű’ hallottam...”

*bá a pusztákon, és utak mentében*⁴. Prohászka János *Kalandozás a vendéglátóipar szavainak világában* cikkében⁵ egyszerűen adja meg a választ: a XVIII. századtól kezdve nevezik az utak melletti, határbeli építményeket csárdának, amelyek az utasok befogadására és ellátására alakultak. Persze korábban is lehettek ilyenek, csak nem csárdának hívták őket. Kialakulásukban nagy szerepet játszottak a futárszolgálatok (cursor), postajáratok megindulása, a lóváltó helyek állomásai, a stációk, amelyek már a Római Birodalomban is ismertek voltak, majd a Magyar Királyság egész területén elterjedtek.⁶ A kocsmá definíciói közül néhány: „*Kisebb, egyszerűbb italmérés, ahol rendszerint ételek is kaphatók*”⁷, *Falu, vagy város belterületén levő italkimérvő hely*⁸. Több változata is kialakult – kurta kocsmá, kántoros kocsmá, száraz kocsmá, sörkocsmá stb. – melyek jellemzésébe most nem megyek bele. A kocsmá szó egyébként a XVI. század óta ismeretes. A meghatározásokból kitűnik, hogy mindkét helyen szolgálhattak étel- és italméréssel, szállással inkább csak a csárda rendelkezett.⁹

A definíciókat tekintve, és figyelembe véve a levéltári források anyagát a kép tovább bonyolódik. A járszági csárdákat kutatva több olyan példát találtam, mi szerint a XVIII és XIX. században a határbeli, utak menti csárdát egyszerűen kocsmaként illették, mint például egy járszalsószentgyörgyi esetben 1802-ből: „...az Alsószentgyörgyi Külső Kortsmának meggyulladását megvizsgálván...”. Vannak olyan esetek is, amikor a csárdát fogadóként említik, mint például az egyik járszalsószentgyörgyi esetben 1791-ből: „...a’ Pesti Ország Útban lévő vendég fogadónk mellé...” A Járszági (és a két Kun Kerületben) a kisebb királyi haszonvételek közé tartozó italmérési jog – amely máshol a földesúr tulajdona – a közbirtokosságé volt. A település adta bérbe árendátorának a tulajdonában levő kocsmáit, csárdáit. A fennmaradt árendálási jegyzőkönyvek tanulsága szerint ritka az, amikor a határbeli

csárdákat nem ’vendégfogadónak’, vagy ’külső kocsmának’ írják le. Ellenkező példát is lehet találni, mi szerint is egy településen belüli kocsmát csárdának hívnak. Jászszentandrásan például a település központjában állt a belső csárda. Van arra is példa, hogy egy XX. század első felében épült kocsmát nagy méretei miatt neveznek csárdának. Persze vannak olyan járulékos „jóságok”, amelyek figyelembe vételével talán egyértelműen el lehetne különíteni a két fogalmat, mint például a csárdaföld, állás, mellék- és gazdasági épületek stb.¹⁰, de ezek vizsgálatakor kiderül, hogy nem minden csárdánál, vagy kocsmánál találkozhatunk a rájuk jellemzőnek tartott kiegészítő „elemekkel”. Véleményem szerint az egyes épületek típusait, részleges funkcióit lehetne a meghatározás alapjául venni, így több falubeli kocsmát csárdaként feltüntetni, esetleg határbeli csárdát kocsmaként értelmezni. Ehhez szükséges lenne a különböző néprajzi tájegységek vendéglátóiparának forrásait megvizsgálni, ami után pontosabb értelmezést lehetne adni az említett szakterminusok definíciójához.

JEGYZETEK

¹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest, 1967. 482.

² *Révai Nagy Lexikona*. IV. kötet. Budapest, 1912. 768.

³ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. A–LY. Budapest, 1980. 187.

⁴ CZUCZOR–FOGARASI: *A magyar nyelv szótára*. Második kötet. Pest, 1862. 907.

⁵ *Magyar Nyelvőr*, 75. évf. 2. sz., Budapest, 1951. 128–129.

⁶ BALLAI KÁROLY: *Magyar korcsmák és fogadók a XIII–XVIII. században*. Budapest, 1927.

⁷ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. A–LY. Budapest, 1980. 746.

⁸ *Magyar Néprajzi Lexikon*. K–Né. Budapest, 1980. 233.

⁹ Néprajzi adatokból azonban kitűnik, hogy ez sem volt jellemző mindegyikre.

¹⁰ Több jeles néprajzkutató is foglalkozott velük, ám összefoglaló munka ez idáig nem látott napvilágot.

S Z E M T A N Ú

A szabadság álma

Beszélgetés Lökös Balázssal, az '56-os forradalom résztvevőjével

Közel ötven év telt el azóta, hogy nemzetünk megkísérelte lerázni a kommunista diktatúra bilincseit, az 1956-os forradalom történelmi és politikai okoknál fogva még mindig érzékeny és sokat vitatott eseménye a magyar történelemnek. Ezért lehet fontos, hogy minél több, az eseményeket árnyaló nézőpont, forrás lásson napvilágot. Ilyenek lehetnek Lökös Balázs emlékei is.

A beszélgetés alanya Lökös Balázs az 1956-os forradalomban tizenhat évesen vett részt, ezt követően Angliába emigrált és két éve települt haza Magyarországra. Emlékei értékét növeli, hogy azokat nem befolyásolják sem a kádári-évek „élményei”, sem a mai politikai csatározások. Rendkívül őszintén tárja fel a vele történt eseményeket és élményeit. (Az interjút Mészáros Tamás készítette 2003. október 23-án.)

Belvedere Meridionale: – *Kérem, először beszéljen a gyermekkoráról!*

Lökös Balázs: – Kispesten születtem 1940-ben. A Szabadság-hegyen laktunk, apám gépkocsivezetőként dolgozott, anyám pedig varrónő volt. Tehát munkáscsaládból származom.¹ Abban az időben – '56-ban – a Bánki Donát Gépipari Technikumba jártam, éppen a harmadik évetem kezdtem. Emellett az újpesti Dózsánál úsztam és éppen a forradalom kitörésének napján kaptam meg az engedélyt, hogy úszhatok. Nagy örömmel jöttem ki az uszodából, amikor a távolból robbanásokat hallottam. Nem tudtam, hogy mi volt az, hazamentem és a rádiót hallgatva megtudtam, hogy forradalom tört ki. Nem tudtam, hogy miért és azt sem, hogy kik által van ez, hiszen mindössze tizenhat éves voltam ekkor, egy gyerek szemével láttam a világot.

B. M: – *Mit gondolt a fennálló kommunista rendszerről?*

L. B: – Komolyabb véleményem nem volt, hiszen ebben az életkorban az ember inkább megpróbál tanulni, és jó eredményeket elérni, minthogy politizáljon. Amit láttam és hallottam az engem rossz érzéssel töltött

el. Volt jó néhány olyan ház a közelünkben, ahonnan az emberek eltűntek. Közelebbről nem ismertem őket, de furcsának találtam az eltűnésüket, a házaik ajtaját pedig leragasztották.² A legtöbbször nem is kerültek elő többé ezek az emberek.

B. M: – *Beszéltek erről a szüleivel?*

L. B: – Ez nagyon érzékeny téma volt. Az emberek nem igazán akartak róla beszélni. Szerintem valami nem volt rendben, mint gyerek éreztem ezt. Ugyanakkor hallottam történeteket arról, hogy embereket elvittek, és az országból is kivitték őket a Szovjetunióba, táborokba. Ez csak beszéd volt és az

ember ugye nem mindig hisz annak, amit hall, hiszen bizonyíték nincs. Én nem láttam semmit sem, de elgondolkodtattak a hallottak. Ugyanakkor megélhetési gondok voltak, az életnívó nem volt jó. Egyre nehezebbnek láttam az életet, nemcsak a mienkét, hanem másokét is.³ A szüleim azonban nem akarták ezt éreztetni velem, de tudtam, hogy valami nincs rendben.

B. M: – *Érzett valamiféle előjeleket a forradalom kitörése előtt? Arra gondolok, hogy elégedetlenség vagy feszültség jellemezte-e a légkört?*

L. B: – A boldogtalanságot éreztem, azt, hogy egyszerűen nem boldogulnak az emberek. Hallottam, hogy sok ember tönkrement, megbetegedett attól a sok munkától, amit megköveteltek tőlük. A sok munka ellenére a lakosság mégis nyomorgott.

B. M: – *Minek a hatására és milyen módon vett részt a forradalomban?*

L. B: – Mint már mondtam, miután az uszodából hazaértem, és a rádiót hallgattam, a hírek megdöbbenetettek. Később, azt hiszem október 25-én hallottam, hogy az Országház előtt a békés tüntetőkre rálöttek. Ez nagyon megdöbbenett, nem tudtam felfogni, hogyan lőhettek bele a fegyvertelen tömegbe csak, azért mert ott vannak, és békésen követelnek valamit, vagy sokan lehet, hogy csak éppen arra jártak és meg akarták nézni, hogy mi történik ott.⁴ Azt hiszem ez volt az, ami a lökést adta, hogy elinduljak megnézni, hogy mi folyik ott, a kíváncsiságom hajtott. Miután meghallgattam a híreket, átszaladtam az egyik jó barátomhoz, megkérdeztem szeretne-e velem lejönni és megnézni a történeteket. Miután beleegyezett, elindultunk gyalog, mivel ekkor már a tömegközlekedés nem működött megfelelően. A Lánchídon keresztül akartunk átmenni a pesti oldalra, a híd közepéig el is jutottunk, amikor egy sor tank közeledett felénk a budai oldal felől, azt hiszem orosz tankok voltak. Amikor ezt észre vettük tüzelni kezdtek ránk a pesti oldalról, nem a tankokra lőttek, hanem miránk.

B. M: – *Önöknél volt fegyver?*

L. B: – Nem volt semmiféle fegyverünk, ekkor egy vasoszlop mellé leguggoltunk. A lövések elhallgattával a barátom felugrott és visszaszaladt – nem bírta tovább. Én ránéztem az egyik tankra, egy katona intett nekem a tankból, hogy menjek csak előre. Ekkor éreztem, hogy a veszély elmúlt, így hát elindultam a pesti oldal felé. További lövöldözés akkor nem volt. A hídról leérve az Országház elé mentem, ott is láttam tankokat, lövöldözés itt sem volt. Emberek járkáltak kíváncsiságból, mint jómagam is. Komoly megdöbbenés ért. Két képre emlékszem tisztán: az egyik egy középkorú férfi volt, aki egy fél kenyérral a kezében feküdt a földön – halott volt. Egy fiatal lányra emlékszem még: a sarkán lövés nyomát láttam, de máshol is eltalálták – ő is halott volt. Mindketten arccal lefelé feküdtek, nyilván amikor hallották a lövéseket el akartak menekülni és hátulról érték őket a golyók. Több halottat is láttam, körülbelül negyven-ötven embert láttam a földön.⁵ Nagyon megrázó volt ez számomra, egy tizenhat éves számára. Komolyan hatott rám, mert ezek az emberek ártatlanok voltak. Ekkor azon gondolkodtam, hogy mit tegyek: menjek haza vagy menjek tovább? Végül elindultam az iskolám, a Bánki Donát Gépipari Technikum felé. Az iskolához közeledve tankok hangját hallottam, és orosz katonákat láttam szaladgálni. Talán ekkor fegyverszünet lehetett, mert nem volt lövöldözés. Nagy tömeget láttam az iskola mellett, fegyvereket osztogattak. Én is odamentem, és mondtam, hogy szeretnék tenni valamit az ügy érdekében. Egy kis kaliberű fegyvert kaptam, már nem emlékszem a típusára. Kiképzést a fegyver használatára nem kaptam, csak azt mutatták meg, hogy kell beletenni a golyókat. Akiktől a fegyvert kaptam, azt mondták, hogy menjek a többiekkel. Akikkel együtt mentem, idősebbek voltak nálam, és volt közöttük olyan is, aki már volt katona, tehát tudták, hogy kell a fegyvert kezelni.⁶ Ut-

casarkokon megálltunk és tüzeltünk, tankok jöttek, bújtunk és szaladtunk. Az egész olyan volt, mint egy álom, de nem egy jó álom. Közben beesteledett, éhesek és fáradtak voltunk. Így fegyverrel a kezünkben ragadtunk a város közepén. Éjszakára valahova el kellett mennünk. Az egyik társam azt mondta, hogy tud egy helyet, ahol éjszakára megszállhatunk. Ez a Nyugati pályaudvar felé volt egy mellékutácán. Tehát arra felé tartottunk, és ahogy közeledtünk a társam által javasolt helyre egy mellékutácán keresztül, a másik oldalról, egy épület tetejéről golyószóróval ránk lőttek. Egy embert eltaláltak a lábán. Pontosan nem tudom, hogy mi lett azzal az emberrel, de mi hárman futni kezdtünk, és próbáltunk találni egy olyan helyet, ahol nem voltunk tűz alatt és nem voltunk veszélyben. Felmentünk egy ház lépcsőházának a legtejtéjére, és az éjszakát egy kis koszos szobában töltöttük. Ennivalónk nem volt, és aludni sem volt jóformán hely. Hajnalban kinéztünk az ablakon és láttuk, hogy a fiatalokat összeszedik civil ruhás rendőrök az út másik oldalán. Az egyik társam erre azt mondta, hogy itt baj lesz, komoly baj. Úgy látszott, hogy ő már ismerte ezt az eljárást. Tehát elkezdtek összeszedni a forradalmárokat – most már legalább tudom, hogy mi voltam – és a társaim szerint kivégzés várt rájuk. Ez engem nagyon megrémített, hiszen az ember nem akarja az életét veszíteni tizenhat évesen, csak azért, mert részt vett valamiben jóhiszeműen, amivel azt hitte, hogy elérhet valamit. Mi történt? Először a fegyvereket elrejtettük és elhatároztuk, hogy kettesével kimegyünk, mintha mi sem történt volna. Furcsa érzés volt kilépni a kapun, mintha szemek követtek volna, de senki sem szólított meg minket, és szépen nyugodtan elindultunk a Margit híd felé. Ismét láttunk holttesteket. Egyre egészen pontosan emlékszem, egy férfire, akinek szét volt löve a hasa, és ki volt fordulva a fél belső része és meg volt fagyva.⁷ Nem volt valami kellemes látvány.

B. M: – *A csoportot, aminek ön tagja lett, hogyan szerveződött?*

L. B: – Nem tudom, hogy kik szervezték. Mint már mondtam, én egyszerűen belecsöppentem az események sodrásába. A társaimat nem ismertem korábban. Nagyon tetszettek a forradalmárok által kiadott pontok, amelyek a követeléseket tartalmazták. Egy dolgot tudtam biztosan: nem egészséges az oroszok jelenléte az ország fejlődésére és boldogságára nézve. Magyarország egy megszállt ország volt, ez sokszor előfordult már a történelem során, és véleményem szerint a boldogtalanság fő oka ez volt. Bízam benne, ha megszabadulunk az oroszoktól, akkor jobbra fordul minden, ezért is vettem részt az oroszok elleni cselekményekben.

B. M: – *Mi történt a továbbiakban?*

L. B: – Tehát a Margit híd felé haladtunk, és jó néhány halottat láttunk az utcákon. Az emberek egyszerűen mentek a dolgukra, nem foglalkoztak a halottakkal, valószínűleg nem mertek velük foglalatostkodni. Végül átmertünk a budai oldalra. Járókelőktől hallottuk, hogy a Bajcsy Zsilinszky lakatnyában működik egy forradalmi szervezet. A társammal elmentünk ebbe a lakatnyába, ami tudomásom szerint rendőrlaktanya volt korábban.⁸ Itt felvettek minket, és a következő napokban fegyverhasználatra képezték ki. Ezután ört kellett állnom a lakatnya bejáratánál egy golyószóróval. Emlékszem, az egyik éjszaka nem voltam jól álcázva, és valaki meglátott egy közeli házból és egy kedves öreg néni hozott nekem forró teát. Abban a hidegben ez nagyon jól esett. Körülbelül két hétig ott voltunk. A civil ruhánkat kis zárható szekrényekben tartottuk, egyenruhát és fegyverviselési igazolványt is kaptunk.⁹ Az oroszok elkezdtek újból Budapestre bejönni a tankjaikkal.¹⁰ Parancsot kaptunk – egy nyolcfős csapat –, Budaörs felé küldtek ki minket egy kis úthoz, hogy állítsuk meg az azon a városba bejutni akaró orosz tankokat. Mi vártunk, egyszer csak hallottuk a tankok

morajlását, de azok más irányból mentek be, elkerültek minket. Szerintem nem éltük volna túl, hiszen csak golyószóróink voltak. A csoportunk vezetője telefonált a központba, azt mondták neki, hogy nincs értelme viszsza-
 számenni, mert már a laktanya is jóformán körül van véve. Azt az utasítást kaptuk, hogy a támadást felejtjük el, és ha lehet, hagyjuk el a fővárost. A nyolc főből hárman visszamentek úgy egyenruhában, ahogy voltak. Én arra gondoltam, hogy engem láttak a laktanya előtt golyószóróval, az összes igazolványom, a civil ruhám a laktanyában volt. Azon gondolkodtam, hogy vissza tudok-e menni, megszerezni azokat. Veszélyben éreztem magamat, és veszélyben éreztem az életemet. Ekkor került szó arról, hogy nemhogy ne harcoljunk, hanem meneküljünk, próbáljuk meg elhagyni az országot. A hurok szoros volt körülöttünk és az sem segített, hogy katonaruhában voltunk. Elindultunk Dorog felé. A város közelében egy laktanyához értünk, már nagyon éhesek voltunk ezért bementünk a laktanyába a főkapun keresztül. Azt gondoltuk, hogy itt kaphatunk enni valamit. Egy nagydarab sajtot pillantottunk meg az ajtóval szemben. Azonban rögtön kiderült, hogy az épület teli van ÁVH-sokkal, bezártak minket kettesével kis zárkákba. Annyi szerencsénk volt, hogy korábban egy erdőben elrejtettük a fegyvereinket és a fegyverviselési igazolványainkat, amiket a Bajcsy Zsilinszky laktanyában kaptunk. Csupán egy golyó maradt véletlenül a zsebemben. A társam a zárkában azt mondta, ha golyó vagy egyéb dolog van nálam, akkor azt tüntessem el. Szerencsére volt egy muskátlis cserép az ablakban, abban rejtettem el. Néhány perccel később bejöttek az ÁVH-sok, és kivittek minket a folyósóra. Sorba állítottak, és felszólítottak, hogy ürítsük ki a zsebeinket. Mint ahogy mondtam korábban, katonai ruhában voltunk lehet, hogy behívott katonáknak néztek minket, akik letették a fegyverüket, és mennek valahova. Ettől függetlenül, hogy komolyan

vegyük őket, az egyik elővett egy géppisztolyt és a fejünk fölött egy sorozatot kiengedett a falra. A reakció az volt, hogy egy-két ember elkezdett sírni, más meg csak megdermedt. Én csak arra emlékszem, mintha egy filmet láttam volna, amin az életem visszafelé pörög. Érdekes volt, de nem nevetséges. Mindenesetre lövéseket hallottunk a távolból ebben az időben, az ÁVH-sok egyik társa bejött, és gyors megbeszélést folytattak, mi meg persze gondolkodtunk, hogy mi lesz velünk. Később megtudtuk, hogy forradalmárok lövöldöztek, talán értesültek arról, hogy valakit elfogtak az ÁVH-sok, és segíteni akartak nekünk.¹¹ A fogvatartóinkon látszott, hogy nagyon idegesek lettek. Mit csináltak velünk? Nem sokat, azt az utasítást adták, hogy forduljunk vissza azonnal, és térjünk vissza a barakkunkba, vagy ahová tartozunk. Nyilván meg akartak szabadulni tőlünk. Látszólag el is fogadtuk az utasításukat, elindultunk Budapest felé, legalábbis az erdőig, ahol már minket nem láttak és ott egy vargabetűvel nyugat felé vettük az irányt. Kemény gyaloglással és néha autóstoppal haladtunk Ausztria felé. Ahányan voltunk, mind tudtuk, hogy jövőnk ebben az országban nincs. A forradalmat akármilyen jóindulattal is akartuk vinni, sajnos nem sikerült és így akkor már a saját életünkről kellett gondoskodni.

B. M: – *Tehát sikerült megszabadulnunk és folytathatták útjukat Ausztria felé. Mennyi ideig tartott az út további része?*

L. B: – Két-három nap alatt értük el a határt. Egy furcsa dolog történt velünk: egy szántóföldön mentünk keresztül, és hirtelen emberek jöttek hozzánk, és nem magyarul beszéltek. Ekkor tudtuk meg, hogy Ausztriában vagyunk, és szabadok lettünk. Mi történt ezután? Az osztrák újságokban benne volt a fényképünk, amint éppen jövőnk át a sorompón. Egy kis határátkelőnél mentünk át, amit mi nem is tudtunk, hogy ott van. Tehát teljesen véletlen keveredtünk ahhoz az átkelőhelyhez.

B. M: – *Ez után mi történt önökkel?*

L. B: – Elvittek minket Eisenstadtba (Kismarton), és ott felállítottak egy tábort. Onnan tovább vitték az embereket, én szerencsés voltam, engem harminc másik menekülttel együtt egy kis hotelbe vittek, sajnos a nevére már nem emlékszem. A kis csapat, aminek a tagja voltam, természetesen szétszórtott Eisenstadtban. Tehát ismét vadidegenek közé kerültem. Összeismerkedtem egy idősebb emberrel, aki néhány hét múlva javasolta, hogy menjünk fel Bécsbe, és próbáljunk meg kijutni Ausztriából. Ennek az embernek állítólag voltak rokonai Angliában, és oda akart menni. Végül elmentünk Bécsbe, én jómagam Amerikába akartam menni. Pontosan nem tudom megmondani miért, azt hiszem, egy fiatal gyereknek impozáns volt Amerika. Azt gondoltam, hogy az életemmel ott tudnék kezdeni valamit, mert az még megvolt. Bécsben körülnéztünk, a két követség nem volt messze egymástól. Olyan dolgot láttam, mint korábban Budapesten – amikor az emberek sorban álltak kenyérért. Hosszú sor állt az amerikai követség előtt. Azt gondoltam, hogy én nem várok ennyit és hallgattam az idősebb emberre és elmentünk az angol követségre. Ott körülbelül harminc-negyven várakozó volt, és még aznap este elindultunk busszal Anglia felé.

B. M: – *Tehát ekkor ön már nem gondolt arra, hogy visszatér Magyarországra és egyetlen lehetőségének a nyugatra történő emigrálást látta?*

L. B: – Amit láttam és tapasztaltam az volt, hogy a helyzet egyre rosszabb. Aki pedig a forradalomban részt vett, annak a helyzete reménytelen. Később hallottam, hogy több fiataalt kivégeztek, sokan börtönbe kerültek.¹² A szabadulásuk után ők normális munkát sem végezhettek. Természetesen egyre inkább beletörődtem abba –hangsúlyozom: beletörődtem –, hogy nem jöhetnek haza egyhamar.¹³

B. M: – *Angliában hogyan kezdte el az életét?*

L. B: – Tizenhat éves korban az ember Angliában még gyermek, legalábbis abban a korban még az volt. Angol családokhoz helyeztek el tizennyolc éves koromig. Sokat tanultam tőlük, mert az életforma más volt, ugyanakkor dolgozni is kellett. Mivel az angol nyelvet nem beszéltem, és szakmám sem volt, betanított munkásként dolgoztam három éven keresztül. Az első három évet Sheffield-ben töltöttem, utána átjöttem Leeds-be, ahol a hazatérésemig éltem. A vasesztérgályos szakmát sajátítottam el, ebben dolgoztam egy ideig. Anglia ekkoriban változás alatt állt, gazdasági okokból több gyár bezárt, és láttam, hogy ebben a szakmában nekem nincs jövőm. Ugyanakkor az elektronika és a számítástechnika érdekelt, egyre jobban elterjedt a számítógépek használata. A nagy számítógépekről beszéltek. Hétvégenként Manchesterben tanultam számítógépezést. Szerencsém volt, a képzés befejezése után el tudtam helyezkedni, és húsz évet töltöttem ebben a szakmában. Nagyon szerettem ezt a munkát. Intenzíven kellett dolgozni de, ugye amit szeret az ember az nem okoz nehézséget a számára, mellesleg elég jól is fizettek. A munkatársaim is értelmes emberek voltak. Ezek igazán boldog idők voltak.

B. M: – *Lehet azt mondani, hogy mivel ön bekerült a számítástechnika világába az angol munkásosztályból a középosztályba átkerült?*

L. B: – Igen, bár nem ment könnyen, de végül sikerült. Körülbelül két évig tartott, amíg átkerültem a középosztályba.

B. M: – *Az angolok hogyan viszonyultak önhez?*

L. B: – Kezdetben, amikor megérkeztünk Angliába nagyon kedvesek voltak velünk. Ausztriában is örültek nekünk. December 16-án érkeztünk Angliába, akkoriban sajnáltak minket és segítőkészek voltak. Az eufória néhány hónapig tartott, utána természetesen dolgozni kellett. Az ember, amikor dolgozik, a helyzete egészen más. Van egy bizonyos kedvesség az emberekben, talán

sajnálta is minket, hogy ilyen helyzetben kellett elhagynunk a hazánkat. Más emberek úgy néztek ránk, hogy azért jöttünk az országukba, hogy elvegyük a munkájukat. Ez furcsa érzés volt, főleg nekem, mert én nem is terveztem, hogy valaha külföldön fogok letelepedni. Nem volt könnyű. Évekkel később már láttam, függetlenül attól, hogy az ember milyen munkát végez, hogy a munkás- vagy középosztályhoz tartozik, nem felejtetik el, hogy honnan jött.

B. M: – *Megpróbált beilleszkedni az angol társadalomba?*

L. B: – Természetesen megpróbáltam integrálódni, bekerülni a társadalomba, de nem voltam angol születésű és nem a gyarmatokról jöttem. Én Kelet-Európából érkeztem, és sajnos Angliában ez nem előnyös. Úgy érzem, hogy nem sikerült integrálódnom. Az angolok is tudják, hogy mi történik a világban. Leomlott a berlini fal, és tudták, hogy az ország, ahonnan jöttünk mint menekültek, szabad lett. Nagyon fontos: nem bevándorlók voltunk az angolok szemében, mint a gyarmatokról érkezők, hanem egyszerűen menekültek, és feltették a kérdést, hogy mit keresünk Angliában. Habár egy egész életet ledolgoztam annak az országnak, mégsem felejtették el, hogy menekültként érkeztem. Az angoloknál nem számít, hogy valaki színesbőrű vagy sem. A gyarmatokról érkezők jól beszélik a nyelvet, ismerik a szokásokat, tehát bele illenek a társadalomba. Természetesen a közel négy évtized alatt, amit Angliában töltöttem megtanultam a nyelvet, megismertem a szokásokat, de ez sajnos nekik nem volt elég. A gyarmatokról érkezők saját gettóikban élnek, én kezdettől fogva integrálódni akartam, mindig angol negyedekben éltem.

B. M: – *Tehát úgy érzi, hogy nem sikerült teljesen beilleszkednie?*

L. B: – Az angol egy olyan nemzet, amelyik nem nagyon fogadja be a külföldit. Ez az utolsó véleményem.

B. M: – *Mikor vette fel a kapcsolatot először az itthon maradt családjával?*

L. B: – Tizenegy év után úgy éreztem, hogy ideje hazalátogatni. Angliában nem voltam boldog, nem találtam a helyem és egyedül voltam. Azt gondoltam, a magyar belviszonyok már lecsillapodtak és nem fognak esztelenül büntetni egyébként sem éreztem magam annyira bűnösnek. Tehát hazajöttem meglátogatni az anyámat. A hátsó gondolatom az volt, hogyha jól mennek a dolgok, akkor megpróbálok itthon letelepedni. Azonban azt láttam, hogy itt sok sikerem nem lehet, és Anglia, mégis többet tud nyújtani nekem. Ekkor találkoztam a feleségemmel, ő is hasonló véleményen volt. Rövidesen ő ki is jött utánam, és házaspárként éltünk tovább. Ezt követően az életünk is jobb lett.

B. M: – *Tehát 1967-ben jött haza először, korábban tudott kapcsolatot tartani a családjával, lehetett levelezni?*

L. B: – Lehetett, de a leveleimet gyakran kibontották, cenzúrázták. Nekem különösen titkos mondanivalóm nem volt anyámnak, írtam a leveleket és a válaszokat is megkaptam. Anyám nagyon szerette volna, ha hazatelepülök. Ez a rendszerváltásig azonban szóba sem jöhetett nálam, úgy éreztem, nem tudtam volna boldogulni itthon.

B. M: – *Ön végül is hazatelepült, mi készítette erre, hiszen közel négy évtizedet lelt Angliában?*

L. B: – Hosszú idő volt, egy életet éltem le Angliában. Több oka volt annak, hogy hazatelepültünk. Ahol laktunk, a bűncselekmények egyre inkább elszaporodtak, az emberek egyre jobban éreztették velünk, hogy nem tartozunk közéjük. Habár mi semmit nem tettünk azért, hogy ne kedveljenek minket. Aki hozzám fordult, ahhoz próbáltam kedves lenni, aki segítséget kért, azon igyekeztem segíteni. A munkaadóm is egyre többet kívánt, a stressz nem segített a cukorbetegségemnek. Az élet egyre elviselhetlenebb volt számunkra. Így elhatároztuk,

hogy hazatelepülünk. Nyugdíjba mentem korábban, eladtuk a házunkat és itthon vetünk egy olcsóbbat. És hogy, miért éppen hazajöttünk? Erre van egy jó mondásuk az angoloknak: Ha nem tetszik, akkor menjél oda, ahonnan jöttél. Mi megtettük. Magyarországon születtünk, és Magyarországon szeretnénk meghalni is.

B. M: – *Közel fél évszázad elteltével hogyan tekint vissza az '56-os forradalomra?*

L. B: – '56-ban sok jó ember vért ontott ezért az országért, hogy a jövőt megalapozza a következő generációnak. Hősök, mártírok voltak ezek az emberek. Visszanézve megérte, mert az ország jövője jobb lesz. Az Európa Unió küszöbén állunk és megszabadultunk az orosz megszállástól, ami sajnos Magyarországot bilincsből tartotta.

B. M: – *Köszönöm a beszélgetést.*

L. B: – Én is köszönöm.

JEGYZETEK

¹ A szovjet tankokkal szembeszálló forradalmárok többsége fiatal munkás vagy ipari tanuló volt. Ez világlik ki az október 23-a és 1957 januárja közt elesett kétezere-ötszáz ellenálló társadalmi megoszlásából is: ezek 44%-a 25 éven aluli és 58%-uk a fizikai dolgozók közül került ki.

² 1953-ra az országon belül elérte a százat

az internálótáborok száma, és ezekben 44 ezer „osztályellenség” bányászt, a szén- vagy réz- bányákban, törte a követ vagy építkezéseken vett részt segéd-munkásként.

³ Az állami alkalmazásban lévő munkások és egyéb alkalmazottak reálbérei fokozatosan csökkentek 1948 után: ekkor az 1938-as szint 90%-át keresték meg, 1952-ben már csak a 66%-át. A fontosabb élelmiszerekből az egy főre jutó fogyasztás 5–17%-kal maradt el az 1930-as évek átlagaihoz képest.

⁴ Október 23-án éjjel Nagy Imre vezetésével a Központi vezetés határozata alapján új kormány alakult. Október 24-én reggel kijárási tilalmat rendeltek el, ezt azonban szinte senki sem tartotta be. A Katonai Bizottság Münnich Ferenc vezetésével

főként az ÁVH-s egységekkel határozott ellencsapásra készült. Nagy Imre a vérontást elkerülendő feloldotta a kijárási tilalmat a nappali órákra.

⁵ A rádió arra szólította fel a fővárosiakat, hogy vegyék fel a munkát. E helyett október 25-én ismét a Parlament elé vonult több ezer rendszer ellen tüntető. A fegyvertelen tömegbe ekkor belelőttek a teret övező épületek tetejéről az ÁVH-s alakulatok. A sortűznek közel száz halálos áldozata és rengeteg sebesültje lett. Ettől a már lankadni látszó fegyveres harc újból erőre kapott, sokan fogtak fegyvert ez a szomorú esemény után.

⁶ A harcosok létszáma alig néhány ezer főt tehetett ki, viszont őket támogatta a lakosság többsége és segítette őket a helyismeret is.

⁷ Október 26-án történt Lökös Balázssal mindez, azon a napon, amikor a harcok és tüntetések több vidéki városra is áttértek, Mosonmagyaróváron a határőrség tüzet nyitott a tüntetőkre, ami közel száz halálos áldozatot követelt.

⁸ Nagy Imrében tudatosult, hogy két lehetőség áll előtte: szovjet csapatokkal leveretheti a felkelést, vagy az események élére áll, átértékelve és elfogadva a felkelők követeléseit. Sokat tépelődhetett – nem is csoda, hogy október 27-én egy kisebb szívrohammal kellett megküzdnie – végül az utóbbi megoldás mellé tette le a garast. Még ezen a napon átalakította a kormányt, Lukács György és a Kiszgazdapárt egykori prominensei közül Kovács Béla és Tildy Zoltán került be a kabinetbe.

⁹ Október 28-án a KV újraértékelte a történeteket és „nemzeti demokratikus mozgalomnak” minősítette az addig hivatalosan „ellenforradalomnak” nevezett cselekménysorozatot. Nagy ezen a délutánon bejelentette a rádióban, hogy a szovjetek elhagyják Budapestet, idővel pedig az országot is. A harcosok számára teljes amnesztiát ígért, kijelentette az ÁVH-t feloszlatták, március 15-e újból nemzeti ünnep lesz és visszaállítják a Kossuth címet. Továbbá ígéretet tett az erőszakos térszerzés leállítására is.

Október 30-án a felkelők csoportjaira épülve megalakult a Nemzetőrség, melynek parancsnoka Király Béla lett. A szovjet csapatok megkezdték a kivonulást Budapestről és ezen a napon az MDP feloszlott és Magyar Szocialista Munkáspárt néven újjá alakult. Nagy Imre bejelenti az egypártrendszer megszűnését.

Október 31-én a kiszabadított Mindszenty József hercegprímás megjelent a fővárosban. Október utolsó napjaiban, úgy tűnt Moszkva elfogad-

ja Magyarországon a változást. Azonban a 29.-én kirobbant szuezi válságban az Egyiptom mellől visszalépő Szovjetuniót a Nyugat szabadkézzel jutalmazta meg Magyarországon. Nagy Imre segélykéréseire az ENSZ sem válaszolt.

¹⁰ November 4-én a szovjet csapatok megkezdtek a *Forgószél* hadműveletet, azaz a Budapest elleni támadásukat, a magyar honvédség nem fejtett ki ellenállást, a honvédelmi minisztert, Maléter Pált már korábban törbe csalták és letartóztatták a szovjetek. Király Béla a Nemzetőrség főparancsnoka az ellenállást reménytelennek látva visszavonult a budai hegyekbe, majd Ausztria felé vonult vissza a törzsével együtt. Nagy Imre rövid rádiónyilatkozata a valós helyzetnek ellent mondott, ez így hangzott: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnöke! Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!” reggel 8 órára elérték a szovjet tankok a parlamentet, 7 perccel később hangzott el utoljára Nagy Imre rádiónyilatkozata. Ezen a napon alakul meg Kádár János vezetésével Szolnokon a „Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány”, Nagy Imre pedig a jugoszláv követségre menekül.

¹¹ A felkelők jelentős része nem tette le a fegyvert, hanem tovább harcolt. A Kilián laktanya november 5-én, a Citadella 7-én esett el. Súlyos harcok folytak Dunapentele, Dorog, Tatabánya

és Pécs környékén is. A harcok november 11-én értek véget.

¹² A szovjetek november második dekádjának végére 7250 főt vettek őrizetbe, ebből 860 személyt szállítottak a Szovjetunióba. 1956 novemberétől 1959 végéig több mint 35 ezer ember ellen folyt eljárás „ellenforradalmi” tevékenysége miatt. A népbíróságok 22 ezer főt ítélték börtönbüntetésre és 229-et halálra. A kivégzettek száma elérte a 350-et. Ezen felül 13 ezer embert internáltak jogerős bírósági ítélet nélkül.

¹³ A megtorlások elől 211 ezren menekültek külföldre, ebből 170 ezren nem is tértek haza. Ezek kisebb része volt fegyveres harcos, nagyobb része a szabadság és a jobb élet után vágyó fiatal diák vagy munkás. A fiatal értelmiség jelentős része is ekkor hagyta el Magyarországot köztük Faludy György író is, aki korábban Recsket is megjárta. A melbourne-i olimpiáról is sokan nem jöttek haza, például a legendás aranycsapat gólvágója, Puskás Ferenc.

Két gimnáziumi magyartanár arra vállalkozott, hogy az idén bevezetendő kétszintű érettségi vizsga magyar emelt szintű írásbeli változatához egy kalauzt készítsék. Az érettségi vizsga dzsungelében való eligazodás tanárnak, diáknak egyaránt embert próbáló feladat. A hiánypótló kötet ehhez nyújt segítséget. A kiadványban a vizsga minden részéhez (nyelvi-műveltségi feladatok, műértelmezés, érvelő szöveg fogalmazása) 20-20-20 feladatsort találunk, természetesen megoldókulccsal.

Zékány-Máthé Kiadó. 2800 Tatabánya, Vadász utca

Négy antik retorikai gyöngyszem

CICERO: *Négy védőbeszéd.*

Fordította, jegyzetekkel ellátta
és a bevezetést írta Nótári Tamás.

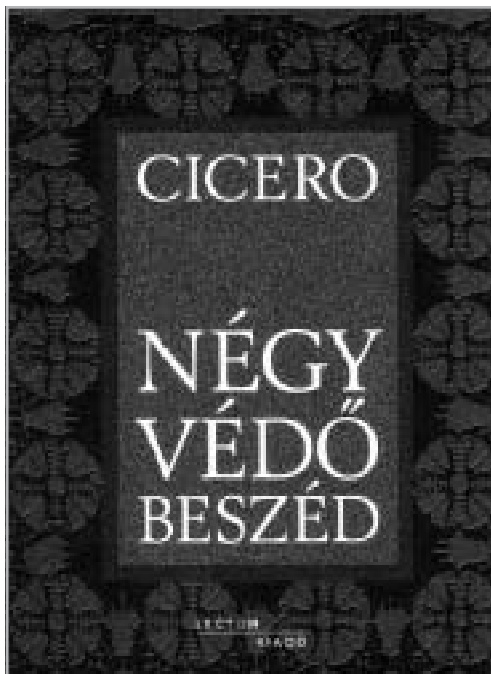
Az előszót írta Hamza Gábor.

Szeged, Lectum Kiadó, 2004. 225 oldal

Marcus Tullius Cicero négy védőbeszédének bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátott fordítását veheti kezébe az olvasó. A kötet a *Lectum Kiadó* igényes kiadványaként a közelmúltban látott napvilágot. Az elmúlt másfél évszázad során magyar nyelven nem publikált – az ékesszólás legkiválóbb alkotásai közé tartozó – *oratók* a Kr. e. I. század történelmi eseményeinek hátterébe is bepillantást nyújtó értékes források. A kötet szerkezete könnyen áttekinthető: a négy beszéd fordítását részletes, a történeti, jogi és retorikai hátteret egyaránt bemutató Bevezetés előzi meg. Mind a Bevezetést, mind a fordításokat gazdag, az antik forrásanyagot és a modern szakirodalmat egyaránt feldolgozó jegyzetapparátus egészíti ki.

A kötet első darabja, a Lucius Licinius Murena védelmében mondott beszéd. Keletkezési ideje 63. november végére tehető. A 62. évre Lucius Licinius Murenát és Decimus Iunius Silanust választották meg *consul*nak. E tisztségre rajtuk kívül pályázott még Lucius Sergius Catilina és Servius Sulpicius Rufus is. Ez utóbbi korának legkiemelkedőbb jogtudósa volt, akinek élete és munkássága iránt Cicero tisztelettel viseltetett. Erről tanúskodnak bizonyos művei, egyebek mellett a *Brutus* és a *Philippicák* is. M. Portius Cato a *consul*-választás előtt nyilvános ígéretet tett, hogy bárki is nyeri el a tisztséget – kivéve sógorát, Silanust –, az ellen *ambitus*, vagyis választási vesztegetés miatt vádat fog emelni. Mivel Silanus mellett Murena lett a nyertes, Cato –

ígéretét megtartva – bevádolta őt. Védelmét Q. Hortensius Hortalus, M. Licinius Crassus és Cicero vállalta. Az antikvitás kiváló szónoka ebből az alkalomból mondta el beszédét Lucius Licinius Murena védelmében.

Az *oratio* szerkezete kiválóan tükrözi a cicerói védőbeszédnek gondos retorikai felépítettségét. A bevezetőben (1–10) Cicero az őt ért azon szemrehányásokra válaszol, amelyekkel azért illették, mert személyes jó barátja, Servius Sulpicius ellenében látta el a vádlott, a következő év *consul*ának védelmét. Ezt követi a fő rész (11–83), amelyben Cicero először a Murena életvitelére vonatkozó vádakra reagál, majd a két jelölt választási esélyeit latolgatja tompítva a vádlók azon érvelését, mely szerint Murena – esélytelen lévén – kizárólag tisztességtelen eszközökkel arathatott győzelmet. Ennek során Cicero a katonai és a szónoki pálya dicsőségét állítja szembe a jogászok tevékenységével. Ezen

ütköztetésből a retorikai szituáció diktálta szükségszerűségnek megfelelően az előbbi kettő kerül ki győztesen. Ezek után tér rá a tényleges vádpontokra, melyeknek élet a humor fegyverével igyekszik elvenni. Végezetül az egész pert átfogóbb politikai környezetbe helyezi. Ennek során rámutat arra, hogy amennyiben a bírák nem mentenék fel Murenát, úgy a következő év elején csak egyetlen *consul* léphetne hivatalba, aki képtelen volna gátat vetni a *consul*választáson vereséget szenvedett, összeesküvést szító Catilinának. Így tehát a vádlott elítélésével magát a köztársaságot sodornák végveszélybe. Az epilógusban (83–90) arra szólítja fel a bírákat, hogy döntéseikkel a köz érdekét szolgálják.

A kötet második darabja a Marcus Caelius Rufus védelmében Kr.e. 56. április 4-én, vagyis a *Ludi Megalenses*, a *Magna Mater* ünnepeinek napján elhangzott *oratio*. Caelius ellen L. Sempronius Atratinus, L. Herennius Balbus és P. Clodius Pulcher emelt vádat, feltehetően a *Lex Plotia de vi* alapján. A védelmet a vádlott maga, M. Licinius Crassus Dives és Cicero látta el. A vádpontok valamiképpen kapcsolódtak annak az alexandriai követségnek a történetéhez, amely a *senatus* előtt akart tiltakozni az ellen, hogy Róma visszahelyezte Egyiptom trónjára XII. Ptolemaiost. A követség 57-ben érkezett Rómába, a király azonban Pompeius támogatásával mindent elkövetett azért, hogy az ne kerüljön a *senatus* elé. A vád szerint Caelius is részt vett ebben a tevékenységben. Beszédében Cicero nem csak a vádlott tisztázására törekedett, hanem arra is, hogy megfossza a pert politikai felhangjaitól, valamint hogy elterelje a figyelmet Pompeiusnak az említett eseményekben betöltött szerepéről. A Bevezetésből megismerhetjük azokat a személyes ellentéteket, amelyek Cicero és az egyik vádló, Clodius, valamint annak nővére, Clodia, másfelől Caelius és Clodia között feszültek. Ezáltal szemléletes képet kapunk a római vezető rétegek személyes és politikai érdekeinek elválaszthatatlan össze-

fonódásáról. Talán a *Pro Caelio* az a cicerói *oratio*, amelyben a szónok a legbőszesebben él a humor és az irónia eszközével. A színházi előadásokat is kínáló *Ludi Megalenses* kapcsán Cicero valóságos bohózat szereplőivé teszi a vád képviselőit és tanúit, közülük is leginkább gyűlölt ellenségeit, Clodiust és – a nagy valószínűséggel Catullus Lesbiájával azonosítható – Clodiát. Amint a *Pro Murená*-val, úgy a *Pro Caelió*-val is fölünyes győzelmet aratott a szónok, védenecit mindkét esetben felmentették.

A kötet harmadik és negyedik darabja két, Iulius Caesar előtt elhangzott *oratio*, a *Pro Ligario* és a *Pro Deiotaro*. Kr. e. 46-ban mondta el Cicero Quintus Ligarius érdekében védőbeszédét. A vádat Q. Aelius Tubero, a hajdani *africai* helytartó, Lucius Tubero fia kezdeményezte. Az *oratio* legfőbb érdekessége, hogy a vád sértettje és az ügy bírása ugyanazon személy, a *dictator*, Caesar volt. Amint a Bevezetésből kiderül, az ügyet nem lehet a szó szoros értelmében büntetőügynek minősíteni. Cicero a beszédben elsősorban Caesar sokszor hangoztatott kegyességére, *clementiájára* hivatkozott, s a *dictator* fel is mentette a „vádlottat”, akit 44. március *Idus*-án gyilkosai között láthattunk viszont.

45 novemberében zajlott le – szintén Caesar mint bíró előtt és szintén nem hagyományos büntetőügyben – a Deiotarus király elleni eljárás. A királyt saját unokája vádolta azzal, hogy 47-ben meg akarta gyilkoltatni Caesart. Cicero ebben az esetben is kieszközlte védence számára Caesar bocsánatát a *dictator* személyes jóindulatára hivatkozva.

A pontos és árnyalt, a beszédek stílári finomságait is jól visszaadó fordítás mellett a kötet érényeként emelhetjük ki a Bevezetés és a jegyzetapparátus tudományos alaposságát, amelyben Nótári Tamás számos olyan kérdésre kitér, amely nem csak az antik irodalom iránt érdeklődő olvasót, hanem az ókortörténet, a klasszika-filológia és a római jog művelőit is foglalkoztatja. DÉR TERÉZIA

Adalékok az Európa-eszme történetéhez

HAMZA GÁBOR:

„Nem akarunk csonka Európát...”

Politikai, történelmi, jogi tanulmányok, cikkek és esszék. Budapest, 2002, Elektra.

E kötet Prof. Dr. Hamza Gábornak, számos monográfia, tanulmány, az európai magánjog fejlődéstörténetét bemutató,¹ több nyelven napvilágot látott kézikönyv szerzőjének és az egyetemi oktatásban a *communis opinio doctorum* által mérvadónak tekintett, immáron nyolcadik kiadást megért római jogi tankönyv² társszerzőjének az európai civilizációhoz és kultúrához, valamint az Európa-eszme és az európai identitás kérdésköréhez kapcsolódó írásaiból nyújt válogatást.³ Mit ért a szerző „Európa” alatt? Saját nézetét Hamza az előszóban a dantei Európa-képpel ütköztetve határozza meg: Dante számára az európai kontinens nem azonos a kulturális-valorációs értelemben vett Európával, így tehát Konstantinápolyt és a görög-ortodox vallást követő Balkán-félszigetet nem számítja Európához, számára az európai egység jelképe az Itálián és a német területeken kívül az egész keresztény világot magába foglaló (*Sacrum Romanum Imperium*).⁴ A kötet szerzője számára Európához tartozik valamennyi európai ország, sőt az európai hagyományok sok esetben figyelmet érdemelnek számos Európán kívüli ország esetében is; ezen európai hagyományok igen sokszínűek, ezért integrálhatja az ún. európai hagyomány a kontinens nyugati-latin és keleti-bizánci része között mindvégig fennálló ellentéteket. Kü-

lönösen érvényes ez Magyarországra, ahol e két hatás ötvöződését a történelem folyamán mindvégig nyomon követhetjük.⁵

„Nem akarunk csonka Európát ...olyan Európát akarunk teremteni, amely a Kelet népeit is magába foglalja.” A kötet címében a szerző Robert Schumann gondolatát idézi, akinek munkásságát és Magyarországhoz fűződő kapcsolatait a „Robert Schumann, az Európa-gondolat atyja” címet viselő tanulmányban mutatja be.⁶ Robert Schumann (1886–1963) az Európai Szén- és Acélközösséget létrehozó párizsi szerződés aláírása idején (1951. április 18.) francia külügyminiszter volt, s szintén

külügyminiszterként írta alá Bonnban 1952. május 26-án az ún. *Deutschlandvertragot*, amely Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság, valamint Franciaország, az Egyesült Királyság és az Amerikai Egyesült Államok kapcsolatait rendezte. 1952-ben Schumann ugyan távozni kényszerült a külügyminiszteri posztról, így az 1957. március 25-én az Európai Gazdasági Közösséget és az Európai Atom Közösséget létrehozó szerződés aláírása-

ban már nem vehetett részt, ám az új Európáról szóló elgondolásai így is egyre ismertebbek és elfogadottabbá váltak.⁷ 1953 és 1958 között sem szűnt meg kitartóan munkálkodni a közös Európa megteremtéséért, 1958-tól 1960-ig pedig az Európa Parlament elnökévé választották; 1959-ben Karl Jaspersszel együtt Erasmus-díjban részesült. „Az egyesült Európa előképe a jövő egyetemes szolidaritásának”,⁸ írja egy 1960-ból származó levelében, 1950. május 9-én tartott beszédében pedig kiemelte, miszerint „Európát nem lehet felépíteni egy nap alatt, sem valamely abszolút elsőbbséget élvező terv részeként; Európa a gyakorlat eredményein keresztül fog megvalósulni, melynek első lépése

egy közös cél kijelölése”.⁹ Robert Schumann több alkalommal, így 1930-ban, 1934-ben és 1935-ben is látogatást tett hazánkban, az utóbbi két alkalommal a francia nemzetgyűlés magyarbarát csoportjának tagjaként – látogatásai a korabeli, mérvadó francia sajtóban is kedvező fogadtatásra találtak. Látogatásaival egyértelműen biznyságot tett amellett, hogy Magyarországot is az integrálódó Európa részének tekintette.¹⁰ A schumanni szellemiség kapcsán tesz említést Hamza Gábor a *ius inter gentes* fogalmát megalkotó Francisco de Vitoriáról, akinek gondolatához igen közel áll a schumanni *societas perfecta* eszméje, „amelyben minden olyan eszköz rendelkezésre áll, amely alkalmas a közös cél, adott esetben az európai államok polgárai jogának, anyagi jólétének (*bonum commune*) és szellemi javakban való gyarapodására, illetve gyarapítására”.¹¹

A kötetben másodikként közzétett, „Cicero állambölcseletének aktualitása és európai-sága” címet viselő tanulmányban a szerző a *De oratore*,¹² a *De re publica* és a *De officiis*¹³ hármasságán nyugvó cicerói államelméletet¹⁴ teszi vizsgálódásának tárgyává; e művek közül különleges figyelmet szentelve a *De re publicának*.¹⁵ A dialógus formájában írott *De re publicában*¹⁶ Cicero az ideális államformát, az *optimus status rei publicaet* kívánja meghatározni, s az egyes államformákat taglalván arra a meggyőződésre jut, miszerint az ideális államformát maga Róma, a *libera res publica* valósította meg. Róma államrendje ugyanis – amint ezt számos antik történetíró, így például Dionysius Halicarnassensis, Plutarchos, Cassius Dio és Tacitus és megállapították – a *mikté politeián*, a kevert alkotmányon nyugszik,¹⁷ ami ideális mértékben ötvözi a monarchikus, az arisztokratikus és a demokratikus elemeket. A *De re publica* megalapozottsága többszörös, hiszen nem csupán a korabeli irodalomba – Cicero történelmi példái során huszonkilenc latin és százhuszonhét görög *auctorra* hivatkozik –, hanem a hagyományos római értékrendbe – legitimációs cézzal

számos alkalommal utal Róma alapítására és az alapítás szakrális mozzanatahoz¹⁸ szervesen kapcsolódó *auctoritas*, *lex*, *traditio* és *religio* fogalmakra¹⁹ – való beágyazottsága megkérdőjelezhetetlen. A római hagyományokhoz történő ezen visszatérés a *corpus Ciceronianum*ban a későbbiekben nagy hatást gyakorolt a konzervatív gondolkodókra, ugyanakkor liberális vonásnak tekinthetjük azon tételét, miszerint születésénél fogva, társadalmi és jogi státusától függetlenül egyenlő,²⁰ valamint a zsarnokság feltétlen elutasítását: „Ki tudta volna tehát azt²¹ akkor államnak, azaz a nép ügyének nevezni, amikor mindenki egyetlen férfinak volt alávetve és nem létezett sem a jog közös köteleke, sem pedig annak a közösségnek az egyetértése és társulása, amely maga a nép? ... Ahol tehát tyrannus van, ott nem egy romlott államról van szó, miként ezt már tegnap mondtam, hanem miként azt most már a megfontolás mondatja velünk, egyáltalán nem is létezik semmiféle állam.”²² A cicerói állambölcselet hatástörténetének vizsgálata során számos, az európai szellemi történetet markánsan formáló szerzőnél fedezhető fel Cicero befolyása; a reneszánsz *auctorai* közül kiemelhető Petrarca, Salutati, Niccoli, Bracciolini és Macchiavelli, a XVII. század filozófusai közül Grotius, Hobbes és Lock, a XVIII. század gondolkodói közül Voltaire, Montesquieu, Diderot, Rousseau, Burke, Hume és Adam Smith. A Drumann és Mommsen által igen sötétre festett és elsősorban a Caesarral szembeni²³ kontrasztra koncentráló Cicero-portrét Zielinski, majd Strasburger vette revízió alá, s helyezte vissza Cicerót a szónokot és a bölcslőt az európai kultúrtörténetben őt méltán megillető helyére.²⁴

Hamza Gábor „Az Amerikai Egyesült Államok alkotmányfejlődése és Európa” című tanulmányának²⁵ mottójául is szolgálhatna a William Gladstone által 1878-ban az amerikai alkotmányt méltató kijelentése, melyben – a brit íratlan alkotmánnyal összevetve – azt „ama legcsodálatosabb műnek, amelyet az

emberi elme és szándék valaha is alkotott” nevezte.²⁶ Az 1787 májusában Philadelphiában összeülő *Constitutional Convention* által megalkotott, 1789. március 4-én hatályba lépő alkotmány tehát immáron több mint két évszázadra tekinthet vissza,²⁷ amit utóbb az 1791-es *Bill of Rights* tett teljessé - szemben a kontinensen legrégebben elfogadott 1814-es norvég és 1868-as luxemburgi alkotmánnyal. Megállapítható, hogy az alapító atyák, különös tekintettel a kiemelkedő szerephez jutó George Washingtonra, Alexander Hamiltonra, Benjamin Franklinre és James Madisonra, ismerték és behatóan tanulmányozták az antikvitás és az újkori európai állambölcselek munkáit.²⁸ Tanulmányában a szerző kiemelt hangsúlyt helyez a *Supreme Court* alkotmányfejlesztő szerepének vizsgálatára, amelynek jelentőségét szentenciaszerűen foglalja össze Evans Huges 1907-ben tett kijelentése, miszerint „a *Supreme Courtra* nézve az alkotmány az irányadó, azonban az alkotmány az, amit mi, a bírák állapítunk meg”.²⁹

A „Szent István törvényei és Európa” című tanulmány a kötet első magyar vonatkozású munkája.³⁰ Az uralkodói hatalom abszolút voltának vizsgálata során kimutatható, hogy a *rex quasi sacerdos*ként mind a világi, mind pedig az egyházi szférában döntő befolyással bírt, amint ezt az egyházi szervezet kiépítése során Merseburgi Thietmar közléséből lesűrhetjük,³¹ azonban nem tekinthető – a kifejezés bizánci értelmében – *basileus autokratórnak*.³² Szent István két fennmaradt *decretum*ának tükrében megállapítható, hogy az uralkodó *in praxi* az egységes jogrendszer megteremtését tekinti elsődleges feladatának – ezzel elkerülve a jogi partikularizmus másutt, így például a francia területeken utóbb erőteljesen megjelenő veszélyét.³³ E törvények, amelyek a kor szokása szerint az egyházi és a világi jog terénümát egyaránt magukba foglalják, forrásai után kutatva ki kell emelni a 813-as arlesi és a 847-es mainzi

zsinat *decretumait*, amelyekkel az Intelmek több helyén szó szerinti egyezés mutatható ki, valamint a frank *capitulare*kát.³⁴ Forrásként támaszkodott a *decretumok* megalkotója a *lex Baiuvariorum*ra,³⁵ a *lex Salicára*, a *lex Romana Visigothorum*ra,³⁶ a *lex Burgundiorum*ra³⁷ és a *lex Ribuariára*, az első *decretum*ban pedig szó szerinti átvételek mutathatók ki az *Edictum Rotharival*,³⁸ a *lex Romana Burgundiorum*-mal, valamint stílári és tartalmi behatásokkal számolhatunk a *lex Romana Visigothorum* és a *Codex Iustinianus*³⁹ tekintetében.⁴⁰ A bizánci jogforrások közvetlen hatása – a korabeli igen élénk bizánci-magyar kapcsolatok⁴¹ ellenére, valamint a Kárpát-medence területén tevékenykedő Cirill és Metód⁴² feltehetően jogi relevanciával is bíró tevékenysége - Szent István törvényeiben nem mutatható ki.⁴³ (Hasonlóképpen nem találkozhatni Szent Istvánnál a Borisz fejedelemre jellemző, aktuálpolitikai megfontolások által befolyásolt ingadozásra,⁴⁴ amelynek az I. Miklós pápától származó *Responsa papae Nicolai I. ad consulta Bulgarorum* címet viselő forrást köszönhetjük.⁴⁵) A Szent István-i törvények szankciórendszere egyértelműen tükrözi, hogy első királyunk a *pius, iustus et pacificus rex* ideáját kívánta megvalósítani, ugyanis büntetései a korabeli jogforrások által meghatározottakkal összevetve enyhébbek.⁴⁶

A kötet első, tanulmányokat magába foglaló része a már említetteken kívül tartalmaz két tanulmányt („Európaiság Jászi Oszkár gondolatvilágában”⁴⁷, „Szuverenitás és jogos háború”⁴⁸) és egy „Észrevételek az antik római hadtörténet jogi és gazdasági vonatkozásai”⁴⁹ címen önálló tanulmányként olvasható, Edward Luttwak „*The Grand Strategy of the Roman Empire*” című művéről írott recenziót, a Balkán-kérdés különféle aspektusait elemző („Macedónia és a föderáció lehetősége a Balkánon”⁵⁰, „A macedón kérdés megjelenése az európai politikában”⁵¹, „Montenegró függetlenségének kérdése és Európa”⁵²), valamint az aktuális magyar jogélet problematikáját

vizsgáló („Jogharmonizáció Magyarországon az Európai Unióhoz való csatlakozás tükrében”⁵³, „Politikai hatalom és erkölcs a rendszer-váltást követő időszakban Közép- és Kelet-Európában”⁵⁴) munkákat.

A kötet második, politikai, történelmi és jogi esszékét tartalmazó részének behatóbb ismertetésére itt nem nyílik lehetőség, ezért csupán két írásból kívánunk néhány gondolatot kiemelni, nevezetesen a *Harmadik Róma* és a *Harmadik Birodalom* elnevezés problematikáját tárgyaló írásokét.

A *Moszkva mint „Harmadik Róma”* elmélet⁵⁵ fejtegetése során egyértelműen kiderül, hogy III. Iván először 1473-ban – a képviselője útján Sophia Palaiologával, a bizánci császár unokahúgával IV. Sixtus pápa jelenlétében Rómában megkötött házassága után egy esztendővel – használt cári címmel még nem jelent meg a hivatalos ideológiában a „Harmadik Róma” gondolat. Ezt Filofej, pszkovi szerzetes fogalmazta meg először 1522-1524 körül „Mihail Grigorjevics úrhoz” írott levelében:⁵⁶ „*Tud meg, istenszerető uram, hogy az összes keresztény cárság a végéhez ért, és a mi uralkodónk egyetlen cárságában egyesült a prófétai könyvek szerint, vagyis az orosz cárságban: mivel két Róma elbukott, a harmadik áll, és negyedik nem lesz.*”⁵⁷ A Konstantinápoly mint „Új Róma” gondolata mindvégig jelen van a bizánci ideológiában, ezen eszmének legfontosabb legitimációs forrásai közé a második egyetemes zsinat 3. kánonját („*Konstantinápoly püspökéé legyen a tiszteletbeli elsőség Róma püspöke után, mivel az: új Róma.*”⁵⁸) és a negyedik egyetemes zsinat 28. kánonját („*Ugyanazokat határozzuk el és szavazzuk meg mi is ugyanama Konstantinápoly, Új Róma legszentebb egyházának előjogairól; mert a régi Róma trónusának is megadták az atyák igazságosan az előjogokat, mivel az a város uralkodott.*”⁵⁹). Moszkvában 1448-ban választottak először metropolitát, azonban csak 1589-ben vált *patriarchatus* székhelyévé,⁶⁰ s így lett a moszkvai pátri-

árka az akkori szinóduson elfogadott, ún. *Alkotmányos Charta* értelmében a pátriárkák sorában az ötödik.⁶¹ S jöllehet a „*Harmadik Róma*” elméletet az ortodox kánonjog nem recipiálta ugyan, az annál elevenebben élt az állami ideológia és a népi hit régióiban, s bírt egészen 1917-ig jelentős hatással.⁶²

A „*Harmadik Birodalom*”-elnevezés kapcsán számos félreértés él mindmáig, még az adott korszakot kutató történészek körében is.⁶³ A náci ideológiának számos fenntartása volt a „*Harmadik Birodalom*” elnevezéssel szemben, így például azon tény, hogy Hitler egy, a két korábbi birodalomtól, nevezetesen az I. Otto császárrá koronázásával 962-ben létrejött és 1806-ig fennálló Sacrum Romanum Imperiumtól,⁶⁴ valamint a versaillesi palota tükötermében 1871. január 18-án kikiáltott és 1918 novemberéig fennálló ún. bismarcki birodalomtól független rendszert akart létrehozni. Az elutasító álláspont oka másfelől a kifejezés vallási konnotációjában keresendő, ugyanis a szentháromság doktrínájának analógiájára az első birodalom az Atyával, a második a Fiúval, a harmadik pedig a Szentlélekkel lett volna asszociálható.⁶⁵ Ezen elnevezés ugyan egy ideig igen hatásosan alkalmazható propagandafogásnak tűnt, s így a sajtó előszeretettel élt is vele,⁶⁶ ám egy 1939. július 10-én a *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* által kibocsátott rendelet megtiltotta a „*Drittes Reich*” elnevezés hivatalos használatát;⁶⁷ ugyanezen minisztérium 1942. március 21-én pedig körlevélben tette közzé, hogy Németország hivatalos neve egyszerűen „*Reich*”, azaz „*Birodalom*”.⁶⁸ A „*Harmadik Birodalom*”-elnevezés Arthur van den Bruck (1876-1925) 1923-ban napvilágot látott „*Das Dritte Reich*” című munkájához kapcsolódik, ami végeredményben mégsem vált a hitleri Németország hivatalos megnevezésévé.⁶⁹

Ezen ismertetés során csupán néhány, némiképpen önkényesen kiragadott témát, illetve gondolatot tudunk felvillantani, azon-

ban talán ezzel érzékeltetni tudtuk a szerzőnek e munkájában is tükröződő érdeklődésének és munkásságának sokoldalúságát. Ezek alapján a „*Nem akarunk csonka Európát ...*” *pleno iure* tarthat igényt minden, Európa és az európai szellemiség különféle aspektusai iránt érdeklődő olvasó figyelmére.

JEGYZETEK

¹ Hamza G.: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Budapest 2002; G.

Hamza: *Die Entwicklung des Privatrechts auf römischrechtliche Grundlage unter besonderer Berücksichtigung der Rechtsentwicklung in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Ungarn.* Andrassy Schriftenreihe Band 1. Budapest, 2002.

² Földi A.–Hamza G.: *A római jog története és intézményei.* Budapest, 2003. (A továbbiakban: Földi–Hamza.)

³ Hamza G.: „*Nem akarunk csonka Európát ...*” Politikai, történelmi, jogi tanulmányok, cikkek és esszék. Budapest, 2002. (a továbbiakban: Hamza.)

⁴ Itt érdemes rámutatni azon, a római jogi tankönyvben is kifejtett tényre (Földi–Hamza 107.), hogy a magyar történetírásban szélteben elterjedt, kettősséget sugalló „német-római birodalom” elnevezés nem pontos, hiszen a *Sacrum Romanum Imperium* (az eredeti *Imperium Romanum*, majd a XII. századtól használt *Sacrum Imperium* elnevezésből alakult ki e név) négy koronát testesített meg: a római császárságot, a német, az itáliai és a burgund (areláti) királyságot. A *Sacrum Romanum Imperium* elnevezést vették át az egyes nemzeti nyelvek fordításai is: *Heiliges Römisches Reich*, *Holy Roman Empire*, *Saint-Empire Romain*. A magyar fordítás alapjául a XV. században megjelent, ám hivatalos *terminus technicus*sá sohasem vált *Heiliges Römisches Reich deutscher Nation* megnevezés szolgált.

⁵ Hamza 5. skk.

⁶ Hamza 11. skk.

⁷ Hamza 14. skk.

⁸ Idézi Hamza 16.

⁹ Idézi Hamza 16.

¹⁰ Hamza 17. skk.

¹¹ Hamza 18.

¹² A *De oratore*hez lásd K. H. Schulte: *Orator. Untersuchungen über das ciceronianische Bildungsideal.* Frankfurt a. M. 1935.; K. Barwick: *Das römische Bildungsideal Ciceros.* Berlin 1963.

¹³ A *De officiis*hez bővebben lásd A. Michel: *Rhétorique et philosophie chez Cicéron.* Paris, 1961.

¹⁴ A cicerói államelmélethez bővebben lásd F. Cauer: *Ciceros politisches Denken – Ein Versuch.* Berlin, 1903; V. Pöschl: *Römischer Staat und griechisches Staatsdenken bei Cicero.* Berlin 1936; M. Gelzer: *Cicero – Ein bibliographischer Versuch.* Wiesbaden 1969; W. K. Lacey: *Cicero and the End of Roman Republic.* London, 1978; L. Perelli: *Il pensiero politico di Cicerone.* Firenze, 1990.

¹⁵ Hamza 19. skk.

¹⁶ E mű magyar fordítását lásd Cicero: *Az állam.* Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Hamza Gábor. Budapest, 1995. 2002.

¹⁷ A *mikté politeia* koncepciójához lásd K. von Fritz: *The Theory of the Mixed Constitution.* New York 1954.

¹⁸ A *ius sacrum* sajátos vonásához Cicerónál lásd Nótári T.: *Jogtudomány és retorika – Cicero pro Murena* 26. Jogtudományi Közlöny 2001/12. 470. skk.; Cicero – *Négy védőbeszéd.* Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári T. Szeged, 2004. 122. skk.

¹⁹ Hamza 43. sk; A. Magdelain: *Auctoritas principis.* Paris 1947; H. Arendt: *Mi a tekintély?* In: *Múlt és jövő között.* Budapest 1995. 130. skk; Nótári T.: *Numen és numinozítás – a római tekintélyfogalom vallási aspektusai.* Aetas, 2003/3-4. 33-54.

²⁰ Vö. Cicero, *Pro Cluentio* 153. *Legum idcirco servi sumus, ut liberi esse possimus.*

²¹ Ti. Agrigentumot Phalaris tyrannisa idején – Hamza 59.

²² Cicero, *De re publica* 3, 43. (Hamza 59.)

²³ Cicerónak a Caesar mint bíró előtt elmondott beszédeihez lásd Cicero: *Négy védőbeszéd.* Fordította, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Nótári Tamás. Szeged, 2004.

²⁴ Hamza 63. skk; 71. skk.

²⁵ Hamza 77. skk.

²⁶ Idézi Hamza 77. sk.

²⁷ Ehhez bővebben lásd Nagyné Szegvári K.: *Fejezetek az Amerikai Alkotmány történetéből.* Budapest, 2002. 21. skk.

- ²⁸ Hamza 83. skk.
- ²⁹ Hamza 101.
- ³⁰ Hamza 105. skk.
- ³¹ Hamza 106; Merseburgi Thietmar krónikájának egyéb vonatkozó részeit lásd *Az államalapítás korának írott forrásai*. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999. /Szegedi Középkorász Műhely/ 107. skk.
- ³² Ehhez bővebben lásd Kristó Gy.: *A magyar állam megszületése*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged (Szegedi Középkorász Műhely) 1995; uő: *Írások szent Istvánról és koráról*. Szeged, 2000.
- ³³ A szentistváni törvények legújabb fordítását lásd *Szent István király Intelmei és Törvényei*. Fordította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Bollók János és Kristó Gyula. Budapest, 2000.
- ³⁴ Hamza 110.
- ³⁵ Ehhez lásd Madzsar I.: *Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum*. Történeti Szemle, 10. 1921. 48. skk.
- ³⁶ Ehhez bővebben lásd P. D. King: *Law and Society in the Visigothic Kingdom*. Cambridge 1972.
- ³⁷ Bővebben lásd G. Pieri: *La loi romaine des Burgondes*. Ius Romanum Medii Aevi I. 2 b aa d. 1969.
- ³⁸ Ehhez bővebben lásd G. Vismara: *Cristianesimo e legislazioni germaniche, leggi longobarge, alemanne, bavare*. In: La conversione al Cristianesimo nell' Europa dell' alto medioevo. Spoleto 1967. 395. skk.
- ³⁹ Ehhez lásd Földi–Hamza 95.
- ⁴⁰ Hamza 111.
- ⁴¹ Vö. Gy. Moravcsik: *Byzantium and the Magyars*. Budapest, 1970.
- ⁴² Metód működéséhez és a Salzburgi érsekséggel felmerült konfliktusához lásd Nótári T.: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Aetas 2000/3. 93. skk; uő: *Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez*. Tanulmányok a középkorról – A II. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2001. április 3.) előadásai. Szeged, 2001. 67. skk.
- ⁴³ Hamza 111.
- ⁴⁴ Hamza 112.
- ⁴⁵ Nótári T.: *De Consultis Bulgarorum*. Collega 2002/5. 47. skk.
- ⁴⁶ Hamza 114.
- ⁴⁷ Hamza 121. skk.
- ⁴⁸ Hamza 139. skk.
- ⁴⁹ Hamza 131. skk.
- ⁵⁰ Hamza 143. skk.
- ⁵¹ Hamza 149. skk.
- ⁵² Hamza 187. skk.
- ⁵³ Hamza 197. skk.
- ⁵⁴ Hamza 203. skk.
- ⁵⁵ Hamza 212.
- ⁵⁶ Idézi Imrényi T.: *A „Moszkva-harmadik Róma”-elmélet az ortodox ekkleziológia és kánonjog tükrében*. Aetas, 1998/1. (a továbbiakban: Imrényi) 35.
- ⁵⁷ Filofej szerzetes: *Levél a orosz napokról és órákról*. A jegyzeteket összeállította: Filippov Szergej és Sisák Gábor. Aetas, 1995/3. 130.
- ⁵⁸ *Kánonok könyve I*. Fordította és kommentárokkal ellátta Berki Feriz. Budapest, 1946. (a továbbiakban: Kánonok könyve) 69.
- ⁵⁹ *Kánonok könyve* 95.
- ⁶⁰ Hamza 212.
- ⁶¹ Földi–Hamza 124.
- ⁶² Imrényi 39.
- ⁶³ Hamza 224. skk.
- ⁶⁴ Bővebben lásd F. Berber: *Internationale Aspekte des Heiligen Römischen Reiches*. In: Festschrift f. Th. Maunz. München, 1981. 17. skk.
- ⁶⁵ G. Hamza: *Die Idee des „Dritten Reiches” im deutschen philosophischen und politischen Denken des 20. Jahrhunderts*. Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germanistische Abteilung. 118. 2001. (A továbbiakban: Hamza 2001.) 323.
- ⁶⁶ A misztikus melléközöngét említi a „Harmadik Birodalom” elnevezés kapcsán egy 1939-es interjúban Jung is – C. G. Jung: *Diagnózis a diktátorokról*. In: C. G. Jung – Beszélgetések és interjúk. Budapest, 1999. 125.
- ⁶⁷ Hamza 2001. 321.
- ⁶⁸ Hamza 225.
- ⁶⁹ Hamza 26; Hamza 2001. 324.

NÓTÁRI TAMÁS

Szádeczky-Kardoss Samu emlékére

2004. november 10-én, életének nyolcvanhetedik évében távozott Szádeczky-Kardoss Samu professor emeritus, a Szegedi Tudományegyetem nyugalmazott tanszékvezető tanára az élők sorából.

Szádeczky-Kardoss professor úr 1918. január 21-én született Kolozsvárt a magyar tudománynak számos tudós elmét adó, nemesi család sarjaként. Gimnáziumi tanulmányait 1927-től 1935-ig a Szegedi Városi Dugonics András Piarista Gimnáziumban, egyetemi tanulmányait az 1935–1939 években a Szegedi Ferenc József Tudományegyetemen végezte, görög–latin szakos tanári diplomáját 1940-ben kapta meg. Szakemberré formálásában, kutatói profiljának kialakulásában a legnagyobb szerepet elsősorban mestere, Förster Aurél, a klasszika-filológia professzora, Aristotelés-művek nemzetközi rangú kiadója, valamint a Régiségtudományi Intézet vezetőjeként Banner János játszotta. 1941 és 1944 között szülővárosában működött díjas gyakoronokként, majd tanársegédként, 1943-ban „*Sub auspiciis Gubernatoris*” avatták doktorrá. (Doktori értekezése „*Átteleptítés és áttelepedés a görögök történelmében a történelmi idők kezdetétől 362-ig Kr. e.*” címmel 1941-ben Kolozsvárt, rövidített formában pedig ugyanott egy évvel később „*Übersiedlung und Verpflanzung von Bevölkerungen in der Geschichte der Griechen bis 362 v. Chr.*” címmel látott napvilágot.) Az 1944/45-ös tanévre a Budapesti Tudományegyetemre nyert címzetes tanársegédi besorolást, 1945 augusztusában a Szegedi

In memoriam...

Állami Gyakorlógimnáziumhoz kapott tanári kinevezést.

1950-ben intézeti tanári munkakörben a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán kezdett dolgozni, ahová az esztendő végén egyetemi docensi (az akkori szóhasználat szerint „intézeti tanári”) kinevezése is megérkezett. Addigi tudományos munkásságának elismeréseképpen 1952-ben a nyelvészeti tudományok kandidátusa fokozatot kapta, s ugyanezen év őszétől az Ókori Történeti Tanszéket irányította. 1950 és 1957 között a szegedi és a debreceni egyetemről száműzték a görög és a latin képzést, ám 1957-ben sor

kerülhetett a Klasszikai Filológiai Tanszék újjászervezésére, amit Szádeczky-Kardoss Samu ténylegesen 1957-től, tanszékvezetői megbízás alapján pedig 1959 augusztusától 1988 július végéig vezetett. 1992-ben kapta meg a *professor emeritus* kitüntető címet. (Az ország és Európa egyik legkiválóbb grécistájának nem adatott meg, hogy Szegeden görög tanszéket hozhasson létre, 1981-ben azonban sikerült megszerveznie a Klasszika-Filológiai Tanszék keretén belül a Bizantinológiai és Középlelatin Filológiai Tanszékcsoportot, ami ma a Történeti Segédtudományi Tanszék keretén belül működik.)

Tudományos munkássága első szakaszában a római birodalom nyugati és dunai provinciáinak társadalomtörténeti kérdéseire, így elsősorban a *baugauda* és *scamara* mozgalmakra és néhány görög auctorra

(így például Mimnermosra, Xenophónra és Aristophanésre) összpontosult, valamint a Tisza nevének legrégebb történetével is foglalkozott. 1962-ben került sor egyetemi tanári kinevezésére, és 1963-ban kapta meg az irodalomtudományok doktora fokozatot, amit Mimnermosról írott nagymonográfiájával nyert el. (E tárgykörben írott legfontosabb publikációiként a következők említhetők: „*Testimonia de Mimnermi vita et carminibus.*” Szeged 1959. Reprint 1970; „*A fiatalság és öregség Mimnermos költészetében (A 2, 4, 5 és 6 Mimnermos-törredék kommentárjából).*” Antik Tanulmányok 8. 1961. 55–64; „*Nova testimonia de carminibus Mimnermi.*” Acta Anti-qua 10. 1962. 247.) Az ebben az időn írt egyetemi jegyzetei, így a „*Három szöveggyűjtemény a régi latin nyelv és irodalom tanulmányozásához.*” (Budapest, 1958.) és – az európai szintű monográfia – „*Az ókor története III. Görög történelem.*” (Budapest, 1965.) több évtizeden át szolgáltak, és szolgálnak ma is az oktatás vezérfonalául hazánk egyetemsein.

Az 1960-as évek második fele jelentős fordulatot hozott Szádeczky-Kardoss Samu kutatói érdeklődésében, ugyanis – noha kapcsolata az antikvitással változatlanul fennmaradt, amit latin és görög auctorokról közölt publikációi is igazolnak – vizsgálódásának homlokterébe azon görög és latin szövegek kerültek, amelyek a Kárpát-medence, az európai steppeövezet, a korai Bizánc és az ősmagyarság történetéről adnak hírt. A kutrigurokra, onogurokra és ugorokra vonatkozó közleményei mellett – amelyek közül a legjelentősebbek a Pauly-Wissowa-féle *Realencyclopädie* hasábjain napvilágot látott cikkei – e kutatásai közül a legfontosabb az avarok történetének forrásait a teljesség igényével feldolgozó, a közelmúltban megjelent „*Az avar történelem forrásai.*” (Budapest 1998.) című műve, amelynek fordítás és jegyzetanyaga egy sajátos avar történelmet tár a kutatók elé. E tárgykörben végzett

kutatásait már korábban „*Avarica. Über die Awarengeschichte und ihre Quellen.*” (Szeged 1986. Társszerző Olajos Teréz.) című munkájában összefoglalta, amit a pusztán az adott tárgykör szakirodalmának legjavát felsoroló Der neue Pauly is idéz az „*Avares*” címszónál. Mindkét mű megkerülhetetlen kézikönyv az avar világ tanulmányozásához.

Első publikációja 1938-ban, az utolsó pedig 2004-ben jelent meg, a két évszám közt eltelt idő alatt közel kétszázharminc közleményt publikált, amelyek nem csupán Magyarországon láttak napvilágot – tudományos eredményeit számos jelentős külföldi folyóiratban (így a *Revue des Études Grecques*, *Journal of Hellenistic Studies*, *Gnomon*, *Classical Philology*, *Deutsche Literaturzeitung*), lexikonban (pl. *Pauly-Wissowa Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, *Der kleine Pauly*) és monografikus műben (pl. *Cambridge History*) is közölte. Munkásságának középpontjában mindvégig a görög és latin források elemző vizsgálata állott, s ennek megfelelően tudományos következtetéseit a feltétlen forrástisztelet hatotta át. Kutatómunkájának egyedülállóan széles, mintegy harmadfélezer esztendőtt felölelő ívének kezdetét a pylosi táblák lineáris írása, végét a konstantinói „*De administrandi imperii*” alkotta.

A magántudós Szádeczky-Kardoss professzor azonban nem szorította háttérbe a tudományos közéletben részt vevő, tudományszervező Szádeczky-Kardoss Samut. 1955 és 1995 között mintegy harmincöt konferencián vett részt, s ezek alkalmával, valamint tanulmányutak során tizenhét országot keresett fel. Szerkesztői munkái közül kiemelendő a szegedi *Acta Antiqua et Archaeologica*, amelynek alapító szerkesztője volt, s az ő kezdeményezésére újraindult *Opuscula Byzantina*-sorozat; tagja volt az *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* folyóirat szerkesztőségének, s hosszú éveken át főszerkesztőként gondozta az *Auctores*

Latini című tankönyvsorozatot (I–XXIII. kötetek). Alapító tagja volt a Magyar Ókortudományi Társaságnak, amelynek egy időben alelnöki tisztségét is betöltötte, tagja volt a Magyar Őstörténeti Bizottságnak, az MTA Klasszika-Filológiai, illetve Ókortudományi Bizottságának. Kitüntetései közül említendő az 1943-as „*Sub auspiciis Gubernatoris*” kitüntetéses doktorrá avatás, az 1982-ben megkapott, „*Az 1300 éves Bulgáriáért*” kitüntetés, az 1985-ös „*Ábel Jenő Emlékérem*” és a „*Munka Érdemrend arany fokozata*”, amellyel 1988-ban tüntették ki.

Munkásságát áttekintve, amely a magyar tudomány hírnevét méltán öregbítette a nagyvilágban, értetlenül állhatunk azon tény előtt, hogy a magyar tudományos-

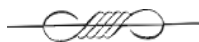
ság hivatalos fórumai Szádeczky-Kardoss Samu érdemeit mindvégig nem méltányolták kellőképpen.

E sorok írójának már nem lehetett alkalma Szádeczky-Kardoss professzor úr egyetemi előadásait hallgatni, illetve szemináriumain részt venni, azonban utolsó szakdolgozójaként és – a Professzor Úr kifejezését idézve – „*kriptotanítványaként*” lehetősége nyílt arra, hogy tudásának és személyiségének kisugárzását megtapasztalhassa. A lenyűgözően hatalmas tudanyaghoz nagyfokú tudósi alázat, – a szakmai okfejtésekben éppúgy, mint a magánbeszélgetésekben – elegáns és élvezetes stílus társult. Számunkra, akik megélhettük emberségét, önzetlen segítőkészségét, örök példa marad.

NÓTÁRI TAMÁS

P I H E N Ó

Kell a vasút Európában!

Tizenöt éves Közép-Európa ez idáig egyetlen gyorsvasúti hálózata, a németországi InterCity Express. A német egyesítés idejére (1989/90) a vasút népszerűsége jelentősen csökkent a belföldi légi közlekedéssel és a sebességkorlátozás nélküli autópálya-hálózattal szemben. Felismerve azt, hogy a légi közlekedés drágább és a repülőterek a nagyvárosok szélén helyezkednek el, illetve hogy a közúti közlekedés növekedése egyre súlyosabb környezetszennyezést és állandó torlódásokat okoz, megkezdtek egy olyan vasúti hálózat létesítését, amelyik gyorsabb, mint a közút, belvárosból belvárosba vezet, kedvezőbb árú és nagyobb szabadságot biztosít, mint a légi közlekedés.

1991 júniusában állították szolgálatba a 401. sorozatú ICE 1 gyorsvasúti szerelvényt, az ICE vonatok „őset” 9600 kW teljesítménnyel, 12 kocsival és a szerelvény

végén két mozdonyrésszel, 144 első- és 505 másodosztályú ülőhellyel. A típusból 60 egység készült, amelyek egy kivételével (lásd alább) ma is üzemben vannak. A vonat legnagyobb sebessége 280 km/óra, üzemi sebessége 250 km/óra. A gyártásban a legnagyobb német ipari konszernnek (ABB, AEG, Siemens, Krauss-Maffei stb.) közösen vettek részt. A vonat München és Hamburg között dél-északi irányban kezdte meg pályafutását. A sűrűn lakott Németországban nem volt lehetőség és utazási igény arra, hogy az ICE-nek a tervezett bevezetés határidejéig teljesen új építésű pályaszakaszokat építsenek. Ezért az ICE nem klasszikus gyorsvasút (mint a japán vagy a francia), hanem a hagyományos és a már elkészült nagysebességű vasút kombinációja. A normál pályaszakaszokon 160 km-es legnagyobb sebességgel és kb. 140 km-es átlaggal közlekedik. Amikor az

új építésű szakaszra érkezik, sebességét 250 km-re növeli, és még sűrűbb megállások esetén is teljesíteni tudja a 200 km-es átlagot. München és Hamburg között a menettartam – az útiránytól függően – kb. 6-6 és fél óra, és minden közbülső állomáson átszállásokra, csatlakozásokra nyílik lehetőség.

Az IinterCity Express sikere hatására bővült a hálózat, és a kelet–nyugati (Berlin–Hannover–Ruhr-vidék) útirány átadásakor, 1996-ban elkészült az ICE 2, a második generáció (402. sorozat). Az ICE 1 túl hosszú volt, nem minden idő- és napszakban közlekedett megfelelő kihasználtsággal, ezért a másodikat két részre osztották, amelyek külön-külön trakciós megosztással is üzemeltethetők. Teljesítménye és sebessége nem növekedett. A 6 mellék- és 1 motorkocsi 205 méteres hosszával a rövidebb peronokon is meg tud állni. A motorok padlószint alá helyezésével a motorkocsi is utasteret kapott. Az ICE 2-ből 44 szerelvény készült.

ICE 3 ÉRKEZIK A RAJNA HATVÁGÁNYÚ HÍDJAIN KÖLN FŐPÁLYAUDVARRA

ICE 1 ÉRKEZETT KÖLNBE A RUHR-VIDÉKI VONALON.
NÉHÁNY PERC MŰLVA FOLYTATJA ÚTJÁT HAMBURG
FELÉ

Aztán 1998. június 3-án megtörtént az, amit minden német ember korábban elképzelhetetlennek tartott volna. A Münchenből Hamburgba közlekedő 884. sz. „Wilhelm Conrad Röntgen” nevű vonat – ICE 1 típusú szerelvény – négyszáz utassal a fedélzetén nem sokkal azelőtt, hogy Hamburgba érkezett volna, délelőtt 11 órakor 200 km-es sebességgel Eschede állomás bejárati váltóján kisiklott, és egy közúti felüljáró hídnak csapódott. A mozdony és az első két kocsi kivételével a járművek egymásba torlódtak és összeroncsolódtak. 101 ember meghalt, 43-an súlyosan, 57-en könnyebben megsérültek. A mentésben 1100-an vettek részt. A hosszan tartó szakértői vizsgálat megállapította, hogy a balesetet az egyik kocsi acélbronzsának elkopása és leszakadása idézte elő. A vonat hat kilométeres szakaszon magával hurcolta a leszakadt fémdarabot, ami az első eléje kerülő sínillesztésbe beleakadt, és a forgóvázat megemelve kisiklást okozott. Az újraegyesített ország leghíresebb technikai vívmányának katasztrófája nemzeti trau-

mát okozott. Bebizonyosodott, hogy a 21. század számítógép vezérelte technológiáját egyetlen alkatrész minőségromlása elpusztíthatja. A vonatnevet és -számot a későbbi menetrendekből törölték.

A német nem lenne német, ha nem heverte volna ki villámgyorsan az Eschede okozta érzelmi és presztízsveszteséget. Folytatták az újabb szakaszok építését, mint pl. a Berlin–Halle–Lipcse (ennek egy szakaszát mosta el a 2002-es árvíz, és lenyűgöző akaraterővel néhány hét alatt újjáépítették) és Majna–Frankfurt–Köln. Utóbbin már 300 km/óra feletti sebességet terveztek, amelyhez új szerelvényre volt szükség.

2000–2001-ben készültek el az első ICE 3 szerelvények, melyekből a következő években 50 egység készült. Egyárammenű sorozata (403) 8000 kW teljesítményű, 330 km/óra sebességű, négyárammenű változata (406), amely lényegében minden normál

nyomtávú európai országban közlekedhet, 4300 kW teljesítményű és 220 km-es óránkénti sebességre képes. A szerelvény két vezérlő- és hat mellékkocsiból áll. Teljes hossza mindössze 200 méter, a szállítható utasok száma 98 (1.) + 312 (2. osztály). A vasút az ICE 1-hez képest 25%-os áram- és 30%-os férőhely-megtakarítással büszkélkedik, de az elfogulatlan vélemények szerint – különösen a 2. osztályon – utóbbi nem olyan nagy öröm az utasok számára.

A fejlesztés folytatódik és az Európai Unióban már nem ismer határokat. Az ICE sikerén felbuzdulva az elmúlt években Hollandia és Spanyolország is rendelt Németországból ICE 3 típusú szerelvényeket. 2003-ban elkészült az első két darab Thalys: a francia TGV és a német ICE „házasságkötése”. A szerelvény formája a francia szuperexpressz arculatát követi. Párizs–Brüsszel illetve Amszterdam felől Kölnbe és visszafelé közlekedik. 1999–2000-ben adták át a 411/415. sorozatú ICE T szerelvényeket,

amelyek – az olasz Pendolino technológiájára alapozva – a hagyományos (elsősorban erős ívekkel kiépített hegyvidéki) vasútvonalakon az alapvonaloknál húsz százalékkal nagyobb sebességgel közlekednek. A 32 egyáramnemű (411) és 11 kétáramnemű (415) szerelvény ma már három útirányon halad: Drezda–Majna–Frankfurt–Saarbrücken; Hamburg–Berlin–Lipcse–Nürnberg–München és Stuttgart–Zürich.

Az ICE-vonaton az utazás nem olcsó. Egyértelműen drágább, mint a személygépkocsival való közlekedés, és a fapados repülőgépek is lényegesen olcsóbbak. Az egyébként is borsos árú menetjegyen felül ICE-pótjegyet kell váltani, ami ülőhelybiztosítást nem foglal magában. Ha biztosan ülni akarunk, még helyjegyet is kell vennünk. Az interneten keresztül bármelyik vonatra bárholnan lehet jegyet váltani. A fizikai vagy virtuális vásárlást követően a jegyigénylés ténye megérkezik a vonatvezető számítógépébe, aki szintén elektronikus módon jelzi

NAPI CSÚCS: 302 KM/ÓRA!

PONTOSSÁG, TISZTASÁG, KÉNYELEM

Pihenő

ICE 2 A NÜRNBERGI DB-MÚZEUM TEREPASZTALÁN

a helyfoglalást az ülőhely feletti kijelzőn. A szabadon maradt ülőhelyeket aztán bárki elfoglalhatja. Azt az érzést, amit az utazóközönség körében az ICE 3 okoz, amikor 300 km feletti pillanatnyi sebessége minden kocsibelső „műszerfalán” megjelenik, szavakkal aligha lehet kifejezni.

Egyszer talán a szegényebb uniópolgároknak is természetes lehetőségük lesz arra, hogy Nyugat-Európába ICE-vel utazhassanak. Egyszer talán a magyar vasút is megközelíti az ICE jelenlegi színvonalát...

SZÖVEG: NAGY TAMÁS

KÉP: BÖRC S LÁSZLÓ ÁRPÁD

ICE T ÉRKEZÉSE KÖLNBE

EGY INDULÁSRA KÉSZ ÉS EGY MOST ÉRKEZETT ICE 3 A KÖLNI FŐPÁLYAUDVARON. A CSARNOK MELLETT TALÁLHATÓ A VILÁGHÍRŰ DÓM 157 MÉTER MAGAS TORNIAIVAL

Bálint László

A MEGTORLÁS SZEGEDEN

KIADVÁNYAINK MEGRENDELHETŐK A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉN, TELEFONSZÁMÁN VAGY E-MAIL CÍMÉN